

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
ORTA ÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**SEBEPLERİ VE SONUÇLARI AÇISINDAN
HENDEK GAZVESİ**

MÜMİNE NUR GÜZEL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
DOÇ. DR. MEHMET ŞİMŞİR**

KONYA-2023

T.C
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mümine Nur GÜZEL
	Numarası	20810501011
	Ana Bilim / Bilim	Tarih Anabilim Dalı / Orta Çağ Tarihi Bilim Dalı
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Mehmet ŞİMŞİR
	Tezin Adı	Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hendek Gazvesi

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan **Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hendek Gazvesi** başlıklı bu çalışma 23/06/2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Doç. Dr.	Mehmet Şimşir	
2	Doç. Dr.	Mustafa Akkuş	
3	Doç. Dr.	Yılmaz Çelik	

BİLİMSEL ETİK BEYANI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mümine Nur GÜZEL		
	Numarası	20810501011		
	Ana Bilim / Bilim	Tarih Anabilim Dalı / Orta Çağ Tarihi Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Mehmet ŞİMŞİR		
Tezin Adı	Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hendek Gazvesi			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Mümine Nur GÜZEL

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mümine Nur GÜZEL		
	Numarası	20810501011		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı / Orta Çağ Tarihi Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Mehmet ŞİMŞİR		
	Tezin Adı	Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hendek Gazvesi		

ÖZET

Hendek Savaşı, Hz. Peygamber'in Bedir ve Uhud savaşlarından sonraki üçüncü büyük savaşıdır. Savaşın tarafları açısından, savaşta kullanılan taktikler bakımından, tarafların kayıpları yönünden diğer savaşlardan farklılıkları dikkat çekmektedir. Savaş 3 bin kişilik İslâm ordusuyla 10 bin kişilik Müşrik-Yahudi-Münafık müttefik ordusu arasında gerçekleşmiştir. Daha önceki ve daha sonraki savaşlardan farklı olarak Medine, şehrin etrafına hendek kazılarak korunmuş, sonuçta kalabalık sayıdaki orduların 20 günü aşkın mücadelesine rağmen her iki taraftan yaklaşık 14 kişi ölmüştür. Kuşatma, hicretin 5. yılı Şevvâl ayının 7. günü (1 Mart 627 Pazar) başlayıp Şevvâl ayının 27. günü (21 Mart 627 Cumartesi) sona ermiş, hendek kazım ve müttefik kuvvetlerin Medine'ye intikal süresi hariç yaklaşık 21 gün sürmüştür. Savaşın azmettiricisi Yahudilerdir. Antlaşmaya ihanetleri sebebiyle Medine'den sürülen Yahudiler, Mekkeli Müşriklerle ve diğer Müşrik kabilelerle, Medine içinde de Benî Kurayza Yahudileri ve Münafıklarla ittifak yapmışlardır. Müttefik kuvvetleri savaşa iten sebepler siyasî, dinî ve ekonomik endişelerken, Müslümanların savaşıma sebebi meşru müdafaadır. Savaşın hem İslâm ordusu hem de müttefik kuvvetler açısından siyasî, askerî, dinî, sosyal ve ekonomik anlamda önemli sonuçları olmuştur. Bu savaş Müslümanların son savunma savaşıdır. Devam eden süreçte Müslümanlar otoritelerini kabul ettirmiş, müttefikler mağlup olup itibar kaybetmişlerdir. Savaşın gidişatını belirleyen Hz. Peygamber'dir. Kullandığı ve müttefiklerin de uymak zorunda kaldıkları hendek kazma taktiği, soğuk savaş, safları bölme gibi taktikler savaşta az sayıda kişinin ölmesini sağlamıştır. Hz. Peygamber istişareye dayalı, disiplinli, planlı bir şekilde mücadele etmiş, savaş için gerekli bütün imkânlarını seferber etmiş, bulduğu her fırsatta yaptığı dualarla Cenâb-ı Allah'tan yardım istemiş ve dilediği yardıma nâil olmuştur. Bu zafer bir anlamda kulun irade ve gayretiyle, Allah'ın yardımının birleşmesinin ürünüdür. Müttefik orduların mağlubiyetlerinde ordunun çokbaşlılığı, disiplinsizliği, farklı grupların amaçlarının bire bir örtüşmemesi etkili olmuştur. Neticede İslâmiyet'i tamamen ortadan kaldırmak amaç ve idealiyle Medine'ye saldıran müttefik kuvvetlerin ordusu beklemedikleri bir şekilde hezimete uğramışlar, siyasî, askerî, dinî, sosyal ve ekonomik anlamda ağır bedel ödemişler, bir daha Müslümanlara saldırma cesareti gösterememişlerdir. Müslümanlar ise hemen her alanda önemli kazanımlar elde etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: *İslâm Tarihi, Hendek Savaşı, Ahzâb Savaşı, Benî Nadîr, Benî Kurayza*

Author's	Name and Surname	Mümine Nur GÜZEL		
	Student Number	20810501011		
	Department	History Department / Medieval History Department		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Doç. Dr. Mehmet ŞİMŞİR		
	Title of the Thesis/Dissertation	Trench Expedition in Terms of Causes and Consequences		

ABSTRACT

The Battle of the Trench is the third major battle of the Prophet Muhammad (saw) after the Battles of Badr and Uhud. In terms of the sides of the war, in terms of the tactics used in the war, the differences from other wars in terms of the losses of the parties draw attention. It was carried out with the Islamic army of 3000 people and the army of the allied polytheists-Jews-hypocrites of 10,000 people. Unlike the previous and later wars, Medina was protected by digging a trench around the city, and as a result, despite the large number of armies fighting for more than 20 days, approximately 14 people from both sides died. The siege started on the 7th day of Shawwal (Sunday, March 1, 627) in the 5th year of the Migration and ended on the 27th day of Shawwal (Saturday, March 21, 627), and lasted for approximately 21 days, excluding the time of digging the trench and the arrival of the allied forces to Medina. The instigators of the war are the Jews. The Jews who were expelled from Medina due to their betrayal of the treaty made alliances with the Meccan polytheists and other polytheist tribes, and with the Banu Qurayza Jews and hypocrites in Medina. While the reasons pushing the Allied forces to war are political, religious and economic concerns, the reason for Muslims to fight is self-defense. The war had important political, military, religious, social and economic consequences for both the Islamic army and the allied forces. This war is the last defensive war of the Muslims. In the ongoing process, the Muslims made their authority accepted, the allies were defeated and lost their reputation. It is the Prophet Muhammad (saw) who determined the course of the war. Tactics such as digging trenches, the cold war, and splitting the ranks, which he used and which the allies had to follow, ensured that few people died in the war. The Prophet Muhammad (saw) fought in a consultative, disciplined and planned manner, mobilized all the means necessary for the war, sought help from Allah Almighty with his prayers at every opportunity he could find, and attained the help he wished. In a sense, this victory is the product of the union of the will and effort of the servant with the help of Allah. In the defeat of the allied armies, the army's multi-headedness, indiscipline, and incompatibility of the aims of the different groups were effective. As a result, the army of the allied forces, which attacked Medina with the aim and ideal of eliminating Islam completely, was defeated in an unexpected way, they paid a heavy price in political, military, religious, social and economic terms, and they could not show the courage to attack Muslims again. Muslims, on the other hand, have achieved significant gains in almost every field.

Keywords: *History of Islam, Battle of the Trench, Battle of Ahzab, Banu Nadir (Nadirogullari), Banu Qurayza (Kurayzaogullari).*

İÇİNDEKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	i
BİLİMSEL ETİK BEYANI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR	vii
ÖN SÖZ.....	viii
GİRİŞ	1
Araştırmanın Konusu ve Problemi.....	2
Araştırmanın Amacı	3
Araştırmanın Önemi.....	4
Sınırlıklar.....	5
Tanımlar	5
Alanyazın.....	7
Yöntem.....	15
BİRİNCİ BÖLÜM	16
1. SEBEPLERİ AÇISINDAN HENDEK GAZVESİ.....	16
1.1. Kureyş Müşrikleri Açısından Gazve'nin Sebepleri.....	20
1.2. Diğer Müşrik Kabileleri Açısından Gazve'nin Sebepleri	26
1.3. Yahudiler Açısından Gazve'nin Sebepleri.....	27
1.4. Münafıklar Açısından Gazve'nin Sebepleri.....	38
1.5. Müslümanlar Açısından Gazve'nin Sebepleri	46
İKİNCİ BÖLÜM.....	50
2.HENDEK GAZVESİ'NİN HAZIRLIK SÜRECİ VE GAZVE'NİN GERÇEKLEŞMESİ.....	50
2.1. Müslümanlara Karşı Birleşen Müttefik Kuvvetlerin Hazırlığı.....	50
2.2. Müslümanların Hazırlıkları.....	60
2.3. Gazve'nin Gerçekleşmesi	77
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	115
3.SONUÇLARI AÇISINDAN HENDEK GAZVESİ	115
3.1.Müttefik Kuvvetler Açısından Gazve'nin Sonuçları	115
3.1.1.Karakteristik Sonuçlar	115
3.1.2.Siyasî Sonuçlar	116

3.1.3.Dinî Sonuçlar	119
3.1.4.Sosyal Sonuçlar	121
3.1.5.Ekonomik Sonuçlar	122
3.1.6.Askerî Sonuçlar	123
3.2. Müslümanlar Açısından Gazve'nin Sonuçları	126
3.2.1.Karakteristik Sonuçlar	126
3.2.2.Siyasî Sonuçlar	126
3.2.3.Dinî Sonuçlar	131
3.2.4.Sosyal Sonuçlar	135
3.2.5.Ekonomik Sonuçlar	137
3.2.6.Askerî Sonuçlar	138
SONUÇ.....	142
KAYNAKÇA.....	146
EKLER.....	157
EK 1: Hendek Gazvesi'nin Genel Planı	157
EK 2: Hendek Gazvesi'nin Tarafların Karargâh Yerleri.....	158
EK 3: Hendek Gazvesi'nde Hz. Peygamberimiz İçin Kurulan Türk Çadırı (Kubbetu't Türki)	159

KISALTMALAR

a.s.:	Aleyhisselâm
b.:	bin /oğlu
bkz.:	bakınız
bt.:	bint/kızı
bty.:	Baskı tarihi Yok
byy.:	Baskı Yeri yok
cm.:	Santimetre
çev.:	Çeviren
DİA.:	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.:	Hicrî
Hz.:	Hazreti
Km.:	Kilometre
MEB.:	Milli Eğitim Bakanlığı
m.:	Milâdî
nşr.:	Neşreden
s.:	Sahife
S.:	Sayı
sas.:	Sallallahü Aleyhi ve sellem
thk.:	Tahkik

ÖN SÖZ

İki dünyada da insanları mutluluğa erdirmek amacıyla insanlığa rehber olarak gönderilen Hz. Muhammed, 13 yılı Mekke’de 10 yılı Medine’de olmak üzere 23 sene peygamberlik yapmıştır. Mekke döneminde tebliğini söz ve örnek davranışlarıyla sürdürmüş, Müşriklerin verdiği sert tepkilere, çektirdikleri işkence ve zulümlere karşı herhangi bir fiilî karşılık vermemiştir. Medine’ye hicret edip İslâm devletini kurduktan sonra Müşriklerin zulüm ve baskılarına tekrar muhatap olmuş, bunun üzerine Cenâb-ı Allah, “*Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşın. Ancak aşırı gitmeyin. Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez.*” (Bakara 2/190) ayetiyle onlarla fiilî mücadele etmesine izin vermiştir.

İslâm devletinin ilk anayasası olarak kabul edilen Medine Anayasası’nı yürürlüğe koyan Hz. Peygamber, öncelikli olarak Medine’de barış ortamını oluşturmaya çalıştı. Böylece Medine’de yaşayan Yahudi kabileleri Benî Kaynukâ, Benî Nadîr ve Benî Kurayza Yahudilerinin tehlikesini bertaraf etmiş oluyordu. Ancak Bedir zaferini kıskanan Yahudiler, Müslümanlara karşı düşmanlık hisleri beslemeye başladılar. Uhud Gazvesi’nde Müslümanların mağlubiyetleriyle cesaretlenip İslâm’a karşı düşmanlıklarını dışa vurdular ve antlaşmaya ihanet ettiler. İlk olarak Benî Kaynukâ ile başlayan ve Benî Nadîr’le devam eden olumsuz davranışları sebebiyle Hz. Peygamber tarafından Medine’den sürüldüler.

Hicret edip memleketlerini terk ettikleri halde Müslümanların peşlerini bırakmayan Müşrikler gibi, sürgün edilen Yahudiler de her fırsatta mücadelelerine devam ettiler. İşte bunların organizeli bir şekilde Müşrikleri de Müslümanlara karşı kışkırtmalarının sonucunda Hendek Gazvesi gerçekleştirildi.

Müslümanlar açısından kazandıklarında önlerindeki birçok engelin kalkacağı, kaybettikleri zaman da yok olacakları gazve olması bu gazvenin önemini artırmaktadır.

Bu çalışmada önemi ve nevi şahsına münhasır bazı özelliklerinden dolayı Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hendek Gazvesi’ni araştırmak hedeflenmiştir. Çalışma, Giriş ve Sonuç kısımlarından başka üç bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölüm’de Sebepleri Açısından Hendek Gazvesi incelenmiştir. Alt başlıklar halinde incelenilen bu bölümde Gazve’yi oluşturan başlıca sebepler taraflar açısından ayrı ayrı değerlendirilmiştir. İkinci Bölüm’de Gazve’nin Hazırlık Süreci ve Gerçekleşmesi ele alınmıştır. Müslümanların Gazve’ye nasıl hazırlandıkları, hendek kazılması, müttefik kuvvetlerin Gazve’ye hazırlık sürecinde izledikleri yöntemler ve hazırlık sürecinin ardından gazvenin nasıl gerçekleştiği bu bölümde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda gazvenin taraflara bıraktığı tesirler Üçüncü Bölüm’de Sonuçları Açısından Hendek Gazvesi başlığıyla verilmiştir. Sonuç kısmında da gazveyle ilgili değerlendirmeler yapılmıştır.

Bilimsel çalışmalarda araştırmacılara kılavuzluk eden özellikle danışman hocaların katkılarının önemi büyüktür. Gerek ders dönemlerinde gerek konunun seçilmesi, çalışmanın planı, yöntem ve kaynakları konularında yardımını esirgemeyen

Değerli Danışman Hocam Doç. Dr. Mehmet ŞİMŞİR'e, Saygıdeğer Jüri Üyeleri Hocalarım Doç. Dr. Mustafa AKKUŞ, Doç. Dr. Yılmaz ÇELİK'e ve çalışmalarım sırasında her türlü imkânı sağlayan aileme teşekkür ederim.

Mümine Nur GÜZEL
Konya/2023

GİRİŞ

Cenâb-ı Allah, Hz. Peygamber'i insanlarla savaşmak için değil, ilahî mesajını insanlara duyurması için görevlendirmiştir. Kendisinden önce görevlendirilen peygamberlerde de görüldüğü gibi Hz. Peygamber elçilik görevini yaparken karşısına birtakım engeller çıkmıştır. O, savaşa başvurmadan bu engelleri kaldırmak için çaba sarf etmiş, ancak bu mümkün olmadığı zaman savaşa başvurmak zorunda kalmıştır. Esasen onun tebliğ ettiği İslâm dinine göre savaş amaç değil araç olarak başvuru bir yoldur.

Hz. Peygamber'in gayesi, yok etmek değil, yaşatmak, ahireti kurtarmak, insanlara dünya ahiret saadetine ulaştıracak yolları göstermektir. Bu gaye üzerine temellenmiş uygulamaları da hep yapıcı, ıslah edici olmuştur. Nitekim Hz. Peygamber'in yaptığı savaşlarda ölenlerin sayısı son derece azdır.¹ Hz. Peygamber, henüz devlet kurulmadığı, şartlar olgunlaşmadığı için Mekke döneminde herhangi bir savaşa başvurmamış, Medine'de İslâm Devletini kurduktan sonra, 9'u karşılıklı çatışmayla gerçekleşmiş toplam 27 gazveye katılmıştır. Tüm bu gazvelerinde ölen ve şehit olanların sayısı ise yaklaşık 400'dür.²

Karşılıklı çatışmanın olduğu 9 gazveden biri de Hendek Gazvesi'dir. Bu gazve, Hz. Peygamber'in Bedir ve Uhud'dan sonra gerçekleştirdiği üçüncü büyük/ciddi gazvesidir.³ Müslümanlarla Mekke Müşrikleri arasında 2/624 yılında yapılan Bedir Gazvesi, asker ve teçhizat yönünden üstün olan Müşriklere karşı Müslümanların kesin zaferiyle sonuçlanmıştır. Bedir Gazvesi'ndeki mağlubiyetle hem Mekkelilere hem de diğer kabilelere karşı itibar kaybına uğrayan Müşrikler, Müslümanlardan intikam almak için bütün imkânlarını seferber etmişler, 3/625 yılında İslâm ordusuyla yaptıkları Uhud Gazvesi'nde galip gelmişlerdir.

¹ Adnan Demircan, *Siyer*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 385-386.

² Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, çev. Nazife Erinç Yurter, Beyan Yayınları, İstanbul, 2019, s. 13; Ünal Kılıç, *Mekke'nin Fethi*, Kayhan Yayınları, İstanbul, 1430/2009, s. 32.

³ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm, *Cevâmiu's-sîreti'n-nebeviyye*, thk. İhsân Abbâs, Dârü'l-Meârif, byy, 1900, s. 16; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-ibâd (es-Sîretü's-Şâmiyye)*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Maûd, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1414/1993, 4/8.

Müslümanlara karşı düşmanlık hisleriyle dolu olan ve onları yok etmek isteyen bir başka blok Yahudiler idi. Müşrikler gibi açıktan olmasa da Müslümanları gafil avlamak için fırsat kolluyorlardı. Hz. Peygamber'in hicret sonrası Medine'deki meskûn gruplar arasında yaptığı Medine Vesîkası'na rağmen zaman zaman Müslümanlara zarar vermekteydiler. Nitekim Benî Kaynukâ (2/624) ve Benî Nadîr gazveleriyle (4/625) bunlar etkisiz hale getirilmiş ve Medine'den sürgün edilmişlerdir.

Yahudiler ve Kureyş Müşrikleriyle Müslümanlar arasında yaşanan bu olaylardan sonra Hendek Gazvesi gerçekleşmiştir. Hendek Gazvesi, Müslüman varlığını tamamen ortadan kaldırmak amacıyla Yahudi-Müşrik ittifakının başlattığı bir savaştır. Bu gazve, Medine'de Yahudilerin tam olarak otoritelerini tekrar sağlamaları, Müşriklerin de hemen her konuda kendilerine engel olarak gördükleri Müslümanlardan kurtulmaları anlamına geliyorken, Müslümanlar açısından bir varoluş mücadelesi olmuştur. Dolayısıyla gazvenin sebepleri ve sonuçları açısından değerlendirilmesi, Hz. Peygamber'in hem daha önceki hem de daha sonraki gazvelerinin tahlilinde önemli ipuçları barındırmaktadır.

Araştırmanın Konusu ve Problemi

Araştırmanın konusu Hendek Gazvesi'dir. Hendek Gazvesi, Hz. Peygamber'in Müşriklerle yaptığı diğer gazvelerden farklı yönleri de olan bir gazvedir. Hz. Peygamber'in son savunma savaşı olarak bilinen Hendek Gazvesi'nin siyasi, ekonomik, taktik, stratejik ve karşılaşılan düşman kuvvetleri bakımından farklı yönleri vardır.

Diğer gazvelerde Müslümanlar, Yahudiler veya Müşriklerden oluşan düşman kuvvetleriyle karşılaştılar. Oysa Hendek Gazvesi, dinî, etnik yönden farklı, kozmopolit bir düşman kuvvetiyle yapılan savaştır.

Ekonomik açıdan güç şartlar altında yaşayan ve savaşa hazırlıksız yakalanan Müslümanlar, galibiyete ulaşmak için bütün imkânlarını seferber etmişler, ancak tam donanımlı bir kuvvetle karşılaştıkları için ciddi manada güçlük çekmişlerdir.

Sayısal açıdan orantısız bir düşmanla savaşıyan Müslümanlar kendi askerî gücünün 3 katına yaklaşan bir güce karşı mücadele vermişlerdir. Yahudi-Müşrik ittifakının gazvede kullandıkları klasik taktik ve stratejik hamlelere Müslümanlar daha orijinal bir hamleyle mukabelede bulunmuşlar, savaşın akışını değiştirmişlerdir.

Hendek Gazvesi sebepleri, sonuçları, ordu yapısı, savaşta kullanılan taktik açısından Hz. Peygamber'in diğer gazvelerinden farklı bir gazvedir. Her şeyden önce bu gazvede müttefik kuvvetlerin savaşa katılma sebepleri aynı değildir. Bedir, Uhud gibi gazvelerde savaşın galibi net bir şekilde belli olduğu halde bu gazvenin sonucu için izaha muhtaç hususlar mevcuttur. Müslümanların savaştığı ordu kozmopolit bir özelliğe sahiptir. Gazvede Müslümanların kullandığı taktik, diğer savaşlarda kullanılmayan bir taktiktir. Ayrıca bu gazve bazı kaynakların Yahudilerle yapılan savaşlar grubunda, bazı kaynakların da Müşriklerle yapılan savaşlar grubunda ele aldıkları bir gazve olarak karşımıza çıkmaktadır. Hz. Peygamber'in tüm gazvelerinin de anlaşılması açısından Hendek Gazvesi'nin sebepleri ve sonuçları açısından incelenmesine ihtiyaç vardır. Çalışmada Hendek Gazvesi bu yönleri merkeze alınarak incelenecektir.

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, “Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hendek Gazvesi’ni incelemektir.” Tarihçinin görevi bütün bilim insanları gibi “niçin?” sorusunu sormaktır.⁴ Hendek Gazvesi’ndeki olaylar ve olguların arka planına vâkıf olmak, işte bu soruya cevap bulmakla mümkün olacaktır.

Sadece Mekkeli Müşriklerle değil aynı zamanda diğer Müşrik kabilelerle ve Yahudilerle yapılan Hendek Gazvesi’nde tarafların her birine mahsus savaşa katılma sebepleri ve savaş sonunda elde ettikleri neticeleri vardır. Bu esas amaç doğrultusunda araştırmada aşağıdaki soruların cevaplandırılmasına çalışılmıştır:

a-Hendek Gazvesi’nin gerçekleşmesi öncesinde Medine’deki Yahudi kabilelerin üstlendikleri roller nelerdir?

⁴ Edward Hallet Carr, *Tarih Nedir*, çev. Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 101.

b-Medine Antlaşması'nın Hendek Gazvesi'yle doğrudan veya dolaylı ilgisi var mıdır?

c-Müslümanlara karşı oluşturulan Yahudi-Müşrik ittifakında Yahudilerin çıkarları nelerdir?

d-Gazveye Müttefikler safında katılan diğer Müşrik kabilelerin ve Münafıkların rolleri nelerdir?

d-Bu ittifakın bozulması nasıl sağlanmış, savaşın sonucunu nasıl etkilemiştir?

e-Gazve, Müşrikler ve Yahudiler açısından hangi sonuçları doğurmuştur?

f-Gazvenin Müslümanlar açısından sonuçları neler olmuştur?

Araştırmanın Önemi

Hiz. Peygamber, Hendek'te tek bir düşman kuvvetiyle değil, Arap Yarımadası'ndaki bütün düşman gruplarla karşılaşmıştır. Kaynaklarda Hendek Gazvesi'yle ilgili verilen bilgilerde bir husus dikkati çekmektedir. Hiz. Peygamber'in Müşriklerle ve Yahudilerle yaptığı gazveler tasnif edilirken Hendek Gazvesi'nin genellikle Müslümanlarla Müşrikler arasında yapılan bir gazve olduğu zikredilmektedir. Oysa ileride detaylandırılacağı üzere bu gazvenin gerçekleşmesinde Müşriklerden daha çok Yahudilerin etkisi olmuştur. Ehl-i Kitap olan Yahudilerin Müslümanlara karşı, putperest Müşrik kuvvetlerin yanında yer alması, hatta onları savaşa kışkırtması, ancak Müttefik kuvvetler içerisinde Yahudi asker sayısının verilmemesi dikkat çekici hususlardır.

Hendek Gazvesi'nin sebepleri ve sonuçlarının detaylı bir şekilde incelenmesi hem Müslüman-Yahudi, hem de Müslüman-Müşrik ilişkileri açısından önemlidir. Kur'an-ı Kerim bu gazvenin önemini şu ayetlerle ortaya koymaktadır: *"Hani onlar size hem üst tarafınızdan hem alt tarafınızdan gelmişlerdi. Hani gözler kaymış ve*

*yürekler ağızlara gelmişti. Siz de Allah'a karşı çeşitli zanlarda bulunuyordunuz. İşte orada Mü'minler denendiler ve şiddetli bir şekilde sarsıldılar.”*⁵

Ayrıca yakın zamanda Bünyamin Erul tarafından yapılan, “Rivayetlerdeki Hendek ve Hendek'teki Rivayetler”⁶ başlıklı çalışmada da üzerinde durulan hendek ölçüleriyle ilgili tespitlerin değerlendirilmesi de tarih ilmine önemli katkılar sağlayacaktır.

Sınırlıklar

Çalışma, Hz. Peygamber'in gazvelerinden sadece Hendek Gazvesi'yle sınırlıdır. Gazvenin Bedir, Uhud, Benî Kaynukâ, Benî Nadîr gazveleriyle ilgili kısımları sebepler, Benî Kurayza gazvesi de sonuçları açısından müracaat edilen gazvelerdir.

Tanımlar

Çalışmada sıkça kullanılan kavramların tanımlarını vermekte fayda vardır.

Hendek: Bu kelime çok önceden Kuzey Mezopotamya'da Süryanice konuşan halkın diline geçmiştir.⁷ Arapçadaki hendek kelimesi, Farsçadaki “Kandan” (kazmak) kelimesinden gelmek üzere Aramî diliyle iktibas edilmiştir.⁸ Ancak bu kelimenin Selman-ı Fârîsî'nin önerisiyle kazılan hendek dolayısıyla Arapçaya girdiği anlaşılmaktadır.⁹ Bir adı da Ahzâb Gazvesi olan bu savaşa şehrin savunulması için etrafına kazılan çukurlar dolayısıyla Hendek Gazvesi denilmiştir.¹⁰

Gazve: Arapçada “gazv” mastarından türeyen kelime “istemek, arzu etmek, kastetmek, niyetlenmek”, “düşmanla savaşmak” anlamlarına gelmektedir. Çoğulu gazavât olan gazve kelimesinin anlamı ise “akın, saldırı, din uğruna yapılan savaş”tır.

⁵ Ahzâb 33/10-11

⁶ Bünyamin Erul, “Rivayetlerdeki Hendek ve Hendek'teki Rivayetler”, *Siyer Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 9, Ocak-Haziran İstanbul, 2021, ss. 13-69.

⁷ A. J. Wensinck, “Handak”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, Eskişehir, 1997, 5/1, s. 209.

⁸ K. Philip Hitti, *Siyasi-Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1980, 1/174.

⁹ Wensinck, “Handak”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, 5/1, s. 209.

¹⁰ Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/363; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayınları, İstanbul, bty, 6/2800.

Hadis ve siyer âlimleri, maksadı ne olursa olsun, nasıl gerçekleşirse gerçekleşsin Hz. Peygamber'in iştirak ettiği tüm seferlerinin gazve olarak isimlendirildiğini söylemişlerdir.¹¹

Seriyye: Kelime olarak “gece yolculuğu yapmak veya yaptırmak, geceleyin yola çıkmak” demektir. Kelime “serâ” kökünden türemiştir ve “askerî birlik, silahlı tim, ordunun bir bölümü” anlamındadır. Seriyyeye katılanların genellikle gizli hareket etmeleri sebebiyle bu isim verilmiştir. Kelimenin ıstılah anlamı Hz. Peygamber'in amacını, planlarını kendisi belirlediği halde kendisinin iştirak etmediği, tayin ettiği bir komutanın emrinde hareket eden askerî birlik ve harekât demektir.¹²

Ahzâb: Hizb kelimesinin çoğulu olan kelime, grup, taife, güçlü taife, insan cemaati, silah, savaş âleti, sert, katı topraklı yer gibi farklı anlamlara gelmektedir.¹³ Kelimenin çalışmada kullanılan anlamı “güçlü taife”, “insan cemaati”dir. Hicretin 5. yılında gerçekleşen Hendek Gazvesi'nde, Müslümanların karşısında yer alan düşman kuvvetleri Kureyşliler, Gatafânlılar, Fezâreliler, Esedoğulları ve Süleymoğulları gibi birçok gruptan oluşuyordu. Kur'an-ı Kerim bunlara “ahzâb” ifadesini kullanmış, bu gazveye de Ahzâb Gazvesi denilmiştir.¹⁴ İbn Kuteybe (ö. 276/889), “Ahzâb Günü,”¹⁵ Mes'ûdî (ö. 346/957), hicretin 5. yılı için Gruplar (Ahzâb) Yılı,¹⁶ İbn Kesîr (ö. 774/1373), Ahzâb Gazvesi ifadelerini kullanmışlar,¹⁷ Wensinck, kelimeye “müttefikler” anlamını vermiştir.¹⁸

¹¹ Hüseyin Algül, “Gazve”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, 13/488.

¹² Serdar Özdemir, “Seriyye”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, 36/565.

¹³ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Yayınları, İstanbul, 1993, 6/3865.

¹⁴ Mukâtil b. Süleymân, Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîr-i kebîr*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte, çev. M. Beşîr Eryarsoy, İşaret Yayınları, İstanbul, 2006, 2/382; Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkadir b. Muhammed el-Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ bimâ li'r-resûl mine'l-ebnâ'i (enbâ'i) ve'l-ahvâl ve'l-hafede ve'l-metâ*, thk. Muhammed Abdülhamîd en-Nemîsî, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999, 1/221; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/3865; Muhammed İzzet b. Abdilhâdî b. Dervîş ed-Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, çev. Mustafa Altınkaya, Ekin Yayınları, İstanbul, 1998, 6/14; Muhammed Hamidullah, “Hendek Gazvesi”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, 17/194.

¹⁵ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *el-Maârif*, thk. Servet Ukkâşe, el-Hey'etü'l-Mısriyye, Kahire, 1992, s. 315.

¹⁶ Ebû'l-Hasen el-Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-işraf*, thk. Süheyl Zekkâr, Dârülfikr, Beyrut, 1978, s. 216.

¹⁷ Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Alî Şîrî, Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 1988, 3/295.

¹⁸ Wensinck, “Handak”, *İA*, 5/1, 209.

Ehâbiş: Uhbûş/uhbûşe kelimesinin çoğulu olan ehâbiş, “muhtelif kabilelere, kavimlere mensup olan topluluk” demektir. Mekke’nin kuzey ve güneyindeki Hâris b. Abdümenât, Adel, Dîş, Düil, Kâre, Benî Mustalik ve Hayâ kabilelerine Ehâbiş adı verilmiştir. Kureyşlilerin bu kabilelerle Hubşî dağı eteklerinde anlaşma yapmaları sebebiyle de bu kabilelere Ehâbiş denildiği rivayet edilmiştir.¹⁹

Alanyazın

Hendek Gazvesi, Temel İslâm tarihi kaynaklarında ve birçok çağdaş araştırmalarda yer almıştır. Gazve, genel olarak Hz. Peygamber’in diğer gazveleri gibi anlatılmış, sebepleri ve sonuçları detaylı bir şekilde incelenmemiştir.

Hendek Gazvesi’yle ilgili olarak Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde 2006 yılında Yasemin Sarı’nın yaptığı Hendek Gazvesi adlı Yüksek Lisans Tezi’nde, gazvenin gerçekleşmesi, gazveye katılan sahâbîlerin listesi, gazveyle ilgili şiirler geniş bir şekilde ele alınıp incelenmiş, orijinal tespitler yapılmış; ancak gazvenin sebeplerine kısmen değinilirken, sonuçları hakkında yeterli malumat verilmemiştir.

Bünyamin Erul’un Siyer Araştırmaları Dergisinde yayımlanan “Rivayetlerde Hendek ve Hendekteki Rivayetler” başlıklı makalesinde de özellikle “hendek” ölçüleriyle ilgili rivayetler ele alınmıştır.

Hiç şüphesiz, tarih tecrübelerle değil, şahitliklerle yazılan bir bilimdir. Tarihin şahitliklerine de kaynaklar vasıtasıyla ulaşabilmekteyiz. Kaynaklara erişebilmek, uygun bir bibliyografya soruşturmasıyla gerçekleşmektedir.²⁰ Bu sebeple Hendek Gazvesi’nin sebeplerini ve sonuçlarını merkeze alarak detaylı bir şekilde, analitik bakış açısıyla incelemeye çalışılan bu tezde geniş bir literatür taraması yapmaya gayret edilmiştir.

İslâm Tarihinin öncelikli kaynakları şüphesiz Kur’an-ı Kerim ve Hadis kitaplarıdır. Konuyla doğrudan ilgili olan ayetlerin tasnifi yapıldıktan sonra, Tefsir

¹⁹ Mehmet Ali Kapar, “Ehâbiş”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, 10/496.

²⁰ Leon H. Halkın, *Tarhi Tenkidinin Unsurları*, çev. Bahaeddin Yediyıldız, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s. 6, 22.

kaynaklarının izahlarından yararlanılmıştır. Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî'nin (ö. 150/767) *Tefsîr-i kebîr*, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî'nin (ö. 211/826-27) *Tefsîr-u Abdürrezzâk*,²¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*,²² Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî'nin (ö. 333/944) *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*,²³ Ebü'l-Leys İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm'in (ö. 373/983) *Tefsîru Ebi'l-Leys es-Semerkindî* (Bahrü'l-'ulûm diye kaydedilen eser),²⁴ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî'nin (ö. 450/1058) *en-Nüket ve'l-'uyûn* (Tefsîrü'l-Mâverdî),²⁵ Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed b. Muhtâr el-Kaysî Mekkî b. Ebî Tâlib'in (ö. 437/1045) *el-Hidâye ilâ bulûği'n-nihâye fî ilmi me'ânî'l-Kur'ân ve tefsîrihî ve ahkâmihî ve cümelin min fünûni ulûmih*,²⁶ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî en-Nisâbü'rî'nin (ö. 427/1035) *Keşfü'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*,²⁷ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî'nin (ö. 502/1109) *Câmi'u't-tefsîr (Tefsîru Râgıb)*,²⁸ Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtihu'l-gayb* (Tefsîr-i kebîr),²⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *el-Câmiu li-ahkâmi'l-Kur'ân*,³⁰ İsmail Hakkı Bursevî'nin (1137/1725) *Ruhu'l-Beyân*

²¹ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî, *Tefsîr-u Abdürrezzâk*, thk. Mahmûd Muhammed, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1429.

²² Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dâru Hicre, byy., 2001/1422.

²³ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Mecdî Bâsim, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2005/1426.

²⁴ Ebü'l-Leys İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm, *Tefsîru Ebi'l-Leys es-Semerkindî (Bahrü'l-'ulûm diye kaydedilen eser)*, by ve bty.

²⁵ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn (Tefsîrü'l-Mâverdî)*, thk. Seyyîd b. Abdilmaksûd, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, bty.

²⁶ Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed b. Muhtâr el-Kaysî Mekkî b. Ebî Tâlib'in, *el-Hidâye ilâ bulûği'n-nihâye fî ilmi me'ânî'l-Kur'ân ve tefsîrihî ve ahkâmihî ve cümelin min fünûni ulûmih*, thk. Mecmûati Buhûsî'l-Kitâb, byy., 2008/1429.

²⁷ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî en-Nisâbü'rî, *Keşfü'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ebû Muhammed Âşûr, Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 1422/2002.

²⁸ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *Câmi'u't-tefsîr (Tefsîru Râgıb)*, thk. Âdil Ali eş-Şidî, Dârü'l-Vatân, Beyrut, 1420/1999.

²⁹ Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihu'l-gayb (Tefsîr-i kebîr)*, çev. Heyet, Akçağ Yayınları, Ankara, 1994.

³⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmiu li-ahkâmi'l-Kur'ân*, Buruc Yayınları, İstanbul, 2002.

Tefsiri,³¹ Seyyid b. Kutb b. İbrâhîm b. Hüseyin eş-Şâzîlî el-Kutub'un (ö. 1386/1966) *fî zilâli'l-Kur'an*,³² Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın (ö.1361/1942) *Hak Dini Kur'an Dili*,³³ Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdî'nin *Tefhîmü'l-Kur'an*,³⁴ Ömer Nasuhi Bilmen'in *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*³⁵ konuyla ilgili ayetlerin tefsirlerinde müracaat edilen başlıca rivayet ve dirayet tefsirleridir.

İslâm Tarihi'nin ikinci önemli kaynağı Hadis kitaplarıdır. Çalışmada Kütüb-i Sitte adıyla bilinen sahih hadis kaynaklarına müracaat edilmiştir. Bu bağlamda Buhârî (ö. 256/870)³⁶ ve Müslim'in (ö. 261/874)³⁷ *el-Câmi 'u's-sahîh*'leri ile İbn Mâce (ö. 273/887),³⁸ Ebû Dâvûd (ö. 275/888),³⁹ Nesâî (ö. 279/892)⁴⁰ ve Tirmîzî'nin (ö. 279/892)⁴¹ *es-Sünen*'leri öncelikle başvurulmuş Hadis kaynaklarıdır.

Araştırmada Siyer-Meğâzî kaynaklarından önemli ölçüde yararlanılmıştır. İbn İshâk'ın (ö. 151/768) *Sîretü İbn İshâk*⁴² adlı eserinin konuyla ilgili kısımlarından istifade edilmiştir. Kaynaklarda, tarih, ahbâr, ensâb, şiir, nahiv ve lügat âlimi olarak tanıtılan İbn Hişâm'ın (ö. 213/828) *es-Sîretü'n-nebeviyye*⁴³ adlı eseri Kıftî, Zehebî, İbn Kesîr, İbnü'l-İmâd, İbn Hallikân ve Sehâvî gibi müellifler tarafından Hz. Peygamber'in hayatına dair en sağlam ve en iyi siyer kitabı olarak nitelendirilmiştir.⁴⁴ Bu özelliği sebebiyle söz konusu esere sıklıkla başvurulmuştur. Hadis hafızı olarak nitelendirilen ve hadislerin sıhhatleri konusundaki titizliğiyle meşhur İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *es-Sikat* adlı eserinden derleme olarak oluşturulan *es-Sîretü'n-nebeviyye*

³¹ İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu'l-beyân tefsiri*, çev. Heyet, Erkam Yayınları, İstanbul, 2016.

³² Seyyid b. Kutb b. İbrâhîm b. Hüseyin eş-Şâzîlî el-Kutub, *fî zilâli'l-Kur'an*, çev. B. Karlağa-M. Emin Saraç-İ. Hakkı Şengüler, Hikmet Yayınları, İstanbul, 1386/1966.

³³ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Yayınları, İstanbul, 1993.

³⁴ Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, çev. Heyet, İnsan Yayınları, İstanbul, bty.

³⁵ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*.

³⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *es-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

³⁷ Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc, *es-Sahîh*, thk. M. Fuâd Abdalbâkî, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

³⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. M. Fuâd Abdalbâkî, Kahire, 1952.

³⁹ Ebû Dâvûd Süleymân b. Eş'as b. İshâk, *es-Sünen*, İstanbul, 1992.

⁴⁰ Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, *es-Sünen*, İstanbul, 1992.

⁴¹ Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevre et-Tirmîzî, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

⁴² Muhammed b. İshâk b. Yesar İbn İshâk, *Sîretü İbn İshak*, thk. Muhammed Hamidullah, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2021.

⁴³ Ebû Muhammed Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekkâ-İbrahim el-Ebyârî-el-Hâfız eş-Şelebî, Şirketü ve Matbaatü Mustafa, Mısır, 1955.

⁴⁴ Mustafa Fayda, "İbn Hişâm", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, 20/71-73.

ve *ahbâru'l-hulefâ*⁴⁵ adlı eserinin konuyla ilgili kısımlarından yararlanılmıştır. Yararlanılan kaynaklardan biri de bütün İslâm ilimlerinde derinleşmiş bir kişi olarak bilinen İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) *Cevâmiu's-sîreti'n-nebeviyye*⁴⁶ adlı eseri, İbn İshâk'tan nakillerle oluşturulan özet kitaptır.⁴⁷

Konuyla ilgili ilk kaynak olmaları sebebiyle İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742),⁴⁸ İbn Ebî Şeybe (ö. 159/776)⁴⁹ ve Vâkıdî'nin (ö. 207/822)⁵⁰ *Kitâbü'l-meğâzi*⁵¹ adlı eserleri araştırma konusuyla doğrudan ilgili eserlerdir. Bu eserlerden özellikle hicretin ilk iki asrında siyer ve megâzî sahasında eser verenlerin sonuncusu ve en meşhurlarından biri olan Vâkıdî'nin eseri sıklıkla başvurulmuş bir eser olmuştur. Bu eser onun *Kitâbü't-târîh* adlı eserinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Eserde gazve ve seriyyeler çok geniş yer tutmuştur. Eserin bir özelliği de günümüze eksiksiz olarak ulaşmasıdır. Hz. Peygamber'in gazve ve seriyyeleriyle ilgili en ince ayrıntıları veren eser, aynı zamanda gazve ve seriyye tarihlerinin verilisindeki titizliğiyle dikkat çekmektedir. Müellif, senetleri değerlendirip tercih yapması yönüyle İslâm tarihinde tenkitçi tarih anlayışlarının ilk örneklerini vermiştir.⁵² İşte bu özellikleri ve konuyla doğrudan ilgili bir eser olması *Kitâbü'l-meğâzi*'yi çalışma açısından vazgeçilmez bir müracaat eseri haline getirmiştir.

Çalışmada, Genel Tarih kitaplarından da istifade edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda yararlanılan genel tarih kaynaklarından bazıları şunlardır:

⁴⁵ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahabâru'l-hulefâ*, thk. es-Seyyid Aziz Bek, Kütübü's-Sekafiyye, Beyrut: 1417/1996.

⁴⁶ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm, *Cevâmiu's-sîreti'n-nebeviyye*, thk. İhsân Abbâs, Dârü'l-Meârif, byy, 1900.

⁴⁷ Mehmet Ali Sönmez, "İbn Hazm", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, 20/63-64.

⁴⁸ Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Megâzi'n-nebeviyye*, thk. Süheyl Zekkâr, Dârülfikr, byy., bty.

⁴⁹ Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *Kitâbü'l-Megâzi*, byy, bty.

⁵⁰ Ebû Abdullah, Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzi*, nşr. Marsden Jones, Dârü'l-Alemî, Beyrut, 1989.

⁵¹ Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzi*, nşr. Marsden Jones, Dârü'l-Alemî, Beyrut, 1989.

⁵² Mustafa Fayda, "Vâkıdî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, 42/471-475.

Halîfe b. Hayyât'ın (ö. 240/854) *et-Târîh*⁵³ adlı eseri kronolojik olarak yazılmış, ilk örnek eser olma özelliği taşımaktadır. Olayların özet olarak nakledildiği eseri farklı kılan yönü de özellikle olayların tarihleri açısından yardımcı olmasıdır.

İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *el-Maârif*⁵⁴ adlı eseri Hz. Âdem'den itibaren İslâmiyet'in gelişine kadar olayların özet olarak anlatıldığı bir eserdir. İbn Kuteybe eserinde, Hz. Peygamber'den itibaren Abbasî halifesi Müstâîn-Billâh'ın (ö. 252/866) son dönemlerine kadar geçen hadiseleri nakletmiştir. Eserin bir özelliği de ansiklopedik bir eser olmasıdır.⁵⁵

Ya'kubî'nin (ö. 292/905) en çok tanınan eseri *Târîhu'l-Ya'kubî*,⁵⁶ alanının ilk örneklerindendir. Başlangıç kısmı kayıp olan eserde Hz. Âdem'den, 259 (872-873) yılına kadar geçen olaylar anlatılmaktadır.⁵⁷ Kronolojik olarak Peygamberlerin hayatlarının anlatıldığı eserin, Hz. Peygamber dönemiyle ilgili rivayetlerinden yararlanılmıştır.

İslâm dünyasında tarihçilerin babası diye tanınan, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*⁵⁸ adlı eserin yazarı İbn Cerîr et-Taberî'nin (ö. 310/923) temel özelliği, Hz. Peygamber'in Mekke ve Medine dönemlerini oldukça geniş biçimde kronolojik olarak kaleme almasıdır. Taberî, kendinden önce yazılmış siyer ve meğâzî kitaplarından ve diğer siyer müelliflerin zamanımıza ulaşmamış bazı rivayetlerinden faydalanmış, bunları kendisine ulaştığı şekilde eserine almıştır. *Târîhu'l-ümem* daha sonraki tarihçilerin siyerle ilgili haberlerinin en önemli kaynağı olmuştur.⁵⁹

⁵³ Halîfe b. Hayyât el-Asferî, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziya el-Ömerî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1977.

⁵⁴ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *el-Maârif*, thk. Servet Ukkâşe, el-Hey'etü'l-Misriyye, Kahire, 1992.

⁵⁵ Hüseyin Yazıcı, "İbn Kuteybe", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, 20/145-149.

⁵⁶ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kubî, *Târîhu'l-Ya'kubî*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1379/1959.

⁵⁷ Murat Ağarı, "Ya'kubî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, 43/287-288.

⁵⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî et-Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, Dâru't-Türâs, Beyrut, 1387/1967.

⁵⁹ Mustafa Fayda, "Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, 40/92-94.

Mes'ûdî'nin (ö. 346/957) *et-Tenbih ve'l-işrâf*⁶⁰ adlı eseri tarihî bilgiler vermesinin yanında aynı zamanda coğrafyaya dair de önemli bilgiler vermektedir. Bir dünya tarihi görünümünde olan eser, Hz. Peygamber döneminden, Halife Mutîlillâh (946-974) dönemine kadar olayları özet şeklinde nakletmektedir.⁶¹

İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *el-Muntazam fî târîhi 'l-ümem ve 'l-mülûk*⁶² adlı eseri Hz. Âdem'den 574 (1179) yılına kadar meydana gelen olayların anlatıldığı bir eserdir. Hicretten sonraki olaylar tarih sıralamasına göre verilmektedir. Eser, içerisinde biyografik bilgilerin de yer aldığı umumî tarih özelliği taşımaktadır.⁶³

İbnü'l-Esîr (ö. 630/1232) *el-Kâmil fî 't-târîh*⁶⁴ adlı eserinde kâinatın yaratılışını ve Hz. Âdem'den itibaren peygamberlerin hayatını anlatmıştır. Sonra Sâsânî, Roma ve Bizans imparatorlukları, Selevkoslar, Câhiliye Araplarıyla ilgili bilgilere, Hz. Muhammed'in hayatından 628 yılı sonuna (Ekim 1231) kadar meydana gelen olaylara geniş yer vermiştir. İbnü'l-Esîr, 302 (915) yılına kadarki olayları yazarken Taberî'nin *Târîhu 'l-ümem* adlı eserini temel almış; eksik gördükleri kısımları düzeltmiştir. 302'den (915) sonraki olayları aktarırken güvenilir kaynakların bilgilerinden yararlanmış bunlar arasında mukayese yaparak değerlendirmiştir.⁶⁵

İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *el-Bidâye ve 'n-nihâye*'si,⁶⁶ umumi tarih türü bir eserdir. Eserde kâinatın yaratılışı, peygamberler ve geçmiş milletlerin tarihleri, Câhiliye dönemi, Hz. Muhammed'in Mekke ve Medine dönemine dair hayatı ve 767 (1365-66) yılına kadar meydana gelen olaylar kronolojik olarak anlatılmıştır. Eserin el-Bidâye kısmı İslâm tarihi konularını, en-Nihâye kısmı ise daha çok akaid konularını

⁶⁰ Ebu'l-Hasen el-Mes'ûdî, *et-Tenbih ve 'l-işraf*, thk. Süheyl Zekkâr, Dârü'l-fîkr, Beyrut, 1978.

⁶¹ Casim Avcı, "Mes'ûdî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, 29/353-355.

⁶² Cemâlüddin Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târîhi 'l-ümem ve 'l-mülûk*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata-Mustafa Abdülkadir Ata, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut, 1412/1992.

⁶³ Yusuf Şevki Yavuz-Casim Avcı, "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, 20/543-549.

⁶⁴ İzzüddin Ebi'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî 't-târîh*, thk. Ali Şîrî, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, Beyrut, bty.

⁶⁵ Abdülkerim Özeydin, "el-Kâmil", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, 24/281-283.

⁶⁶ Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve 'n-nihâye*, thk. Ali Şîrî, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1988.

anlatmaktadır. Siyere ait kısım eserin dörtte birlik kısmında anlatılmıştır. Her yıl meydana gelen olaylar ve vefat eden kişiler hakkında da bilgiler verilmiştir.⁶⁷

Çalışmada müracaat edilen başlıca Tabakât ve Terâcim kaynakları şunlardır: İlk tabakât eserinin sahibi olan İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *et-Tabakâtü'l-kübrâ*⁶⁸ adlı eserini, hocası Vâkıdî'nin kitapları ve rivayetlerinin yanı sıra daha önceki diğer rivayetlerden yararlanarak oluşturmuştur. İbn Sa'd eserinin siyer ve tabakat bölümlerinde muhaddislerin usulüne uygun isnad kullanmıştır.⁶⁹ Çalışmada *et-Tabakâtü'l-kübrâ*'nın özellikle ilk 2 cildinden geniş ölçüde yararlanılmıştır. İbn Abdülberr'in (ö. 463/1070) *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*⁷⁰ adlı eseri sahâbe biyografisi hakkında bilgi veren ilk eserler arasında yer almaktadır. İbn Abdülberr, Mûsâ b. Ukbe, İbn İshâk, Vâkıdî, Halîfe b. Hayyât, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Zübeyr b. Bekkâr, İbn Ebû Hayseme, İbnü'l-Cârûd, Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Ebû Bîşr ed-Dûlâbî gibi âlimlerin rivayetlerinden yararlanarak eserini oluşturmuştur.⁷¹ İbnü'l-Esir'in (ö. 630/1232) *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*⁷² adlı eserinde sahâbe isimleri hassas bir şekilde, alfabetik olarak verilmiştir. Hz. Peygamber'in hayatına dair bilgileri verdikten sonra sahâbe hayatlarına geçen müellif, Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Ma'rifetü's-sahâbe*, İbn Abdülberr'in *el-İstî'âb*, İbn Sa'd'ın *et-Tabakât*, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned* ve İbn Asâkir'in *Târîhu medîneti Dimaşk* adlı eserlerinden yararlanmıştır.⁷³ Zehebî'nin (ö. 748/374) *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*⁷⁴ adlı 14 ciltlik eseri Asr-ı Saâdet'ten 700/1301 yılına kadar yaklaşık 40 tabakayı içermektedir ve 7 bin biyografiye yer vermiştir. Eserin ilk cildi Hz. Peygamber'in, 2. cildi Hulefâ-yi Râşidîn'in hayatına tahsis edilmiştir.⁷⁵ İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö.

⁶⁷ Abdülkerim Özeydî, "el-Bidâye", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, 6/132-133.

⁶⁸ Ebû Abdullah Muhammed İbn Sa'd, thk. Muhammed Abdülkadir Ata, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.

⁶⁹ Mustafa Fayda, "İbn Sa'd", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, 20/294-297.

⁷⁰ Ebû Ömer Yûsuf el-Kurtubî İbn Abdilberr, *el-istî'âb fî marifeti'l-ashâb*, nşr. Ali Muhammed el-Becavî, Dârü'l-Ceyl, Beyrut, 1992.

⁷¹ Ali Yardım, "el-İstî'âb", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, 23/314-315.

⁷² İzzüddin Ebi'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Maûd, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1994/1415.

⁷³ Bünyamin Erul, "Üsdü'l-Gâbe", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, 42/363.

⁷⁴ Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyer-u a'lâmin nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnaûd, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1985.

⁷⁵ Mehmet Efendioğlu, "Siyeru Alâmi'n-Nübelâ", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, 37/326-327.

852/1447) *el-İsâbe fî ma 'rifeti's-sahâbe*'si⁷⁶ müellifin daha önce bu alanda yazılmış eserlerdeki hataları tashih etmek amacıyla yazdığı bir eserdir. Müellif, önceki eserlerden bazılarında sahâbî olmayanların sahâbî olarak gösterildiğini ve eserlerin içeriklerinin yetersizliğini ifade ederek bu eserini kaleme almıştır. Eser 809'da (1406) yazmaya başlanmış, 940'tan fazla eser taranarak 40 yılda tamamlanmıştır. Konusunda en geniş içeriğe sahip olan eser, mükerrerleriyle birlikte 12 bin 300 kadar biyografiyi kapsamaktadır.⁷⁷

Nesep ve fütûh kaynakları olarak özellikle Belâzürî'nin (ö. 279/892) eserlerinden yararlandık. Belâzürî'nin *Ensâbü'l-eşrâf*'i⁷⁸ günümüze ulaşabilen iki büyük eserinden biridir. *Ensâbü'l-eşrâf*, Hz. Peygamber'in hayatı ile Hulefâ-yi Râşidîn, Emevîler ve Abbâsîler'in ilk dönemleri için önemli bir kaynaktır. Müellif eserinde tabakat, ensâb ve ahbâr üslûplarını birleştirmiştir.⁷⁹

Konuyla ilgili yapılan çağdaş çalışmalardan da istifade edilmiştir. *İslâm Tarihi* adlı kaynaklar başta olmak üzere, Hz. Peygamber'in hayatına dair yazılmış müstakil *Siyer* kitapları incelenmiştir. Hasan İbrahim Hasan'ın,⁸⁰ Hüseyin Algül'ün⁸¹ ve Âdem Apak'ın⁸² *İslâm Tarihi* adlı eserlerinin konuyla ilgili bölümlerinden yararlanılmıştır. Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili olarak kaleme alınmış eserlerin yanı sıra aynı konuda yazılan müsteşriklerin eserlerine de başvurulmuştur. Söz konusu eserlere kaynakçada yer verilmiştir. TDV *İslâm Ansiklopedisi*'nin Hendek Savaşıyla alakalı maddelerine de müracaat edilmiştir.

Konuyla doğrudan ilgili olan Muhammed Hamidullah'ın *Hz. Peygamber'in Savaşları*⁸³ ve *İslâm Peygamberi*⁸⁴ adlı eseriyle, Elşad Mahmudov'un *Sebepleri ve*

⁷⁶ Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali el-Askalânî İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Maûd, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415/1994.

⁷⁷ M. Yaşar Kandemir, "el-İsâbe", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, 22/487.

⁷⁸ Ahmed b. Yahyâ el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr- Riyad Zirikli, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1996/1416.

⁷⁹ Mustafa Fayda, "Belâzürî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, 5/392-393.

⁸⁰ Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-Sosyal-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, çev. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş, Kayihan Yayınları, İstanbul, 1985.

⁸¹ Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi*, Gonca Yayınları, İstanbul, 1986.

⁸² Âdem Apak, *İslâm Tarihi*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2012.

⁸³ Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, çev. Nazire Erinç Yurter, Beyan Yayınları, İstanbul, 1430/2019.

⁸⁴ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. M. Said Mutlu, İrfan Yayınları, İstanbul, 1972.

*Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*⁸⁵ yapılan yorum ve değerlendirmelere rehberlik etmiştir.

Yöntem

Tarih; metodu, tarih tenkidi sayesinde ve yardımcı ilimlerin müdahalesiyle ilim olma vasfını kazanmaktadır.⁸⁶ Dolayısıyla tarihî veriler, bir yöntem dahilinde elde edilen veriler ışığında yapılacak yorumlamalarla ve diğer yardımcı ilimlerin katkılarıyla bir anlam ifade etmektedir.

Bu duyarlılıkla yapılan çalışmada, Nitel Araştırma yöntemlerinden doküman inceleme veri toplama tekniği kullanılmıştır. Söz konusu teknik, mercek altına alınan konuyla ilgili olay ve olgular hakkında görüşme ve gözlem yapmaya gerek kalmadan bilgileri ihtiva eden yazılı belgelerin analiz edilmesiyle gerçekleştirilen veri sağlama tekniğidir.⁸⁷ Çalışmada elde edilen veriler nitel veri analizinde takip edilen; verilerin özgün şekline bağlı kalmak, temalar arasında ilişkiler kurmak ve şahsî yorum yapmak şeklinde 3 yöntemle⁸⁸ analiz edilmiştir. Kaynaklar arasındaki mukayese usulü, kaynakların açıklanmasında geniş ölçüde uygulanmaktadır.⁸⁹ Böylece verilerin tutarlılığını ve güvenilirliğini sağlamak mümkün olmaktadır. Kaynakların şahitliklerini aralarında mevcut bağlantılar açısından izah etmeye yarayan yorumlama,⁹⁰ analiz ve değerlendirmeler, olay ve olguların hikâyeci bir anlatımdan ziyade, çalışmanın bilimselliğini artırmakta, alana katkı sağlayacak bir özellik arz etmektedir.

Bu doğrultuda alanyazında bilgi verilen kaynakları kronolojik sırayla tarayarak, veriler arasındaki benzerliklerin ve farklılıkların tespiti yapılmış, çağdaş kaynakların değerlendirmeleriyle mukayese edilmiştir. Doğru olduğuna kanaat getirilen bilgiler yorumlanarak kayıt altına alınmıştır.

⁸⁵ Elşad Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, İsam Yayınları, İstanbul, 2018.

⁸⁶ Halkın, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, s. 7.

⁸⁷ Zeki Karataş, "Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri", *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* Cilt 1, Sayı 1, Ocak 2015, s. 11.

⁸⁸ Ali Yıldırım-Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2008, s. 224.

⁸⁹ A. Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 105.

⁹⁰ Togan, *Tarihte Usul*, s. 101.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SEBEPLERİ AÇISINDAN HENDEK GAZVESİ

Tarih genellikle, geçmişte yaşanan olayları, kaynakların, belgelerin referansıya yer, zaman ve kahramanları göstererek, sebep sonuç ilişkisi kurarak inceleyen bir bilim dalı olarak tanımlanmaktadır.⁹¹ Tarihi bilim olarak adlandırmamızın ana unsurlarından biri de tanım içerisinde yer alan “sebep sonuç ilişkisi kurmak” özelliğidir. Sosyal alanlardaki “bilim”in öğretici ve faydacı yönü de burada yatmaktadır. Olay ve olgular arasındaki sebep sonuç ilişkisini ortaya koymak bilimin öğretici ve pratik yönüyle alakalıdır. Aksi halde ortaya çıkan bilimden ziyade ezberci, hikayeci rivayetçi bir tarih olmaktadır.⁹²

Tarih bilimine güvenilirlik ve gerçeklik kazandırmanın yolu geçmişte yaşanan olaylar arasında söz konusu sebep-sonuç ilişkisini kurmakla mümkün olmaktadır. Araştırma konusu olarak seçilen konu açısından bu husus şüphesiz daha da önem arz etmektedir.

Evrensel bir dinin tebliğcisi olan Hz. Peygamber’in hayatıyla ilgili, yıllardır birçok eser yazılmıştır, yazılmaya da devam edilmektedir. Bu eserlerde üzerinde durulan temel konulardan biri de Hz. Peygamber’in Medine’de İslâm devletini kurduktan sonra gerçekleştirdiği gazve ve seriyyelerdir. İslâm tarihinin dönüm noktalarından biri olması hasebiyle Resulullah’ın gazveleri içerisinde Hendek Gazvesi müstesna bir yere sahiptir. Bu sebeple Hendek Gazvesi’nin analitik bir şekilde sebepleri ve sonuçları açısından geniş bir yelpazede incelemesi gerekmektedir.

Hendek Gazvesi, Hz. Peygamber’in Bedir ve Uhud Gazvelerinden sonra gerçekleştirdiği büyük gazvelerden biridir.⁹³ Gazve 5/627 yılında gerçekleşmiştir. Müslümanların son savunma savaşı olan gazve, şehrin savunması çevresine kazılan hendeklerle sağlandığı için Hendek Gazvesi denilmiştir.⁹⁴

⁹¹ Nuri Köstüklü, *Sosyal Bilimler ve Tarih Öğretimi*, Kuzucular Ofset, Konya, 1998, s. 12.

⁹² Köstüklü, *Sosyal Bilimler ve Tarih Öğretimi*, s. 14-15.

⁹³ Zühri, *el-Meğâzi*, s. 79.

⁹⁴ Şâmî, *Sübülü’l-hüdâ ve’r-reşâd*, 4/363; Bilmen, *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meali Âlisi*, 6/2800.

Bu gazveye aynı zamanda Ahzâb Gazvesi adı da verilmiştir. Ahzâb adının verilmesi düşman kuvvetleri oluşturan Kureyşliler, Hayber Yahudileri, Gatafânîlar, Fezâreliler, Esedoğulları ve Süleymoğulları gibi birçok grubu ifade etmek için Kur'an-ı Kerim'de kullanılan "ahzâb" (hizipler, gruplar) tabirinden dolayıdır.⁹⁵

Kur'an-ı Kerim "*Onlar ahzâbı (düşman birliklerini) gitmedi sanıyorlardı. Eğer o birlikler bir daha gelecek olursa, çölde bedevi Araplar içinde yer alıp, sizin haberlerinizden (başınıza geleceklerden) sormayı isterler. Onlar içinizde kalacak olsalar da pek az harp ederler*"⁹⁶ ve "*Mü'minler gördükleri vakit de o ahzâbı 'bu, işte, Allah'ın ve Resulü'nün bize va'dettiği, Allah ve Resulü doğru çıktı' dediler ve onların imanını ve teslimiyetini artırmaktan başka bir şey yapmadı*"⁹⁷ ayetlerindeki "ahzâb" kelimesi Medine'yi kuşatmaya gelen düşman kuvvetler anlamına gelmektedir. Hatta Kur'an-ı Kerim'in 33. sûresi bu ayetler sebebiyle Ahzâb sûresi adını almıştır. Sûre hakkında verilen genel bilgiler şu şekildedir: "Sûre Medine döneminde inmiştir. 73 ayettir; adını 20 ve 22. âyetlerde geçen "el-Ahzâb" kelimesinden almıştır. Ahzâb, gruplar, demektir. Sûrede başlıca Hendek ve Benî Kurayza savaşları ile aile hayatına dair bazı hükümler konu edilmektedir."⁹⁸

Hendek Gazvesi'nin taraflar açısından belli başlı sebepleri vardır. Gazvenin sebeplerine geçmeden önce gazveyi başlatan taraflarla ilgili rivayetleri ortaya koymakta yarar vardır. Hendek Gazvesi'nin amacının "Müslümanları tamamen ortadan kaldırmak" olduğu konusunda farklı görüş yoktur. Ancak bu amacın gerçekleşmesinde lokomotif görevini kimlerin üstlendiğiyle ilgili farklı iki görüşle karşılaşılmaktadır. Bu görüşlerden birine göre Kureyş Müşrikleri, diğerine göre de Yahudiler, Müslümanları ortadan kaldırmak için Hendek Gazvesi'ni gerçekleştirmişlerdir.

⁹⁵ Kâdî Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen ed-Diyarbakrî, *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefîs*, Dâru Sâdır, Beyrut, bty., 1/479.

⁹⁶ Ahzâb 33/20.

⁹⁷ Ahzâb 33/22.

⁹⁸ <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/sure/33-ahzab-suresi> (erişim tarihi 06.02.2022, 16.45)

İlk görüşü savunan müelliflerden bazıları, Yahudilerden hiç söz etmeden “Müşrikler Hz. Peygamber’i ve ashâbını muhasara altına aldı”⁹⁹ demişlerdir. Aynı şekilde Mekkeli Müşriklerin savaşı başlatan taraf olduğu, kabilelerin toplanmasında Benî Nadîr Yahudilerinin organizatörlük yaptığı da¹⁰⁰ ifade edilmiştir. Âdem Apak, Hendek Gazvesi’nin, sonuçsuz kalan Uhud Gazvesi’nin devamı olduğunu, Müslümanlara çok kayıp verdireler de Müşriklerin tamamen onları yok edemediklerini, son darbeyi indirmek için kapsamlı ve organize bir saldırıyla gazveyi gerçekleştirdiklerini söylemiştir.¹⁰¹

Washington Irving: “Uhud Gazvesi’nden sonra mütareke boyunca, Kureyşlilerin huzursuz şefi Arap Gatafân kabilesi ve çöldeki diğer kabilelerin yanı sıra evlerinden uzaklaştırdığı pek çok Yahudi ve Nadîr soyları ile ittifak oluşturdu. Mütareke bitince bu ittifaklarıyla birlikte 10 bine varan birleşik kuvvetleriyle Medine üzerine yürümeye hazırlandı”¹⁰² ifadeleriyle Hendek Gazvesi’nde esas rolü Ebû Süfyân’ın üstlendiğini, birleşik kuvvetleri de onun oluşturduğunu belirtmiştir.

Mehmet Azimli ise, Hz. Peygamber’in hendek kazımı sırasında yorgunluktan uyuyakaldığını, uyandığında Recî’ ve Bir’umaûne olayları sebebiyle Müşriklerin cesaret bulup Medine’ye saldırdıklarını ifade etmiştir.¹⁰³

Bu konuda kaynakların çoğu savaşta esas rolü Yahudilerin üstlendiğini belirtmişlerdir.¹⁰⁴ Mukâtil b. Süleymân’ın geniş bir şekilde aktardığı rivayetten

⁹⁹ Zühri, *el-Meğâzî*, s. 79; Hitti, *İslâm Tarihi*, 1/173; Ali Murat Daryal, *İslâm’ın Doğuş ve İlk Yayılışının Psiko-Sosyal Açısından Tahlili*, İfav Yayınları, İstanbul, 1993, s. 161.

¹⁰⁰ Emile Dermenghem, *Hz. Muhammed ve Risaleti*, çev. Ahmet Ağrakça, İnsan Yayınları, İstanbul, 1997, s. 275.

¹⁰¹ Âdem Apak, *Siyer-i Nebî*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2018, s. 244.

¹⁰² Washington Irving, *Hz. Muhammed*, çev. Ruhiye Erulaş, Mira Yayınları, İstanbul, 2012, s. 158.

¹⁰³ Mehmet Azimli, *Siyer*, Bilay Yayınları, Ankara, 2018, s. 178.

¹⁰⁴ Vâkidî, *Kitâbü’l-meğâzî*, 2/441; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 2/214; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 2/65; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, 1/343; Taberî, *Târihü’l-ümem ve’l-mülûk*, 2/565; İbn Hibbân, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 1/254; Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed’ ve’t-târih*, Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Diniyye, byy. bty., 4/217; Sa’lebî, *Keşfü’l-beyân an tefsîri’l-Kur’ân*, 8/13; İbn Hazm, *Cevâmiu’s-sîreti’n-nebeviyye*, s. 185-186; Ebu’l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed es-Süheyli, *Ravdu’l-unuf*, thk. Ömer Abdüsselâm es-Selâmî, Dâru İhyâi’t-Türasi’l-Arabî, Beyrut, 1421/2000, 6/196; İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, 3/228; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/568; Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmî’l-Kur’ân*, 14/30; Ebü’l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya’merî İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü’l-eser fi funûni’l-meğâzî ve’s-şemâil ve’s-siyer*, thk. İbrahim Muhammed Ramazan, Beyrut 1993 2/83; Makrizî, *İmtâ’u’l-esmâ*, 1/222; Şâmî, *Sübülü’l-hüdâ ve’r-reşâd*, 4/363; Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî, *el-*

anlaşıldığına göre Hendek Gazvesi, Medine’de yaşayan Abdullah b. Übey’in liderliğinde, Abdullah b. Sa’d b. Ebî Serh, Tu’me b. Ubeyrik ve Tu’me’nin kölesinden oluşan bir grup Münafık tarafından organize edilmiş, Kureys’le bağlantıyı bunlar kurmuşlardır.¹⁰⁵

Kureys Müşrikleri daha önce Müslümanlarla savaş deneyimi yaşadıkları için Müslümanlardan korkuyorlardı. Onları savaşa teşvik eden, savaşı basit, sıradan bir şey gibi gösterenler Yahudiler oldu.¹⁰⁶

Ahmet Önkâl, Benî Nadîr Yahudilerinin Müslümanlara olan düşmanlık duygusuyla, Mekke’deki intikam duygusunun birleşmesinin Hendek Gazvesi’nin temel sebebi olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁷

Her ne kadar Hendek Gazvesi, Müslümanlarla Müşrikler arasında gerçekleşen bir gazve olarak anılıyorsa da başlangıçta Müşriklerin gündeminde Müslümanlarla bir savaş yapmak düşüncesi yoktu. Uhud galibiyetinden sonra Müslümanlara karşı intikam hırsları bir nebze olsun yavaşlayan Müşriklerin her ne kadar Bedrülmev’id

Mevâhibü'l-ledünniyye, Mektebetü't-Tevfikiyye, Kahire, bty., 1/282; Diyarbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, 1/480; Ebü'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed el-Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye (İnsânü'l-uyûn fî sîreti'l-emîni'l-me'mûn)*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1427/2006, 2/415; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı enbiyâ ve tevârihi hulefâ*, çev. Ali Arslan, Arslan Yayınları, İstanbul, 1980, 1/137; Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, 6/14; Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, s. 79; Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi*, 6/2800; Ebü'l-Hasen en-Nedvî, *Rahmet Peygamberi*, çev. Abdülkerim Özyayın, İz Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 212; M. Said Ramazan el-Bûtî, *Fıkhu's-siyer*, çev. Ali Nar-Orhan Aktepe, Gonca Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 305, 311; Mahmud Şit Hattâb, *Komutan Peygamber*, çev. Ahmet Ağırakça, Bir Yayıncılık, İstanbul, 1988, s. 148, 150; Algül, *İslâm Tarihi*, 1/389; Mehmet Ali Kapar, *Hiz. Muhammed'in Müşriklerle Münasebetleri*, Esra Yayınları, İstanbul, 1993, s. 179; Demircan, *Siyer*, s. 382; Kasım Şulul, *Ana Hatlarıyla Siyer-i Nebî*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2014, s. 470; İrfan Yücel, *Peygamberimizin Hayatı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, s. 150; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hiz. Peygamber'in Savaşları*, s. 161, 163-164; Mustafa Seyyid Keylânî, *Hiz. Muhammed*, çev. İbrahim Coşkun, Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul, 2016, s. 80; Zekai Konrapa, *Peygamberimiz-İslâm Dini ve Aşer-i Mübeşşere*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 171; Sami b. Abdullah b. Ahmed el-Mağlus, *Siyer Atlası*, çev. Abdullah Karaca, Siyer Yayınları, İstanbul, 2011, s. 203; Martin Lings (Ebubekir Siraceddin), *Hiz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Nazife Şişman, İnsan Yayınları, İstanbul, 2006, s. 242; D. S. Margoliouth, *Muhammed ve İslâm'ın Yükselişi*, çev. M. İkbâl Saylık, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2020, s. 284; Eric Schroeder, *Hiz. Muhammed'in İzinde*, çev. Semih Yazıcıoğlu, Kapı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 103.

¹⁰⁵ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr*, 2/367.

¹⁰⁶ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/441; Ebü'l-Ferec Cemalüddin Abdurrahmân Ali b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî İlmi't-tefsir*, çev. Abdülvehhâb Öztürk, Kahraman Yayınları, İstanbul, 2009, 5/65; Nedvî, *Rahmet Peygamberi*, s. 212.

¹⁰⁷ Ahmet Önkâl, *Muhtasar Siyer-i Nebî*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2019, s. 148.

Gazvesi’nde moralleri bozursa da o sıralarda Müslümanlar üzerine ciddi anlamda bir saldırı planlamıyorlardı. Elbette Müşrikler Müslümanlara son darbeyi indirip tarih sahnesinden silmedikleri müddetçe arzularına erişemeyeceklerini biliyorlar ve bunun için bileniyorlardı. Üzerinde durulması gereken husus bu teşebbüslerinin zamanı konusudur. Onlar, hazırlıklarını tam anlamıyla yapıp uygun ortam bulunca saldırılarını yapacaklardı. Ancak Yahudilerin araya girmeleri bu düşüncelerine ivme kazandırmıştır.

Hendek Gazvesi, Yahudi, Kureyşli ve Bedevî Müşriklerle¹⁰⁸ Müslümanlar arasında gerçekleşen bir savaştır. Bu durumda Gazve’nin sebeplerini sadece bir grup tarafından ele almak yerine, çok yönlü değerlendirmek, Müslümanlarla Müşriklerin ve Yahudilerin birbirleriyle ilişkilerinin tarihî seyrini iyi bilmek gerekir.¹⁰⁹ Çünkü Hendek Gazvesi’nin her grup açısından belli gerekçeleri, sebepleri vardır.

1.1. Kureyş Müşrikleri Açısından Gazve’nin Sebepleri

Hz. Peygamber’e vahiy gelip İslâm’ı tebliğe başladığı zaman Kureyş kabilesinden şiddetli bir tepki gördü. Hatîb b. Ebî Beltea’nın Mısır Mukavkısına söylediği “Hz. Muhammed’e en sert davrananlar, kavmi Kureyşlilerdir”¹¹⁰ ifadesinden Kureyş Müşriklerinin Hz. Peygamber’e gösterdikleri sert tutumlarını anlamak mümkündür.

Hendek Gazvesi’nin taraflara göre sebeplerini incelerken tarafların karakter yapılarının tahlil edilmesi gerekmektedir. Çünkü insanın, dolayısıyla onun oluşturduğu toplumun ikili ilişkilerini belirleyen en önemli faktörlerden biri de karakter yapısıdır. Tutum ve davranışları belirleyen esas amaç, insanın başkalarından üstün ve güçlü olma, başkalarına söz geçirebilme şeklinde kendini göstermektedir. Bu amaç insanın yaşam şeklini, dünya görüşünü, tutum ve davranışlarını yönetmesini sağlamaktadır. Karakter özellikleri, kişinin çevresi ve içinde yaşadığı toplumun ve

¹⁰⁸ Konrapa, *Peygamberimiz*, s. 171.

¹⁰⁹ Algül, *İslâm Tarihi*, 1/389.

¹¹⁰ Ahmet Önkal, *Rasûlüllah’ın İslâm’a Davet Metodu*, Hibaş Yayınları, Konya, 1983, s. 189.

yaşamın sorunları karşısında nasıl bir tutum sergilediğini gösteren yaşam yöntemleridir.¹¹¹

Kur'an-ı Kerim, birçok ayette Müşriklerin karakter yapılarıyla ilgili bilgiler vermektedir. Kur'an'a göre şeytanın vesvesesinden kendilerini kurtaramayan,¹¹² heva ve heveslerini tanrı edinen Müşrikler,¹¹³ taklit ettikleri ataları gibi hayatın birçok alanında bilinçsizce hareket etmişler¹¹⁴ vahye, hakikate kulaklarını, kalplerini kapatmışlar, inatçılıklarından vazgeçmemişler,¹¹⁵ hayata materyalist bir anlayışla bakmışlar, ahireti inkâr etmişler,¹¹⁶ ölene kadar mal biriktirmeyi hayatın merkezine oturtmuşlardır.¹¹⁷

Onlar korkak ve güvenilmeyen,¹¹⁸ hakikate duyarsız, kalpleri mühürlü,¹¹⁹ dünya hayatına çok düşkün,¹²⁰ Müslümanların hayrını, iyiliğini istemeyen,¹²¹ başta Müslümanlar olmak insanların din ve vicdan özgürlüğüne engel olan, ibadet yerlerini tahrip etmekten çekinmeyen, zorba,¹²² İslâm'ın iktidarına ve hayata hâkim olmasına şiddetle karşı çıkan,¹²³ Müslümanlara karşı düşmanlık hisleriyle dolu,¹²⁴ yaratılanların en şerlileri,¹²⁵ fitne ehli,¹²⁶ zalim kişilerdir.¹²⁷

Müşrikler, Müslümanlarla ilişkilerini sahip oldukları bu karakter yapıları doğrultusunda belirlemişlerdir. Tüm ilişki şekillerinde olduğu gibi, Hz. Peygamber'le gerçekleştirdikleri savaşlarda söz konusu karakterleri etkili olmuştur. Hendek Gazvesi'nde takındıkları davranış ve tutumlarında da bu etki görülmektedir.

¹¹¹ Alfred Adler, *Karakterin Yapısı ve Oluşumu*, <https://www.insanokur.org/karakterin-yapisi-ve-olusumu-alfred-adler/> erişim tarihi 31.03.2023. 02.00.

¹¹² En'âm 6/121.

¹¹³ Câsiye 45/23; Furkân 25/43.

¹¹⁴ Mâide 5/104; A'râf 7/28.

¹¹⁵ En'âm 6/111, 125; A'râf 7/37; Enfâl 8/20-23.

¹¹⁶ En'âm 6/129.

¹¹⁷ Tekâsür 102/1-2.

¹¹⁸ Âl-i İmrân 3/151.

¹¹⁹ Bakara 2/7.

¹²⁰ Bakara 2/96.

¹²¹ Bakara 2/105.

¹²² Bakara 2/114; Nahl 16/106; Alâk 96/9-10.

¹²³ Saff 61/9.

¹²⁴ Mâide 5/82.

¹²⁵ Beyyine 98/ 6.

¹²⁶ Bakara 2/193.

¹²⁷ Lokmân 31/13.

Kureyş Müşriklerinin İslâmiyet'e karşı gösterdikleri tepkilerin sebepleri tek yönlü değildi. İslâm zulme dayanan siyasî otoriteyi reddediyordu.¹²⁸ İlk bakışta temel sebep, Kureyş'in dinî endişeleri gibi görünse de esasen politeist bir inanç sistemi içinde yaşayan ve Haniflere bile hoşgörülü yaklaşan Kureyşli Müşriklerin gösterdikleri tepkinin önemli nedenlerinden biri siyasî idi. Onlar Kur'an-ı Kerim'in verdiği mesajlardan İslâm'ın evrenselliğini, sadece Mekke'yle sınırlı kalmadığını, mahallî bir özellik taşımadığını fark ettiler. Kendi aralarında temel konularda bir uzlaş sağlayamayan Kureyşliler, Hz. Peygamber'in etrafında kenetlenen Müslümanların oluşturdukları siyasî güçten endişelendiler, daha işin başında İslâmiyet'i ortadan kaldırmak istediler.¹²⁹

Kureyş aristokratları İslâmiyet'in dinî yapılarını değiştireceğinin farkındalardı.¹³⁰ Hendek Gazvesi'yle ilgili bilgi verirken Philip K. Hitti, "Putperestlik bir kez daha Allah inancı karşısında saf tutuyordu"¹³¹ sözleriyle savaşın önemli sebeplerinden birinin dinî olduğunu vurgulamaktadır. Bilindiği gibi Müşrikler putperest idiler. Bu inançları Mekke'nin, Ka'be'nin konumu sebebiyle ekonomik açıdan kendilerine menfaat sağlamaktaydı. İslâmiyet'in her geçen gün ilerlemesi ileriki dönemlerde putperestliği, yanı sıra ekonomilerini etkileyebilirdi.¹³²

Kureyş Müşrikleri, İslâmiyet'in sosyal yapılarını değiştireceğini de biliyorlardı.¹³³ Bu sebeple Hz. Muhammed'in oluşturduğu inkılâpçı hareket karşısında geleneklerini savunma refleksi gösterdiler. Kur'an'da "atalarının yolunu düşüncesizce takip etmeleri"¹³⁴ ifadesinde vurgulandığı gibi, onların fitrat ve yetiştirme tarzları taassup üzerine kuruluydu. Bunlar İslâm'ın mesajlarının hem kendilerine hem de kabilelerine bir saldırı olduğunu düşündüler. Bu saldırıya gereken tepkiyi vermezlerse nüfuzlarını kaybedeceklerinden kuşkulandılar.¹³⁵

¹²⁸ Kapar, *Hiz. Muhammed'in Müşriklerle Münasebetleri*, s. 120.

¹²⁹ Mustafa Aydın, *İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenışı*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1991, s. 86.

¹³⁰ Aydın, *İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenışı*, s. 87.

¹³¹ Hitti, *İslâm Tarihi*, 1/173.

¹³² Kapar, *Hiz. Muhammed'in Müşriklerle Münasebetleri*, s. 115, 119.

¹³³ Aydın, *İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenışı*, s. 87.

¹³⁴ Bakara, 2/170.

¹³⁵ Aydın, *İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenışı*, s. 86-87.

H. Peygamber'in gönderildiği Arap toplumunu oluşturan kabilelerde asabiyet olgusu kökleşmiş haldeydi. Haklı olup olmadığına bakılmaksızın salt kendi kavminden olduğu için kabilesinin ferdini korumaya kollamaya yönelik bir anlayış olan asabiyet, Allah Resulü'nün getirdiği evrensel mesajlara tamamen zıt idi.¹³⁶ İslâm dini sınıf farkına dayalı cemiyet yapısına devamlı surette karşı çıkıyordu. Câhiliye Araplarına kök salan asabiyet olgusu İslâm'ın gelişiyle zayıflamaya başladı; bu da Müşriklerin alışık olduğu sosyal düzeni ciddi anlamda sarstı. Bu sebeple İslâmiyet'e kin güttüler.¹³⁷ Her kabilenin müstakil bir hukuk oluşturmaya, kendi kabile reislerinin dışında hiçbir otoriteyi tanımaması, H. Muhammed'in karşısında katı bir muhalefet bloku oluşturdu.

Müslümanlar Medine'de temelleri atılan İslâm toplumunun gelişmesi için Mekke etrafındaki kabilelerle iyi ilişkiler kurup Mekke'nin tesirini kırmaya çalıştılar. Elbette Kureyş bunun farkındaydı, dolayısıyla bu çemberi kırıp İslâm'ın gelişmesini engelleyebilmek için saldırıya geçti. Bu açıdan bakıldığında Bedir, Uhud ve Hendek Gazvelerinin bu saldırıları kırma savaşları olduğu görülür.¹³⁸

Kureyş Müşrikleri, Uhud savaşını kazansalar da sonucu açısından umduklarını tam olarak elde edemediler. Çünkü onların esas amacı Müslümanları ve İslâmiyet'i tamamen ortadan kaldırmak, yok etmektir. Uhud'a bu amaçla geldiler.¹³⁹ Ama elde ettikleri galibiyetle, dağılan İslâm ordusunun direncini tamamen kıramadılar, Medine'den ticarî ilişkilerini garanti altına alacakları bir sonuçla dönemediler, herhangi bir toprak da elde edemediler. Savaştan kısa süre sonra Müslümanlar eski durumlarını kazandılar, hatta ilerleyen aylarda daha iyi bir duruma geldiler.¹⁴⁰

Uhud Gazvesi'nden sonra gerçekleşen Bedrülmev'îd Gazvesi'nde Müslümanlar bunu açıkça gösterdiler. Uhud Gazvesi sonunda Ebû Süfyân savaş meydanından ayrılmadan önce Müslümanlarla bir yıl sonra Bedir'de tekrar karşılaşmak istediklerini tehditkâr bir ifade ile söyledi; H. Peygamber de bu teklifi

¹³⁶ Sıddık Ünal, "H. Muhammed'in Arap Yarımadası'ndaki Yahudilerle İlişkileri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elâzığ, 2015, 20:2, s. 62.

¹³⁷ Kapar, *H. Muhammed'in Müşriklerle Münasebetleri*, s. 120.

¹³⁸ Aydın, *İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenmesi*, s. 122.

¹³⁹ Hattâb, *Komutan Peygamber*, s. 148-149; Algül, *İslâm Tarihi*, 1/389.

¹⁴⁰ Hamidullah, *H. Peygamber'in Savaşları*, s. 75.

kabul etti. Ebû Süfyan, bir yıl sonra yiyecek kıtlığını bahane ederek savaşa gitmek konusunda isteksiz davrandı.¹⁴¹ Uhud Gazvesi'ndeki galibiyetini gölgede bırakmak istemeyen, ancak söz verdiği savaşa katılmayı da menfaati açısından uygun bulmayan Ebû Süfyan, Nuaym b. Mes'ûd'u Medine'ye göndererek Kureyşlilerin kalabalık bir ordu hazırlayıp Müslümanları hezimete uğratacağına yönelik bir algı oluşturmayı planladı. O, böylece savaştan Müslümanların vazgeçmesini istiyordu. Ne var ki, Nuaym'ın Medine'de oluşturduğu bu algı Medine'deki Yahudi ve Münafıklara geçici bir sevinç kaynağı olmaktan öte geçmedi. Hz. Peygamber, ordusunu hazırlayıp savaş için harekete geçti.¹⁴² Resulullah, sancağı Hz. Ali'ye verdi; 10 süvari ve bin 5 yüz piyade ile 1 Zilkade/4 Nisan 626'da Bedir'e vardı.¹⁴³

Nuaym hamlesinden beklediğini elde edemeyen, söz verip gitmemeyi gururlarına yediremeyen Kureyşliler, Ebû Süfyan kumandasında 50 süvari ve 2 bin piyade ile Mekke'den ayrıldı. Ancak Ebû Süfyan, Müslümanların Bedir'e ulaştıklarını öğrenince yiyeceklerinin azlığını bahane ederek Usfân'dan geri döndü. Bunun üzerine Mekke'de kalan Kureyşliler onlarla alay ederek yiyecek endişesiyle geri döndükleri için kendilerine “ceyşü's-sevîk” (kavut ordusu) adını verdiler.¹⁴⁴ O yıl görülen kuraklık, kıtlık ve ticaretlerinden zarar görme endişesi sebebiyle Müşrikler Bedrülmev'îd Gazvesi'nde İslâm ordusunun karşısına çıkamadılar.¹⁴⁵

Bin 5 yüz kişilik İslâm ordusu o sırada bir pazara uğradı, anlaşmalıları olan Benî Damre'den Maşî b. Amr'la karşılaştı. Onun Hz. Peygamber'le konuşmalarını işiten Ma'bed b. Ma'bed, hemen Mekke'ye gitti, Kureyş'in ileri gelenlerine gördüklerini ve duyduklarını anlattı. Bu haber başta Ebû Süfyan olmak üzere

¹⁴¹ Taberî, *Târihü'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/559-561; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-ümem ve'l-mülûk*, 3/205; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/337-338; Mustafa Fayda, “Bedrülmev'îd”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, 5/335,

¹⁴² Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 1/385-387.

¹⁴³ İbn İshâk, *Sîretü İbn İshak*, s. 296; Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-işrâf*, s. 214; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-ümem ve'l-mülûk*, 3/205; İbn Kesîr, 4 Şaban (6 Ocak-3 Şubat 626)'ta olduğunu söylemektedir. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/100.

¹⁴⁴ İbn İshâk, *Sîretü İbn İshak*, s. 296-297; Taberî, *Târihü'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/561; Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-işrâf*, s. 214; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-ümem ve'l-mülûk*, 3/205; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târih*, 1/566; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/338; Fayda, “Bedrülmev'îd”, *DİA*, 5/335; Margoliouth, *Muhammed ve İslâm'ın Yükselişi*, s. 281.

¹⁴⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/101; Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, 1/157; Dermenghem, *Hz. Muhammed ve Risaleti*, s. 275.

Kureyşlileri, ticaretlerinin geleceğinin tehlikeye girmesi sebebiyle endişeye sevk etti.¹⁴⁶

Görüldüğü gibi Kureyşliler en çok Müslümanlardan çekiniyorlardı. Çünkü Müslümanlar birçok Arap kabilesinden güçlü, daha caydırıcı bir güce sahipti.¹⁴⁷ Her geçen gün güçlenen Müslümanların, Kureyş'in can damarı olan ticaret hayatını sekteye uğratması da söz konusuydu.¹⁴⁸

Nitekim doğuda gerçekleştirdiği Zatürrika Gazvesi (5/626) ve kuzeyde Dûmetülcendel Gazvesi (5/626), Müslümanların etki alanlarını genişletti. Bu durum doğal olarak Müşriklerin sadece kuzeydeki Mısır ve Suriye ticaret yolunu değil aynı zamanda kuzeydoğu Irak yolunu da sıkıntıya soktu.¹⁴⁹

Müşrikler, Bedrülmev'îd'in telafisi için gizli bir hazırlık yapmaya başladılar, diğer yandaş Müşrik kabilelerden mal ve insan yardımı için girişimlerde bulundular.¹⁵⁰ Bedrülmev'îd'de kaybettikleri itibar kaybını Yahudilerin teklif ettikleri ittifakla tekrar kazanabileceklerini düşündüler.¹⁵¹

Hendek Gazvesi, Müşriklerin son çırpınışlarından biridir. Kureyş, Uhud'dan sonra Hz. Peygamber'den intikam almak için çeşitli yollara başvurdu. İlk olarak diğer kabilelerden destek aradı.¹⁵² Hedefleri Bedir'de ve Uhud'da öldürülenlerin intikamlarını almak, Hz. Peygamber'i Medine'de kesin olarak yenilgiye uğratarak Arap kabileleri üzerindeki itibarlarını yeniden elde etmektir.¹⁵³

Hasan İbrahim Hasan bu konuda "Uhud savaşında büyük bir başarı elde ettiklerini zanneden Müşrikler, Hz. Peygamber'i ve Müslümanları tamamen yok edeceğine inanarak bir savaş hazırlığına girdiler. Hendek savaşına çıkışları sırf bu gaye içindi"¹⁵⁴ demektedir. Hendek Gazvesi'nden sonra Ebû Süfyân'ın Hz. Peygamber'e

¹⁴⁶ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 1/387; Kapar, *Hiz. Muhammed'in Müşriklerle Münasebetleri*, s. 183.

¹⁴⁷ Heykel, *Hiz. Muhammed'in Hayatı*, 2/158.

¹⁴⁸ Aydın, *İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenışı*, s. 86.

¹⁴⁹ Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, s. 76.

¹⁵⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/59-60; Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, 1/157.

¹⁵¹ Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hiz. Peygamber'in Savaşları*, s. 162.

¹⁵² Demircan, *Siyer*, s. 387.

¹⁵³ Önkâl, *Muhtasar Siyer-i Nebî*, s. 148.

¹⁵⁴ Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, 1/154.

gönderdiği mektupta Ebû Süfyân esas niyetlerini açıkça ifade etmiştir. O mektubunda: “Bir daha seninle uğraşmamak, seni ve sana inananları tamamen yok etmek için bütün ordumuzla sana gelmişim”¹⁵⁵ diyordu. Esasen onların bu düşüncelerini ileriye dönük bir tarihte planladıkları, ancak Yahudilerin teklifiyle planlarını öne çektikleri anlaşılmaktadır. Bu bilgilerden yola çıkarak Müşriklerin kendilerine olan aşırı güvenlerinin bu savaşa çıkmalarında etkili olduğu söylenebilir.

Müşrikler Bedir ve Uhud savaşlarıyla Müslümanlarla Müşrikler arasında kurulan eşitliği kendi lehlerine değiştirmek için Hendek Savaşı’na karar verdiler.¹⁵⁶

Buraya kadar sayılan karakteristik, siyasî, dinî, sosyal, ekonomik ve askerî gerekçeler Müşriklerin Müslümanları ortadan kaldırmak için fırsat kolladıklarını ortaya koymaktadır. Onlar Müslümanları yok etmek için fırsat ararken Yahudiler tarafından kendilerine sunulan ittifak tekliflerini kaçırmak istemediler. Çünkü Yahudilerden ve diğer Müşrik kabilelerden oluşturacakları takviye kuvvetler ve ekonomik desteklerle Müslümanlara karşı kesin bir zafer elde edeceklerine inanıyorlardı.¹⁵⁷

1.2.Diğer Müşrik Kabileleri Açısından Gazve’nin Sebepleri

Gatafân, Benî Süleym, Esed, Eşca‘, Fezâre, Mürre gibi diğer Arap kabileleri, Hendek Gazvesi’ne katılan Müşrik kabilelerdir.¹⁵⁸ Muhammed Hamidullah bu kabilelere Sakîf ve Benî Müstalik kabilelerini de ilave etmiştir.¹⁵⁹

Müslümanların bu kabilelerle doğrudan mücadeleleri söz konusu değildi. Bu kabileler o sıralarda Müslümanlara karşı savaşmayı da düşünmediler. Buna karşın onların kendilerini savaşın içinde bulmaları gelecekleri konusunda duydukları endişe ile ilgilidir. Onlar her geçen gün yayılan İslâm dininin hem inançları açısından hem de ekonomik çıkarları açısından tehlikeli olduğunu düşündüler, ancak Müslümanlara

¹⁵⁵ Halebî, *İnsânü’l-uyûn*, 2/440.

¹⁵⁶ Daryal, *İslâm’ın Doğuş ve İlk Yayılışının Psiko-Sosyal Açısından Tahlili*, s. 161-164.

¹⁵⁷ Hattâb, *Komutan Peygamber*, s. 148; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber’in Savaşları*, s. 161-162.

¹⁵⁸ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târih*, 1/568.

¹⁵⁹ Hamidullah, *Hiz. Peygamber’in Savaşları*, s. 77.

saldıracak herhangi bir gücü de kendilerinde göremediler. Yahudilerin kendilerine yaptığı, “Müslümanlara karşı gerçekleştirilecek bir güç birliği” teklifini kaçırmak istemediler. Böylece tereddütsüz ittifaka dahil olup Hendek Gazvesi’ne katıldılar. Uhud Gazvesi’nden sonra bu kabileler ve bazı Münafıklar Müslümanlara olan düşmanlıklarını açığa vurdular, onlara saldırmak için fırsat kolladılar.¹⁶⁰

Bu kabilelerin esas amaçlarından biri de ganimet hırsıydı.¹⁶¹ Uyeyne b. Hısn’ın şu ifadeleri onların esas gayelerini ortaya koymaktadır: Uyeyne, “Vallahi biz Kureyş’e yardım etmek için gelmedik. Normal bir zamanda Kureyş’ten yardım isteseydik, bize kesinlikle yardım etmezlerdi. Ancak bize savaşa katılmamız karşılığında teklif edilen hurmalara hayır diyemezdik. Bu teklif bizim iştahımızı kabarttı. Ayrıca bu savaşta galip geldiğimiz zaman şöhretimizin artacağını da düşündük. Hem şöhret hem ganimet arzusu bizi bu savaşa itti. Yine, biz müttefikimiz olan Yahudilere de hayır diyemedik” demiştir. Aynı şekilde kabilenin ileri gelenlerinden el-Hâris de verimli arazilerinin kuraklık sebebiyle verimsizleştiğini, develerinin, atlarının perişan olduğunu, Evs ve Hazrec kabilelerinin kendilerine Medine hurmalarından vermeyeceğini söylemiştir.¹⁶²

Öte yandan putperest olan bu kabileler, Müslümanlara karşı savaş açan Kureyş Müşriklerinin yanında yer almayı, dinî açıdan daha uygun buldular.¹⁶³

1.3. Yahudiler Açısından Gazve’nin Sebepleri

Hz. Peygamber’e en çok düşmanlık gösterenler Yahudilerdi.¹⁶⁴ Yahudilerin Hendek Gazvesi’ne katılma sebeplerinde de karakter yapılarının etkili olduğu görülmektedir. Kur’an’ın referansı ile konuya bakıldığında, Yahudilerin karakter yapılarıyla ilgili şu bilgilerle karşılaşılacaktır: Kur’an, Yahudilerin kibirli, gururlu, kendini beğenmiş dolayısıyla dik kafalı, asi bir kişilik yapısına sahip olduklarını ifade etmiştir.¹⁶⁵

¹⁶⁰ Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, 1/154; Konrapa, *Peygamberimiz*, s. 170.

¹⁶¹ Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, 1/154; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber’in Savaşları*, s. 167.

¹⁶² Vâkıdî, *Kitâbü’l-meğâzî*, 2/479.

¹⁶³ Hitti, *İslâm Tarihi*, 1/173.

¹⁶⁴ Önköl, *Rasûlüllah’ın İslâm’a Davet Metodu*, s. 189.

¹⁶⁵ Bakara 2/93, 105; Âl-i İmrân 3/24, 181; Mâide 5/64; Mâide 5/78; Cum’a 62/5.

Kur'an'a göre Yahudiler dürüst davranmayan, yalan söylemekten kaçınmayan kimselerdir.¹⁶⁶ Hırs ve tamahları, açgözlülükleri,¹⁶⁷ kıskançlıkları,¹⁶⁸ sinsilikleri,¹⁶⁹ onları küfre götürmüş,¹⁷⁰ aşırı sert, katı bir tabiata bürümüştür.¹⁷¹

İşte bu özellikleri sebebiyle Hz. Peygamber'i ve davasını gözden düşürmek için her türlü iftirayı atmaktan çekinmediler.¹⁷² Onlar, Hz. Peygamber'in Medine'de İslâm devletini kurduğu andan itibaren, gizli ve açık sürekli onunla mücadeleye girdiler, bu tutum ve davranışlarından asla vazgeçmediler. Hendek Gazvesi'nde de hem gazve öncesi hem gazvenin oluşumu sırasında hem de gazve sonrasında aynı tavırlarını sergilediler.

Hz. Peygamber, barış içerisinde yaşamak için Yahudilere karşı olumlu tavır ve davranış sergilemesine rağmen, onlar karakterlerinin gereği Müslümanlara her fırsatta zarar vermenin, tehdit unsuru olmanın gayretini gösterdiler.¹⁷³

Hz. Muhammed ve onu takip edenlerin tanıdıkları Medine Yahudi topluluğu, ilk Müslümanları hem kavramsal hem ideolojik hem de maddî/fiziksel anlamda tehdit etmiş görünmektedir. Kavramsal ya da düşünsel tehdit büyük bir krize sebep olsa da maddî/fiziksel tehdit de bu bağlamda önemliydi. Bazı ayetler, Yahudilerin Hz. Muhammed'in peygamberliğini reddetmekle kalmayıp ona olan güveni sarsmaya çalıştıklarını da belirtmektedir.¹⁷⁴

Allah Resulü, bu tehdit unsurunu ortadan kaldırmak için bir dizi önlemlere başvurdu; Ensar-Muhacir kardeşliğini sağladıktan sonra, Yahudileri Medine Vesîkası'nın kapsamına aldı.¹⁷⁵ Hz. Peygamber, "Medine Vesîkası, Medine

¹⁶⁶ Bakara 2/100; Âl-i İmrân 3/71, 94; Mâide 5/41; En'âm 6/28.

¹⁶⁷ Nisâ 4/54; Mâide 5/64; Ahkâf 46/10.

¹⁶⁸ Nisâ 4/54; Mâide 5/51.

¹⁶⁹ Bakara 2/109, 120; Âl-i İmrân 3/69.

¹⁷⁰ Bakara 2/55, 103; Âl-i İmrân 3/72; Mâide 5/41; Tevbe 9/30-31; Haşr 59/2-4.

¹⁷¹ Bakara 2/85, 91; Nisâ 4/157.

¹⁷² Bakara 2/79; Âl-i İmrân 3/78; Nisâ 4/46; Mâide 5/13, 41.

¹⁷³ Osman Gökmen, *Hadislerde Yahudilerin Özellikleri*, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan, 2017, s. 24.

¹⁷⁴ Reuven Fireston, *Yahudi-Müslüman İlişkileri*, çev. Ahmet Rifat Geçioğlu-Ertuğrul Döner, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt:17, S. 2, Adana, 2017, s. 370.

¹⁷⁵ Gökmen, *Hadislerde Yahudilerin Özellikleri*, s. 26; Ünal, "Hz. Muhammed'in Arap Yarımadası'ndaki Yahudilerle İlişkileri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20:2, s. 64.

Sözleşmesi, Medine Anayasası” olarak adlandırılan “Medine’deki farklı dinî, siyasî ve etnik grupların katılımıyla hazırlanan, kendisinin devlet başkanlığında birlikte yaşamayı öngören siyasî-hukukî belgeyi”¹⁷⁶ yürürlüğe koydu; Yahudilerle Müslümanların birbirleriyle ilişkilerini adalet ve hak ölçülerine uygun şekilde belirledi.¹⁷⁷ Bu antlaşmayı imzalayanlar arasında Medine’de ikamet eden Benî Kaynukâ, Benî Nadîr ve Benî Kurayza Yahudileri de vardı.¹⁷⁸ Resulullah, onları İslâm devletinin tebaası haline getirdi. Böylece Medine’nin güvenliğini sağlama, dışarıdan gelebilecek saldırılarda birlikte hareket etme prensibini yerleştirdi.¹⁷⁹

Aralarında gerçekleştirdikleri antlaşmaya riayet ettikleri takdirde Yahudilerin din ve inanç hürriyeti, can, mal ve iskân güvenliği teminat altına alındı.¹⁸⁰ Hz. Peygamber, Yahudilerin oluşturduğu gerilimi kaldırmak için, Yahudi komşularını ziyaret etmek, cenazelerine saygı göstermek, Safiye ve Reyhane adlı Yahudi kökenli hanımlarla evlenmek gibi bazı olumlu adımlar attı. Ancak Yahudiler aynı yaklaşımı göstermediler. Bu tutumları siyasî amaçlarıyla alakalıydı.¹⁸¹

Vesîka’ya göre Medine içerisinde yaşayan sakinler, tek şemsiye altında toplandı, siyasî, sosyal, hukukî, iktisadî alanların tamamını kapsayan kurallara tâbi tutuldu. Şayet aralarında bir anlaşmazlık söz konusu olursa son karar mercii Hz. Peygamber kabul edildi ki, bu onun hem Müslümanların hem de Medine’de yaşayan tüm grupların başkanı olduğu anlamına geliyordu.¹⁸²

Oysa Yahudiler arasında yer alan her kabile, müstakil bir hukuk oluşturarak kendi kabile reislerinin dışında hiçbir otorite tanımazdı.¹⁸³ Resulullah, Yahudilerin

¹⁷⁶ Mustafa Özkan, “Medine Vesîkası”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2019, Ek 2/ 212.

¹⁷⁷ Halîfe b. Hayyât, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, s. 66; Algül, *İslâm Tarihi*, 1/389; Arslantaş, Nuh Arslantaş, *İslâm Dünyasında Yahudiler*, İfav Yayınları, İstanbul, 2009, s. 45.

¹⁷⁸ İbn İshâk, *Sîretü İbn İshak*, s. 294; Fayda, “Bedrülmev’id”, *DİA*, 5/335; Arslantaş, *İslâm Dünyasında Yahudiler*, s. 45.

¹⁷⁹ Gökmen, Hadislerde *Yahudilerin Özellikleri*, s. 26; Ünal, “Hz. Muhammed’in Arap Yarımadası’ndaki Yahudilerle İlişkileri”, s. 64.

¹⁸⁰ Montgomery Watt, *Hz. Muhammed*, çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1963, s. 184; Gökmen, Hadislerde *Yahudilerin Özellikleri*, s. 26.

¹⁸¹ Besael, *Tarihte Müslüman-Yahudi İlişkileri ve Türkiye’de Antisemitizm*, https://www.salom.com.tr/haber110970tarihte_musulman_yahudi_iliskileri_ve_turkiyede_antisemitizm.html erişim tarihi:21.03.2022. 01.26.

¹⁸² Önkâl, *Rasûlüllah’ın İslâm’a Davet Metodu*, s. 104.

¹⁸³ Ünal, “Hz. Muhammed’in Arap Yarımadası’ndaki Yahudilerle İlişkileri”, s. 62.

alışık oldukları düzeni bozmuştu. Yahudiler, Medine'deki Evs ve Hazrec kabileleri arasındaki rekabeti fırsat bilip istismar ediyorlar, onları birbirlerine düşürmeyi menfaatleri açısından uygun görüyorlardı. Hicret sonrası Hz. Peygamber bu iki kabileyi birleştirdi. Benî Nadîr ve Benî Kaynukâ'nın Medine'de Benî Kurayza'dan başka kimseleri kalmadı.¹⁸⁴ Hazrec'in anlaşmalısı olan Benî Kaynukâ ile Evs'in anlaşmalısı olan Benî Kurayza, Hz. Peygamber'in Medine'de otoritesinin artması karşısında zayıflama sürecine girdi.¹⁸⁵

Medine'de Yahudilerin Müslümanların sözleşmelileri olarak yaşamaları aslında İslâm'ın geliştiği, Yahudilerin de nüfuzlarını kaybettiği anlamına geliyordu.¹⁸⁶ Bundan sonra Medineli Yahudiler şehirdeki İslâm davetinden iyice rahatsız oldular.¹⁸⁷

Yahudiler, sosyal statü itibarıyla de kendi aralarında bir birlik oluşturmamışlar. Siyasî ilişkilerde her biri bir Arap kabilesiyle ya da daha küçük boylarla anlaşmalı durumundaydı. Böylelikle birbirlerine karşı savaştılar, birbirlerinin kanlarını akıtıp dindaşlarını esir aldılar. Bazen kendi aralarında ferdi öldürme olayları meydana geldi ve birbirlerine diyet vermek zorunda kaldılar. Ancak aralarında adil davranmadılar, söz gelimi soy itibarıyla kendisini daha üstün gören Benî Nadîr kabilesi, diğerlerinden daha fazla diyet alırken, kendisi daha az diyet ödedi.¹⁸⁸ İşte bu sebepler onları Müslümanları ortadan kaldırmaları gerektiği düşüncesine sevk etti. Bunu yalnız başlarına yapamayacakları için de Mekkelilerle ve diğer kabilelerle iş birliğine girdiler.

Hendek Gazvesi öncesinde Medine'de sadece Benî Kurayza Yahudileri kaldı. Bunlar o ana kadar antlaşmalarına sadık kaldılar, Müslümanlar aleyhine açıktan bir teşebbüste bulunmadılar. Ancak onlar Medine'deki iki soydaş ve dindaş kabilelerini kaybettiler.¹⁸⁹

¹⁸⁴ Kutub, *fî zılâli'l-Kur'ân*, 11/592-593; Ünal, "Hz. Muhammed'in Arap Yarımadası'ndaki Yahudilerle İlişkileri", s. 62-63.

¹⁸⁵ Feyza Betül Köse, *Medine'de Sosyal Hayat*, Mana Yayınları, İstanbul, 2016, s. 69-70.

¹⁸⁶ Köse, *Medine'de Sosyal Hayat*, s. 69.

¹⁸⁷ Ünal, "Hz. Muhammed'in Arap Yarımadası'ndaki Yahudilerle İlişkileri", 20:2, s. 64.

¹⁸⁸ Ünal, "Hz. Muhammed'in Arap Yarımadası'ndaki Yahudilerle İlişkileri", s. 62-63.

¹⁸⁹ Arslantaş, *İslâm Dünyasında Yahudiler*, s. 45.

Allah Resulü'nün siyasî otoritesini kabul etmeyip otoriteyi kendileri elde etmek istediler. Bu da birçok alanda olduğu gibi özellikle Hz. Peygamber'in gazvelerinde kendini hissettirdi. Müslümanların her geçen gün ilerlemeleri onları da rahatsız etti. O an için Müslümanlara karşı mücadele edecek bir gücü kendilerinde göremediler. Dermenghem'in, "Kurayzaoğulları, Müslümanların yenilmesini isteyen, müttefik kuvvetlerin casusu idiler"¹⁹⁰ ifadesinden onların Müslümanlar için bir tehlike unsuru olduğu anlaşılmaktadır.

Dinî açıdan bakıldığında, Medine'de halkın çoğunun İslâmiyet'i kabul ettiği, ancak Yahudilerden çok az kişinin Müslüman olduğu görülür. Başta din adamları olmak üzere Yahudilerin İslâm'a karşı bu olumsuz tavırlarının sebebi onların güçlü dinî ve kültürel gelenekleri idi.¹⁹¹ Çünkü köklü dinler karakteristik olarak yeni oluşumların başarısını engelleme çabası içindedirler.¹⁹² Onların dik başlı, inatçı veya kıskanç oldukları yönündeki atıflar, muhtemelen onların yeni bir Peygamber'i ve onun dinini kabul etmeyi reddetmeleri ile ilgilidir.¹⁹³

Millî bir din anlayışına sahip olan, Allah'ın peygamberliği yalnızca kendilerine has kıldığına inanan Yahudiler, kendilerinden olmayan bir Peygamber'in varlığına tahammül edemediler.¹⁹⁴ Vesîka'nın 25. maddesinden¹⁹⁵ anlaşıldığına göre Allah Resulü, Yahudileri İslâm'a davet etmedi, birlikte sulh sükûn içinde yaşamak için anlaşmayı tercih etti. Zaten onlar tarih boyunca kendi dinlerinin dışındaki din ve inançlara karşı sürekli katı bir tutum sergilediler.¹⁹⁶

Hz. Peygamber'in getirdiği bu yeni nizamı, yeni dini Arap ülkesini tehdit eden bir tehlike olarak gören Yahudiler,¹⁹⁷ Müslümanlara karşı haset ve ihanet duygularıyla hareket etmeye, bir takım nifak hareketlerine giriştiler. Buldukları en ufak bir fırsatta

¹⁹⁰ Dermenghem, *Hz. Muhammed ve Risaleti*, s. 276.

¹⁹¹ Köse, *Medine'de Sosyal Hayat*, s. 70.

¹⁹² Fireston, "Yahudi-Müslüman İlişkileri", s. 370.

¹⁹³ Fireston, "Yahudi-Müslüman İlişkileri", s. 371.

¹⁹⁴ Ünal, "Hz. Muhammed'in Arap Yarımadası'ndaki Yahudilerle İlişkileri", s. 63.

¹⁹⁵ Bu maddede "Yahudilerin ve Müslümanların dinlerinin kendilerine olduğu ve bu kurala hem kendilerinin ve hem de mevlalarının dahil edildiği" dile getirilmektedir.

¹⁹⁶ Murat Ağarı, "Hz. Muhammed'in Hristiyan ve Yahudi Siyasetlerine Genel Bir Bakış," *Journal of Islamic Research* 2007, 20 (2), s. 142.

¹⁹⁷ Dermenghem, *Hz. Muhammed ve Risaleti*, s. 275.

Müslümanlara zarar vermenin yolunu aradılar, ¹⁹⁸ Müslümanları ortadan kaldırmak onlardan intikam almak için ciddi anlamda planlar yapmaya başladılar ve bu planlarını sinsice tatbik etmeye koyuldular. ¹⁹⁹ Hendek Gazvesi'nde de bu planların yansımalarını görmek mümkündür.

Sosyal açıdan bakıldığı zaman Hz. Peygamber, Yahudilere karşı yeni bir kimlik oluşturma ve onların olumsuz davranışlarına tepki şeklinde bir yol izledi. Onların kutsal günü Cumartesi'ye karşı İslâm, kutsal gün olarak Cuma gününü tercih etti. Cuma günleri Müslümanlar birleşip kaynaştılar, özgün kimliklerini ifade ettiler. ²⁰⁰

Medine'de kurulan İslâm devleti, Yahudileri yıllarca devam ettiregeldikleri ekonomik ve sosyokültürel otoritelerini kabul ettirme arayışına sevk etti. Medine'deki ilk yıllarda Müslüman-Yahudi ilişkilerinin üzerine oturduğu temel husus, Müslümanlar açısından var oluş, Yahudiler açısından da söz konusu otoritelerini dayatma gayretidir. ²⁰¹ Yerli Müşrik Araplarla Yahudiler arasında ortak bir yerleşim mekânı olan Medine'de Yahudiler, ziraat, sanat ve ticarette Araplardan daha üstün durumdaydı. Kısa sürede zengin olan Yahudiler tefecilikle ekonomik güçlerini artırmaya çalıştılar. Bu durum barındıkları evlerinin de mimarisine sirayet etti. Şöyle ki onlar evlerini aynı zamanda canlarının ve mallarının muhafazası için korunaklı mekân olarak düşündüler. ²⁰²

Kuzeye Vâdiülkura, Hayber ve Suriye ticaret yolu üzerine yerleşen Yahudilerin bölgedeki yerli halkla ve etraftaki diğer kabilelerle iş birliği yapıp Müslümanları ortadan kaldırmak arzusu Hendek Gazvesi'nin Yahudiler açısından sebeplerin en önemlisi olmuştur. ²⁰³

¹⁹⁸ Köse, *Medine'de Sosyal Hayat*, s. 71, 72.

¹⁹⁹ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviye ve ahhâru'l-hulefâ*, 1/254; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 161.

²⁰⁰ Köse, *Medine'de Sosyal Hayat*, s. 70-71.

²⁰¹ Besael, *Tarihte Müslüman-Yahudi İlişkileri ve Türkiye'de Antisemitizm*, https://www.salom.com.tr/haber110970tarihte_musluman_yahudi_iliskileri_ve_turkiyede_antisemitizm.html erişim tarihi: 21.03.2022. 01.26.

²⁰² Ünal, "Hz Muhammed'in Arap Yarımadası'ndaki Yahudilerle İlişkileri", s. 63.

²⁰³ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviye ve ahhâru'l-hulefâ*, 1/254; Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, s. 76; Hattâb, *Komutan Peygamber*, s. 148; Saim Konuşkan, *Tarihin Yahudi Boyutu*, byy. 1997 s. 113.

Yahudilerin Hendek Gazvesi'ne katılmalarında askerî açıdan birtakım sebepler de söz konusudur. Esasen Hz. Peygamber'in Yahudilere karşı gerçekleştirdiği askerî faaliyetleri Hristiyanlara karşı gerçekleştirilen faaliyetlerinden farklıydı. Hristiyanların devlet, Yahudilerin kabile organizasyonunda olmaları bu konuda belirleyici oldu. Allah Resulü Yahudilerle savaş görünümlü çetin bir mücadele yerine seriyye/çatışma görünümlü ılımlı bir mücadeleyi tercih etti.²⁰⁴ Hz. Peygamber'in bu yöntemi, onların yeni kurulan devletin sakini olmaları ve Müslümanlar gibi korunma zorunluluğundan kaynaklanıyordu.²⁰⁵

Hz. Peygamber'in ılımlı yaklaşımını istismar eden Yahudiler, Müslümanları zor durumda bırakabilecek teşebbüslere giriştiler,²⁰⁶ İslâmiyet'e zarar vermek için fırsat kolladılar. Hz. Peygamber'in ve Müslümanların toplantılarına casuslar soktular ve elde ettikleri bilgileri müttefikleri olan Müşriklere gizlice iletiler.²⁰⁷ Onlar sadece Müşriklerle değil, aynı zamanda yakın ilişki kurdukları Münafıklarla da iş birliği içine girdiler.²⁰⁸

Yahudilerin, Müslümanların başarılarını gördükçe intikam duyguları arttı ve Müslümanlara karşı bilendiler.²⁰⁹ Hz. Peygamber, Vesîka'da yer alan kendileriyle ilgili sorumlulukları yerine getirmek bir yana, her fırsatta Müslümanlara zarar vermeyi düşünen Yahudilere müdahalede gecikmedi, onları cezalandırdı. Resulullah onları üç aşamalı bir cezaya tâbi tuttu. İlk olarak sadece ihanet edenleri, sonra yalnızca düşmanlık edenleri cezalandırdı. Üçüncü cezalandırma şekli gruplar halinde cezalandırmak oldu. Şöyle ki Yahudi kabileler bir araya gelerek blok halinde Müslümanlara karşı koymadılar. Hicret öncesinde bazıları Evs bazıları Hazrec ile anlaşmalı olan Yahudiler karşılıklı savaşmışlardı. Bakara sûresini 84 ve 85.

²⁰⁴ Ağarî, "Hz. Muhammed'in Hristiyan ve Yahudi Siyasetlerine Genel Bir Bakış", s. 141, 143.

²⁰⁵ Harun Han Şirvanî, *İslâm'da Siyasi Düşünce ve İdare*, çev. Kemal Kuşçu, Nur Yayınları, Ankara, 1965, s. 31.

²⁰⁶ Köse, *Medine'de Sosyal Hayat*, s. 69.

²⁰⁷ Mehmet Şimşir, *İlk Dönem Haberleşme Tarihinde Haberleşme Yöntemleri*, Hüner Yayınevi, Konya, 2011, s. 76.

²⁰⁸ Ünalın, "Hz. Muhammed'in Arap Yarımadası'ndaki Yahudilerle İlişkileri", s. 65-66.

²⁰⁹ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviye ve ahhâru'l-hulefâ*, 1/254; Konrapa, *Peygamberimiz*, s. 171; Schroeder, *Hz. Muhammed'in İzinde*, s. 103.

ayetleri²¹⁰ Yahudilerin kendi yasalarına muhalefet ettiklerini, birbirleriyle savaştan çekinmediklerini, karşılıklı olarak esir aldıklarını belirtmektedir.²¹¹

Özellikle Benî Kaynukâ ve Benî Nadîr Yahudilerinin Medine’den çıkarılmaları hem bunları hem de diğer Yahudileri, Müslümanlardan intikam almaya sevk etti.²¹² İlginçtir Hayber Yahudileri ilk etapta aktif anlamda bu Müslümanlarla savaşımadı. Muhammed Hamidullah, konuyla ilgili olarak Mekkelilerle Hayber Yahudileri arasındaki bir anlaşmadan söz etmektedir. Bu anlaşmaya göre Hz. Peygamber Mekkelilerin üzerine giderse Hayber Medine’ye saldıracaktı. Hayber’in üstüne giderse Mekkeliler Medine’ye saldıracaktı.²¹³

Vesîka’da kendilerine tanınan müşterek vatandaşlık hakkından yararlanmak yerine, ihaneti tercih edip Müslümanları yok etme gayretine düşen Yahudiler, Mekke Müşriklerinin Müslümanlarla mücadelesini fırsata çevirip isyan ettiler, Müşriklerle iş birliği yaptılar.²¹⁴

Netice itibarıyla Medine’deki Müslümanlarla antlaşmalarını açıktan veya gizlice bozan Yahudi kabileleri Hendek Gazvesi’nin gerçekleşmesinde başrolü oynadılar, gazvenin doğrudan muhatabı olarak görülen Müşrikleri ve diğer Müşrik kabileleri azmettirici rol üstlendiler. Müslümanlara karşı ittifak kuran Yahudi-Müşrik müttefik kuvvetlerin ortak amaçları ise; İslâm dinini, onun mensubu olan Müslümanları tamamen yok etmektir.²¹⁵

²¹⁰ “Hani, “Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız” diye de sizden kesin söz almıştık. Sonra bunu böylece kabul etmiştiniz. Kendiniz de buna hâlâ şahitlik etmektesiniz. Ama siz, birbirinizi öldüren, içinizden bir kesime karşı kötülük ve zulümde yardımlaşarak; size haram olduğu hâlde onları yurtlarından çıkaran, size esir olarak geldiklerinde ise, fidye verip kendilerini kurtaran kimselersiniz. Yoksa siz Kitab’ın (Tevrat’ın) bir kısmına inanıp, bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Artık sizden bunu yapanın cezası, dünya hayatında rezil olmaktan başka bir şey değildir. Kıyamet gününde ise onlar azabın en şiddetlisine uğratılırlar. Çünkü Allah, yaptıklarınızdan habersiz değildir.”

²¹¹ Âdem Apak, *İslâm Tarihi*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2012, 1/327; Ünalın, “Hz. Muhammed’in Arap Yarımadası’ndaki Yahudilerle İlişkileri”, s. 67.

²¹² Önkâl, *Muhtasar Siyer-i Nebî*, s. 148.

²¹³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/178; Yaman, *İslâm Devletler Hukukunda Savaş*, s.67.

²¹⁴ Şîrvânî, *İslâm’da Siyasî Düşünce ve İdare*, s. 32.

²¹⁵ Margoliouth, *Muhammed ve İslâm’ın Yükselişi*, s. 284.

Yahudiler'in Hendek Gazvesi'ne kadar Müslümanlarla ilişkileriyle ilgili olarak zikredilen sebeplerin somut örnekleriyle ortaya konulması konunun daha net anlaşılmasını sağlayacaktır.

Benî Kaynukâ Yahudileri, Abdullah b. Übey b. Selûl'ün anlaşmalılarını idiler. Bunlar Yahudilerin en cesuruydu ve kuyumculuk yapıyorlardı.²¹⁶ Bedir Gazvesi'nde Hz. Peygamber'e yardım sözü verdikleri halde sözlerinde durmadılar, hatta sözlerini inkâr ettiler.²¹⁷ Müslümanların Bedir Gazvesi'nde kazandıkları başarı Benî Kaynukâlıların moralini bozdu ve Müslümanlara karşı nefret beslemeye, taşkınlıklar yapmaya başladılar. İçlerinde gizledikleri kin, kıskançlık ve haset hislerini, Bedir Gazvesi'nden sonra gün yüzüne çıkardılar; antlaşmayı bozdular ve Müslümanlara olan yardımlarını kestiler.²¹⁸

Allah Resulü, onların ele başlarını çağırdı ve şu sözlerle ikaz etti: “Siz benim Allah'ın Elçisi olduğumu aslında biliyorsunuz. Kureyş'in başına gelenler sizin başınıza da gelsin istemiyorsanız, yol yakınken Müslüman olun.” Onlar Resulullah'ın sözlerine sert tepki gösterdiler: “Siz savaşmayı bilmeyen, bilgisiz Kureyş'i yenmenize zafer mi diyorsunuz? Eğer sen onlarla değil bizimle savaşsaydın, sana savaşın nasıl yapıldığını öğretirdik” dediler.²¹⁹ Sadece sözle değil fiilî olarak da Müslümanlara zarar vermeye başladılar. Mahallelerinde toplantılar yapıp her türlü fesada yeltendiler, şüphe ve fitneye, çeşitli hile ve desiselere başvurdular.²²⁰

Bu sıralarda fitili ateşleyen bir olay meydana geldi. Ensar'dan bir sahâbînin hanımı alışveriş için Benî Kaynukâ çarşısında bir Yahudinin dükkânına geldi. Benî Kaynukâlılardan bir adam, Müslüman hanımın eteğini gizlice sırtına ilişti, kadının mahrem yerleri göründü. Oradaki Yahudiler de gülüşerek hanımı rencide ettiler. Olayı gören bir Müslüman müdahale ederek, bu tacizci Yahudiyi öldürdü. Diğer Yahudiler

²¹⁶ İbn İshâk, *Sîretü İbn İshak*, s. 54; Halife b. Hayyât, *Târîhu Halife b. Hayyât*, s. 66; Taberî, *Târîhü'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/480; Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-işrâf*, s. 206; Zehebî, *Siyer-u a'lâmin nübelâ*, 1/387.

²¹⁷ Kutub, *fî zilâli'l-Kur'ân*, 11/5591.

²¹⁸ İbn İshâk, *Sîretü İbn İshak*, s. 294; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/29; Kutub, *fî zilâli'l-Kur'ân*, 11/591.

²¹⁹ Ebû Dâvûd, *İmâret*, 22; Taberî, *Târîhü'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/479; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, 1/540; Zehebî, *Siyer-u a'lâmin nübelâ*, 1/387; Kutub, *fî zilâli'l-Kur'ân*, 11/591; Konuşkan, *Tarihin Yahudi Boyutu*, s. 98, 108.

²²⁰ Konuşkan, *Tarihin Yahudi Boyutu*, s. 98.

de Müslüman sahâbîyi öldürdüler. Bu olay üzerine Benî Kaynukâ'da bir hareketlilik başladı.²²¹

Olaydan haberdar olan Hz. Peygamber, hicretten 20 ay sonra Şevval ayının ortasında Benî Kaynukâlîlari kuşatma altına aldı. Kuşatma 15 gün sürdü. Hicretin 2. yılı Zilkade/Nisan 624 ayında onları teslim aldı; esirlerden 700 civarında eli silah tutan erkeğin öldürülmesine karar verdi. Onlarla arası iyi olan Hazrec kabilesinin reisi Abdullah b. Übey, Resulullah'tan onların bağışlanmalarını istedi.²²²

Hz. Peygamber onları öldürmekten vazgeçti; kabile mensuplarının tamamının Medine'den sürülmesini emretti.²²³ Şehri terk etmeleri için onlara 3 gün süre tanıdı ve alacaklarını tahsil etmelerine izin verdi. Benî Kaynukâlî 700 Yahudi, oturdukları evlerini, çok sayıda silâh ve kuyumcu malzemesini bırakarak Medine'den ayrıldı, bir ay Vâdilkurâ'da kaldı, sonra Suriye taraflarına gidip Ezriât'a yerleşti.²²⁴

Diğer Yahudi kabilesi olan Benî Nadîr, Benî Âmir'in anlaşmalısıydı. Evleri, günümüzde Benî Hatme Mezarlığı olarak da bilinen el-Ğars ve etrafındaki bölgedeydi.²²⁵ Müslümanlara takındıkları tavır açısından bunların da Benî Kaynukâ'dan farkları yoktu, bunlar da Müslümanları yok etmek için fırsat kolluyorlardı. Huyey b. Ahtâb, Sevîk Gazvesi (2/624) öncesinde Medine Vesîkası'ndaki bağlayıcı kesin hükme rağmen Ebû Süfyân'la gizli iş birliği yaptı.²²⁶

Bedir Gazvesi'nde ağır bir yenilgi alan Mekkelî Müşrikler, Benî Nadîr Yahudilerine bir tehdit mektubu gönderdiler. Onlara, silahlarının ve müstahkem kalelerinin olduğunu, Hz. Peygamber'le savaşmalarını, aksi halde kendileriyle

²²¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/540; Konuşkan, *Tarihin Yahudi Boyutu*, s. 109.

²²² İbn İshâk, *Sîretü İbn İshak*, s. 295; Halîfe b. Hayyât, *Târihu Halîfe b. Hayyât*, s. 66; Taberî, *Târihü'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/480; Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-işrâf*, s. 206; Zehebî, *Siyer-u a'lâmin nübelâ*, 1/387; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/4; İbn Habîb ve İbnü'l-Esîr, Safer ayının 7. günü kuşatmanın başladığını söylemektedirler. Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî bin 1/540-541.

²²³ İbn İshâk, *Sîretü İbn İshak*, s. 295; Taberî, *Târihü'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/480; Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-işrâf*, s. 207; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/541.

²²⁴ Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-işrâf*, s. 213 207; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/541; Casim Avcı, "Benî Kaynuka", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, 25/88; Konuşkan, *Tarihin Yahudi Boyutu*, s. 110.

²²⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/57; Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-işrâf*, s. 213.

²²⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/343; Taberî, *Târihü'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/484.

savaşacaklarını yazdılar. Onlar Mensaf denilen yerde Hz. Peygamber'e bir suikast hazırlığına giriştiler. Ancak Ensardan bir sahâbînin Yahudi kız kardeşi bu suikast hazırlığını Hz. Peygamber'e haber verdi. Resulullah da önlemini aldı.²²⁷

Medine Vesîkası'na göre Benî Nadîrlilerin Bi'rîmaûne faciası (4/624) sonrasında Amr b. Ümeyye ed-Damrî'nin öldürdüğü 2 kişinin diyetine katkı sağlaması gerekiyordu. Resulullah, beraberinde Ensar ve Muhacirlerden oluşan ashâbıyla birlikte bir cumartesi günü Benî Nadîr'in oturdukları mahallelerine geldi. Amr b. Ümeyye ed-Damrî'nin öldürdüğü Kilâb kabilesine mensup 2 kişinin diyetini ödemedi kendisine yardım etmeleri konusunda onlarla konuşup yardım istedi. Onlar, diyeti vereceklerini söylediler. Ancak gizlice bir araya gelerek Hz. Peygamber'e suikast düzenlemeye karar verdiler. İçlerinden Amr b. Cihâş b. Ka'b, bu görevi üstlendi. Planına göre Hz. Peygamber'in oturacağı yerin yanındaki dama çıkacak oradan ona kaya atacaktı. Yahudilerin planı Hz. Peygamber'e Allah tarafından haber verildi.²²⁸ Bu rivayetlerden anlaşıldığı gibi Benî Nadîrliler, Benî Kaynukâ'dan daha da ileri giderek Hz. Peygamber'i yok etmeyi, ona suikast tertip edip öldürmeyi düşündüler.²²⁹ Bu konuda bütün tarihçiler görüş birliği içindedirler.²³⁰

Resulullah, Benî Nadîr Yahudilerinin kendisini öldürmeye teşebbüs ettiklerini öğrenince onlara Muhammed b. Mesleme'yi gönderdi ve şu ultiatomu vermesini söyledi: “Memleketimden çıkıp gidin. Siz açıkça ihanet ettiniz, suikast tertip ettiniz. Şehri terk etmeniz için size 10 gün mühlet veriyorum. Bu mühlet bittikten sonra herhangi birinizi burada görürsem boynunu vurdurturum.” Ültimatomdan haberdar olan Benî Nadîr, göç hazırlığına başladı. Ancak Abdullah b. Übey onlara, “2 bin

²²⁷ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/582; Ahmet Yaman, *İslâm Devletler Hukukunda Savaş*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1998, s. 31-32.

²²⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/57. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Şimşir, *Hiz. Peygamber Döneminde Suikastler*, Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul, 2018, s. 67-69.

²²⁹ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviye ve ahhâru'l-hulefâ*, 1/235; Kutub, *fî zilâli'l-Kur'ân*, 11/593; Kapar, *Hiz. Muhammed'in Müşriklerle Münasebetleri*, s. 183; Yaman, *İslâm Devletler Hukukunda Savaş*, s. 32; Konuşkan, *Tarihin Yahudi Boyutu*, s. 110-111; Şimşir, *Hiz. Peygamber Döneminde Suikastler*, s. 67-69; Mehmet Ali Kapar, “İlk İslâm Diplomatu Amr b. Ümeyye ed-Damrî”, *İSTEM* / 2017, Sayı: 30, ss. 271-285.

²³⁰ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviye ve ahhâru'l-hulefâ*, 1/235-236; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, 1/565; Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, 1/155.

adamla kalelerinize gelip size yardım edeceğiz. Sakın yerlerinizden ayrılmayın” diyerek haber gönderdi.²³¹

Benî Nadîrliler, Abdullah b. Übey’in talimatından sonra gelecek yardım umuduyla bir müddet oyalandılar. Ancak kendilerine bekledikleri yardım gelmedi. Hz. Peygamber 4. yılın Rebûlevvel ayında/Ağustos 625 Benî Nadîr’i kuşatma altına aldı.²³²

15 günlük kuşatmanın ardından kendilerine herhangi bir yardım gelmeyince Benî Nadîr Yahudilerinin bir kısmı 600 deve yüküyle hareket edip Suriye ve Ezriât’a, bir kısmı da Hayber’e yerleşti. Hayber’e yerleşen Benî Nadîr Yahudileri kısa sürede bir tehdit unsuru ve nifak kaynağı haline geldiler, sonuçta da Hendek Gazvesi’nin tertipçisi oldular.²³³

1.4. Münafıklar Açısından Gazve’nin Sebepleri

Nifak masdarından türeyen bir sıfat olan Münafık kelimesi “(tarla faresi) yuvasına girmek,” “olduğu gibi görünmemek” anlamlarına gelmektedir. Kelime ıstılahta, aslında inanmayan ama kendisini Mü’min olarak gösteren, dinin bir kapısından girip diğerinden çıkan iki yüzlü, çift karakterli kişi anlamındadır. Kur’an’da nifak kelimesi 5, Münafık kelimesi ise çoğul olarak 32 yerde geçmektedir. Kur’an, Mü’min ve Kafirlerin dışında bir diğer inanç grubu olarak Münafıklardan bahsetmektedir.²³⁴

Kalben inanmayan ancak zahiren inanmış gibi görünen Münafıklar, hemen her fırsatta Müslüman kabul edilmelerinin avantajlarını kullandılar ve Müslümanlara

²³¹ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 2/58; Taberî, *Târîhü’l-ümem ve’l-mülûk*, 2/553-554; İbn Hibbân, *es-Sîretü’n-nebeviye ve ahhâru’l-hulefâ*, 1/236; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târih*, 1/565; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 4/86-87.

²³² İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 2/57; İbn Habîb, *Kitâbu’l-muhabber*, s. 113; Taberî, *Târîhü’l-ümem ve’l-mülûk*, 2/554; İbn Hibbân, *es-Sîretü’n-Nebeviye ve ahhâru’l-hulefâ*, 1/236-237; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târih*, 1/565; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 4/86-87.

²³³ Vâkîdî, *Kitâbü’l-meğâzî*, 2/441; Mes’ûdî, *et-Tenbih ve’l-işrâf*, s. 213; İbn Hibbân, *es-Sîretü’n-nebeviye ve ahhâru’l-hulefâ*, 1/236-237; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târih*, 1/565; Nadir Özkuyumcu, “Benî Nadîr”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, 32/275.

²³⁴ Hülya Alper, “Münafık”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2020, 31/564-565; <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/M%C3%BCn%C3%A2fık%C3%BBn-sûresi/5189/1-8-ayet-tefsiri> erişim tarihi 06.03.2022, 15.20.

açıktan düşmanlık edenlere göre daha tehlikeli oldular. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim ve hadislerde Münafıkların özellikleri ve verebilecekleri zararlar üzerinde geniş olarak durulmuş, bu konuda daha dikkatli olmaları için Mü'minler uyarılmıştır.²³⁵ Bu ayetlerde Münafıkların itikadî durumları, psikolojik yapıları ve ahlâkî bozuklukları, toplumsal hayattaki yerleri, Hz. Peygamber'e ve Mü'minlere karşı tutumları, ahiretteki konumları ayrıntılı biçimde anlatılmıştır.²³⁶

Kur'an'a göre Münafıkların karakter yapılarında ciddi problemler mevcuttur. Onlar inanç konusunda sorunlu olan,²³⁷ Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen,²³⁸ Kur'an'ın bir kısmına inanan bir kısmına inanmayan,²³⁹ Allah'ı ve iman edenleri aldattıklarını düşünen, oysa kendileri aldanan,²⁴⁰ Mü'minlere inandıklarını söyleyen; şeytanlarıyla baş başa kalınca aslında onlarla alay etiklerini ifade eden²⁴¹ kişilerdir. Onların bu özellikleri kalplerindeki hastalıklardan kaynaklanmaktadır.²⁴² Onlar, sağır, dilsiz ve kör olduklarından dolayı,²⁴³ “(Sorunlarınızı çözmek için) Allah'ın indirdiğine ve Resul'e gelin” denildiği zaman, Allah Resulü'nden kaçmayı tercih etmişlerdir.²⁴⁴

Sefih ve aklı zayıf oldukları,²⁴⁵ küfür ve iman arasında bocaladıkları için ibadet konusunda gevşektirler ve ibadetlerini gösteriş için yaparlar,²⁴⁶ haram yerler,²⁴⁷ yalan söylerler,²⁴⁸ gururlu, kibirli,²⁴⁹ bencil,²⁵⁰ dünya menfaatine, çıkarlarına düşkündürler.²⁵¹ Haklının, zayıfın değil, haksızın, güçlü olanın yanında yer alırlar,²⁵²

²³⁵ Konuyla ilgili ayetler için bkz.: Bakara 2/8-20; Nisâ 4/138-147; Tevbe 9/38, 61-70; Ahzâb 33/4-5, 12-20; Münafıkûn 63/1-8. İlgili hadisler için bkz.: Buhârî, İman, 24; Mezâlim, 17, Cizye 17; Müslim, İman, 106; Ebû Dâvûd, Sünnet, 15; Tirmizî, İman, 14; Nesâî, İman, 20.

²³⁶ Alper, “Münafık”, *DİA*, 31/564, Şimşir, *İlk Dönem Haberleşme Tarihinde Haberleşme Yöntemleri*, s. 76.

²³⁷ Bakara 2/13.

²³⁸ Bakara 2/8.

²³⁹ Hicr 15/90-91.

²⁴⁰ Bakara 2/9.

²⁴¹ Bakara 2/14.

²⁴² Bakara 2/10; Enfâl 8/49.

²⁴³ Bakara 2/18.

²⁴⁴ Nisâ 4/61.

²⁴⁵ Bakara 2/13.

²⁴⁶ Nisâ 4/142-143; Mâûn 107/4-6.

²⁴⁷ Mâide 5/42.

²⁴⁸ Bakara 2/10.

²⁴⁹ Bakara 2/206.

²⁵⁰ Tevbe 9/120; Nûr 24/63.

²⁵¹ Nisâ 4/141; Hac 22/11.

²⁵² Nisâ 4/141.

dünya hayatıyla ilgili hoş giden cümleler kurarlar ve bunu ıslah amacıyla yaptıklarını ifade ederler.²⁵³ Hidayete, sapıklığı tercih ederler hatta başkalarını da bu sapıklıklarına ortak etmek isterler.²⁵⁴

Münafıkların en belirgin özellikleri arasında kötülüğü emredip iyiliği yasaklamaları,²⁵⁵ fitneci olmaları, bozgunculuk yapmaları²⁵⁶ yer almaktadır. Korkaktırlar, sudan bahanelerle cihattan kaçarlar, cihada katılmamak için ellerinden geleni yaparlar hatta başkalarının cihada katılmalarına mâni olurlar.²⁵⁷

Mü'minlerden Allah korkusundan daha şiddetli korkarlar,²⁵⁸ ama bir yandan da onları küçümserler, hafife alırlar,²⁵⁹ Mü'minlere karşı düşmanlık hisleriyle doludurlar; İslâm'ın iyi gününe üzülmür, zor gününe sevinir ve her fırsatta zarar vermek isterler,²⁶⁰ Müslümanları bırakıp kâfirleri,²⁶¹ Hristiyan ve Yahudileri dost edinirler.²⁶²

Hz. Peygamber hicret ettiği zaman Medine'de kendisine problem çıkaran en tehlikeli insanlar Münafıklar idi. Onlar Hz. Peygamber'in Medine'de oluşturduğu yeni yapıdan memnuniyetsizliklerini alenen bir tepki olarak göstermeye cesaret edemediler, sinsice bir yol izleyerek nifak hareketlerine başvurdular. Özellikle Müslümanlar için son derece hassas konularda Müslümanları zor duruma soktular. Nitekim onlar Hz. Peygamber'in Müşriklerle yaptığı savaşlarda, Zeyneb bt. Cahş'la evliliği, İfk Hâdisesi gibi konularda Müslümanları zor durumda bırakmışlardır.²⁶³

İslâm daveti açısından Münafıklar, İslâm'a Müşriklerden, Yahudilerden daha çok zarar verdiler.²⁶⁴ Sa'd b. Huneyf, Zeyd b. Lusayt, Nu'mân b. Evfâ, Osman b. Evfâ, Dâis, Süveyd, Mâlik b. Kavkâl, Râfî b. Haymile, Silsile b. Berham, Kinâne b. Sûriya gibi Münafık Yahudilerle, Züvey b. Hâris, Cülâs b. Süveyd, Nebtel b. Hâis, Ebû

²⁵³ Bakara 2/9, 204.

²⁵⁴ Bakara 2/16; Nisâ 4/60, 88; Mâide 5/141.

²⁵⁵ Tevbe 9/67, 75-76.

²⁵⁶ Bakara 2/11-12, 205; Nisâ 4/83, 89; Ahzâb 33/14, 18.

²⁵⁷ Âl-i İmran 3/166-168; Nisâ 4/72, 77; Tevbe 9/45-47, 81; Ahzâb 33/13-14, 18-19; Fetih 48/11-12.

²⁵⁸ Haşr 59/13.

²⁵⁹ Bakara 2/13; Tevbe 9/65.

²⁶⁰ Tevbe 9/50, 107; Fetih 48/6; Hadid 57/14.

²⁶¹ Nisâ 4/139.

²⁶² Mâide 5/52; Haşr /11.

²⁶³ Köse, *Medine'de Sosyal Hayat*, s. 72.

²⁶⁴ Önkâl, *Rasûlüllah'ın İslâm'a Davet Metodu*, s. 177; Şimşir, *İlk Dönem Haberleşme Tarihinde Haberleşme Yöntemleri*, s. 76.

Habîbe, Mu‘attı b. Kuşeyr gibi Münafıklar Hz. Peygamber’le ve İslâmiyet’le ilgili bilgileri İslâm düşmanlarına bildirdiler.²⁶⁵

Bunlar görünüşte Müslüman olduklarını söylerler ancak davranışlarıyla Müslüman karakterine yakışmayan bir kişilik sergilerlerdi. Münafıklar, Hz. Peygamber ve Müslümanlar aleyhinde bazen Müşriklerle, bazen de Yahudilerle iş birliği yaparlar, hatta Hz. Peygamber’i küçük düşürmeye çalışırlar, tahkir ederlerdi.²⁶⁶ Rivayetlerde bu konuda bir hayli örnek bulabiliriz.

Hz. Peygamber’in hicretiyle hükümdarlık tacı suya düşen ve Yahudilerle sıkı diyalogu olan Medine ileri gelenlerinden Abdullah b. Übey, Müslümanlar için tetikte bekliyordu.²⁶⁷ O, Münafıkların reisiydi.²⁶⁸ Resulullah Medine’ye hicret ettiği zaman, Mekke’nin ileri gelen 2 başkanı Ebû Süfyan ile Übey b. Halef, Medineli Araplar tarafından hükümdarlığı ilân edilmek üzere olan Abdullah b. Übey’e bir mektup gönderdiler. Mektup tehdit içeren satırlarla yazılmıştı: “Siz, düşmanlarımızı himayenize aldınız. Yemin ederiz ki, eğer siz onları öldürmez veya şehrinizden kovmazsanız, bütün kahramanlarınızı öldürüp kadınlarınızı ele geçirene kadar sizinle savaşıyoruz.”²⁶⁹ Aynı içerikte bir mektubu da Medineli Müslümanlara gönderdiler.²⁷⁰

Bu tehditler, Medine’de kısa süreli bir kargaşa oluşturdu, Ensar arasında kardeş kavgasına götürecek boyuta ulaştı; Hz. Peygamber’in olaya müdahale etmesiyle ortam sakinleşti.²⁷¹

Übey b. Halef, Mekke’ye umre yapmak üzere giden Evs kabilesinin reisi Sa’d b. Muâz’ı, Hz. Peygamber’i ve Müslümanları himaye ettikleri için tehdit etti. Mektuptan haberdar olan Hz. Peygamber, onunla konuştu, şayet söylediğini yaparsa

²⁶⁵ Şimşir, *İlk Dönem Haberleşme Tarihinde Haberleşme Yöntemleri*, s. 76.

²⁶⁶ Şimşir, *İlk Dönem Haberleşme Tarihinde Haberleşme Yöntemleri*, s. 76.

²⁶⁷ Ahmet Güzel, *2000’li Yıllarda Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed*, NKM Yayınları, Konya, 2008, s. 376.

²⁶⁸ İbn Habîb, *Kitâbu’l-muhabber*, s. 233, 470; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 3/390; Afif Abdülfettah Tabbâra, *Kur’an’da Peygamberler ve Peygamberimiz*, çev. Ali Rıza Temel-Yahya Akalın, Milsan Yayınları, İstanbul, 1998, s. 490.

²⁶⁹ Ebû Dâvûd, Harac, 22; Mevlânâ Şiblî, *Asr-ı Saadet*, çev. Ö. Rıza Doğrul, Eser Yayınevi, İstanbul, 1977, 1/223-224; Mevlâna Muhammed Ali, *Peygamberimizin Hayatı*, çev. Ali Genceli, Nur Yayınevi, Ankara, bty., s. 163.

²⁷⁰ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/217.

²⁷¹ Apak, *Siyer-i Nebî*, s. 205.

kendisinin zararlı çıkacağını söyledi. Kureyş bu düşüncelerini tatbikata koydu, bir takım küçük müfrezeler de gönderdi.²⁷²

Hicretin birinci yılında Abdullah b. Übey adlı Münafık, Hz. Peygamber'in tebliğine olumlu yanıt veren ve Müslüman olmayı düşünen Ebû Kays b. Eslet'in kafasını karıştırıp İslâm'a girmesini engelledi.²⁷³

Bu rivayetlerden anlaşıldığı gibi Münafıkların elebaşı olan Abdullah b. Übey, Müslümanlar aleyhine Müşriklerle temas halindeydi. Medine'deki Münafık grubun Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara düşmanlık besledikleri, onları yok etmek için gizli sinsi faaliyetler içinde bulundukları açıktır.

Uhud Gazvesi'nde Müslüman ordusuyla hareket eden Abdullah b. Übey, bir anda "Muhammed, benim görüşlerime itibar etmedi, çoluk çocuğun teklifini kabul edip sefere çıktı" diyerek 300 kişilik taraftarıyla ordudan ayrıldı ve Müslümanların moralini bozdu.²⁷⁴ Kur'an-ı Kerim onların bu tutumunu şu ayetlerle ortaya koymuştur: *"İki topluluğun (ordunun) karşılaştığı günde başınıza gelen musibet Allah'ın izniyledir. Bu da Mü'minleri ortaya çıkarması ve Münafıklık yapanları belli etmesi içindi. Onlara (Münafıklara), 'Gelin, Allah yolunda savaşın veya savunmaya geçin' denildi de onlar, 'Eğer savaşmayı bilseydik, arkanızdan gelirdik' dediler. Onlar o gün, imandan çok küfre yakın idiler. Ağzlarıyla kalplerinde olmayanı söylüyorlardı. Oysa Allah, içlerinde gizledikleri şeyi çok iyi bilmektedir."*²⁷⁵ Abdullah b. Übey ve taraftarlarının bu hareketlerinden sonra yeni Müslüman olanlardan bazıları korkuya kapıldılar, neredeyse onlar da geri döneceklerdi. Ancak Allah onları korudu. Nitekim Cenâb-ı Allah şu ayetiyle bu durumu açıklamıştır:²⁷⁶ *"Hani sizden iki takım (paniğe*

²⁷² Mevlânâ Şiblî, *Asr-ı Saadet*, 1/224-225.

²⁷³ Taberî, *Târihü'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/406; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviye ve ahhâru'l-hulefâ*, 1/151.

²⁷⁴ İbn İshâk, *Sîretü İbn İshak*, s. 304; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/39; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 159; Taberî, *Târihü'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/504; Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-işrâf*, s. 211; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviye ve ahhâru'l-hulefâ*, 1/221; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/549; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/15-16; Tabbâra, *Kur'an'da Peygamberler ve Peygamberimiz*, s. 490.

²⁷⁵ Âl-i İmrân 3/166-167.

²⁷⁶ Tabbâra, *Kur'an'da Peygamberler ve Peygamberimiz*, s. 491.

kapılarak) *çözölmeye yüz tutmuştu. Hâlbuki Allah onların yardımcıısı idi. Mü'minler, yalnız Allah'a tevekköl etsinler.*"²⁷⁷

Uhud Gazvesi'nden sonra Müslümanlar Medine'ye dönünce Abdullah b. Übey ile Münafıklar, Müslümanların durumlarına sevindiler.²⁷⁸

Aynı şekilde Münafıkların ele başı Abdullah b. Übey, Benî Müstalık Gazvesi'nde (5/626) Ensar'la Muhacirler arasında oluşan sıradan bir tartışmayı büyütüp bir kavga boyutuna ulaştırmak için çabaladı.²⁷⁹ Münafikûn sûresinin nüzul sebebi onun bu davranışdır.²⁸⁰ Aynı Gazve'nin sonunda meydana gelen İfk Olayı'nda Hz. Âişe'ye iftira atan grubun elebaşlarından biri de Abdullah b. Übey idi.²⁸¹

Abdullah b. Übey ve avenesi sadece Müşriklere değil Medine'deki Yahudilere de her fırsatta destek verdi. Abdullah b. Übey, Benî Kaynukâ'nın affı için, Resulullah'a geldi, ısrarla affedilmelerini istedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Onları serbest bırakın. Allah, onlara da ona da lanet etsin!" dedi.²⁸²

Hz. Peygamber, Benî Nadîr Yahudilerini Medine'den sürgün ettiği zaman Abdullah b. Übey onlara, "Sakın kendi yurtlarınızdan ayrılmayın. Kavmimden ve diğer Araplardan 2 bin adam kalelerinize yardıma geleceğiz ve bu uğurda ölümüne savaşıcağız. Ayrıca, Kurayza ve Gatafân'dan anlaşmalılarınız da size yardım edecektir" diyerek haber gönderdi. Ona inanarak cesaretlenen Huyey, Hz. Peygamber'e, "Elinden geleni ardına koyma, teklifini kabul etmiyoruz, kalelerimizden çıkmayacağız" diyerek meydan okudu.²⁸³ Hz. Peygamber, Benî Nadîr'i Medine'den

²⁷⁷ Âl-i İmrân 3/122.

²⁷⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/34.

²⁷⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/65; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/526; Taberî, *Târihü'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/605; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/180.

²⁸⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/526; Taberî, *Târihü'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/607; Zehebî, *Siyer-u a'lâmin nübelâ*, 1/447; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/180.

²⁸¹ Taberî, *Târihü'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/614; Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-işrâf*, s. 216; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-ümem ve'l-mülûk*, 3/222; Zehebî, *Siyer-u a'lâmin nübelâ*, 1/452; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/184.

²⁸² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/29; Taberî, *Târihü'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/480; Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-işrâf*, s. 206-207; Zehebî, *Siyer-u a'lâmin nübelâ*, 1/387; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/4.

²⁸³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/57; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/526; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahbâru'l-hulefâ*, 1/236; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/86-87.

sürgün ettiği zaman son derece üzülen Abdullah b. Übey üzüntüsünü şu cümlelerle dile getirdi: Benî Nadîr'i kaybettiğim için Medine'de vahşet duymaya başladım.²⁸⁴

Benî Kurayza, Abdullah b. Übey ve Ka'b b. Esed'e haber göndererek arkadaşlarına yardım talebinde bulundu.²⁸⁵ Abdullah b. Übey, Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh, Tu'me b. Ubeyrik, Tu'me'nin kölesi,²⁸⁶ Abdullah b. Übey'in kendisi gibi her fırsatta Müslümanların kuyusunu kazmak isteyen Malik, Da'is, Süveyd, Evs b. Kayzî, Mu'attib b. Kuşeyr, Zeyd b. el-Lusayt ve Abdullah b. Nebtel gibi arkadaş grubu Münafıklardandı.²⁸⁷

Münafıkların önemli özelliklerinden biri, külfet anında son derece cimri ve korkak davranıp, fedakârlık yapmaktan kaçınmalarıdır. Şayet ortada bir nimet, bir ganimet varsa o zaman kendilerinin cansiperane mücadele ettiklerini dillendirirlerdi.²⁸⁸ Liderleri Abdullah b. Übey, herhangi bir tehlike olursa birtakım bahanelerle geri kalır, herhangi bir nimet söz konusu olunca hemen oraya gider ve çokça fedakârlık yaptığını söylerdi.²⁸⁹

Hendek Gazvesi öncesinde, Abdullah b. Übey, Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh, Tu'me b. Ubeyrik ve kölesi, Ebû Süfyân'a bir mektup yazdılar. Mektupta Medine'de İslâmiyet'in her geçen gün geliştiğini, güç kuvvet kazandığını bu durumun ileride Mekke'yi de sıkıntıya sokacağını, Medine'ye gelip bu konuda bir plan yapmaları gerektiğini ifade ettiler. Ebû Süfyân mektubu okuyunca, Medine'nin kendileri için güvenli olmadığını, Müslümanların kendilerine zarar verebileceğini, Hz. Muhammed'den kendileri için emân almasını söyledi. Abdullah b. Übey bu konuda Hz. Peygamber'den emân aldı, durumu Ebû Süfyân'a bildirdi. Ebû Süfyân bir grup arkadaşıyla Medine'ye geldi. Abdullah b. Übey, Ebû Süfyân'la Hz. Peygamber'e gelip aralarındaki düşmanlığın bitmesi için davasından vazgeçmesi gerektiğini söylediler. Teklif, Hz. Peygamber'e çok ağır geldi. Hz. Ömer'in tepkisine rağmen Hz. Peygamber, emân verdiği için Abdullah b. Übey ve Ebû Süfyân'a fiilî bir müdahalede

²⁸⁴ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 1/376.

²⁸⁵ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 1/368.

²⁸⁶ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i kebîr*, 2/367.

²⁸⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/526.

²⁸⁸ Râzî, *Meğâtihi'l-gayb*, 18/248.

²⁸⁹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i kebîr*, 2/381.

bulunmadı, şirkten vazgeçemedikleri halde bunun mümkün olmayacağını söyledi. Onlar da çıkıp gittiler.²⁹⁰

Bu rivayet Abdullah b. Übey'in Medine'deki Yahudi kabileleriyle ilişkileriyle birlikte değerlendirildiğinde, savaşın gizli organizatörünün Münafıklar olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Medine'deki Münafıklar Hendek Gazvesi'nde de Müslümanların mağlup olmalarını istiyorlardı. Böyle bir sonuç 5 yıl öncesi şartlara geri dönmek anlamına geliyordu. Medine'de İslâmiyet ortadan kaldırılırsa, Abdullah b. Übey, tekrar Medine'nin reisi olacak, sürgündeki Yahudiler şehre tekrar gelecek, Mekkeli Müşriklerle ilişkiler eskiden olduğu gibi devam edecek Evs ve Hazrec kabileleri arasındaki kardeş kavgaları yeniden alevlenecekti. Hayalleri bunun üzerine kurulu olan Münafıklar gizliden gizliye hedefleri doğrultusunda çalıştılar.

Hiz. Peygamber, Tebük Gazvesi'ne (9/630) çıktığı zaman Hiz. Ali'yi Medine'de bırakmıştı. Bunu fırsat bilen Münafıklar Hiz. Ali hakkında ileri geri konuşup moralini bozmak istediler. Hiz. Ali, durumu Hiz. Peygamber'e anlatınca Allah Resulü'nün ona "Sen benim yanımda Musa'nın yanındaki Harun gibisin" demesi üzerine Hiz. Ali sakinleşti.²⁹¹

Görüldüğü gibi Münafıkların müttefik kuvvetlere verdikleri gizli desteğin karakteristik, siyasî, dinî, ekonomik, askerî sebeplerle olduğu açıktır. Abdullah b. Übey'in Hiz. Peygamber'in hicretiyle kaybettiği liderlik hayalleri siyasî bir sebep olarak görünmektedir. İslâm'ın verdiği evrensel mesajların Münafıkların karakter yapılarıyla uyuşmaması dinî yönden onların İslâmiyet'e içten içe düşmanlık beslediklerini ortaya koymaktadır. Söz konusu siyasî ve dinî sebeplerin, ticarî ve askerî sebeplere de sirayet ettiği söylenebilir. Savaşın tam harareti anında Hiz. Peygamber'e ve Müslümanlara karşı takındıkları tavırların arka planında da bu sebepler mevcuttur.

²⁹⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i kebîr*, 2/367-370.

²⁹¹ Zehebî, *Siyer-u a'lâmin nübelâ*, 2/160.

1.5. Müslümanlar Açısından Gazve'nin Sebepleri

Müslümanların yaşam koşullarını belirleyen temel kaynak Kur'an-ı Kerim'dir. Hz. Peygamber'in bütün gazve ve seriyyelerinde görüldüğü gibi Hendek Gazvesi'nin gerçekleştirilmesinde de Müslümanların Kur'an'ın emir ve yasakları doğrultusunda şekillenen karakter yapıları etkili olmuştur. Dolayısıyla Kur'an'a göre Müslümanların karakter yapılarının ortaya konulması gerekmektedir.

Kur'an-ı Kerim, Müslümanların karakter yapıları ile çok geniş malumat vermektedir. Kur'an'a göre Müslümanlar inanç konusunda çok hassastırlar. Tevhid inancına, Allah'ın varlığına ve birliğine,²⁹² ahiret gününe,²⁹³ Kur'an'a²⁹⁴ iman etmek gibi konularda titiz davranırlar. Allah'a layık bir kul olmak için çaba sarf ederler,²⁹⁵ devamlı surette ona yakın olmak için ibadet ederler,²⁹⁶ namazlarını kılarlar, oruçlarını tutarlar, yoksullara yardım ederler,²⁹⁷ başlarına bir musibet gelince yardımlaşırlar,²⁹⁸ düşmanlarına karşı tedbirli davranırlar,²⁹⁹ işlerini istişareyle yaparlar,³⁰⁰ güçlülere karşı sabırlı davranırlar.³⁰¹

Müslümanlar hemen her toplumun fazilet olarak kabullendiği güzel hasletlere sahiptirler. Güvenilir kişilerdir,³⁰² emanete hıyanet etmezler,³⁰³ temiz,³⁰⁴ iffet sahibi,³⁰⁵ mütevazı,³⁰⁶ merhametli, yumuşak huylu,³⁰⁷ şeytana uymayan,³⁰⁸ atalarının

²⁹² Fatıha 1/1-7; Bakara 2/14, 249; Âl-i İmrân 3/102; Nisâ 4/36; En'âm 6/116; Tevbe 9/25-26; Ahzâb 33/39; Hucurât 49/15.

²⁹³ Nisâ 4/74; A'raf 7/31-32; Sa'd 38/46; Meâric 70/26.

²⁹⁴ Bakara 2/12; Mâide 5/49, 55-56; A'raf 7/170; Ra'd 13/19; Mücâdele 58/22.

²⁹⁵ Mâide 5/35; Furkân 25/74; Fâtır 35/32; Vâkıa 56/10-14.

²⁹⁶ Âl-i İmrân 3/191; A'raf 7/205; Ra'd 13/28; Nûr 24/37; Ankebût 29/45.

²⁹⁷ Bakara 2/238; Enfâl 8/3; Ra'd 13/22; Müminûn 23/1-2; Şûrâ 42/38; Meâric 70/24-25, 34.

²⁹⁸ Şûrâ 42/39.

²⁹⁹ Nisâ 4/71, 102; Yûsuf 12/67; Zümer 39/18; Mümin 40/54.

³⁰⁰ Şûrâ 42/38.

³⁰¹ Bakara 2/156, 214; Âl-i İmrân 3/142, 146, 195; En'âm 6/34; Ra'd 13/22, 24; Ankebût 29/2-3; Ahzâb 33/48; Muhammed 47/31.

³⁰² Mâide 5/12; Nahl 16/120; Duhân 44/17-18; Tekvîr 81/19-21.

³⁰³ Meâric 70/32.

³⁰⁴ Bakara 2/125, 168; Müddessir 74/1-5.

³⁰⁵ Bakara 2/221; Mâide 5/5; Müminûn 23/5-6; Nûr 24/3, 26, 30; Mümtetine 60/10; Meâric 70/29-31.

³⁰⁶ Bakara 2/286; A'raf 7/188.

³⁰⁷ Âl-i İmrân 3/134; A'raf 7/199; Tevbe 9/128; Hûd 11/75; Nahl 16/125; Şûrâ 42/40-43.

³⁰⁸ Nisâ 4/101; Mâide 5/82; A'raf 7/201; Hicr 15/39-42; Nahl 16/98-99; Fâtır 35/6; Zuhruf, 43/62; Mümtetine, 60/1.

yanlışlarına körü körüne bağlanmayan,³⁰⁹ aşırılığa kaçmayan,³¹⁰ dünyalığa düşkün olmayan,³¹¹ israftan kaçınan,³¹² dedikodu yapmayan,³¹³ haset etmeyen,³¹⁴ yalan şahitlik yapmayan³¹⁵ kimselerdir.

Gördükleri baskılara, işkencelere rağmen,³¹⁶ inandıkları davaları uğrunda son derece fedakârlık gösteren Müslümanlar,³¹⁷ ölümden korkmazlar,³¹⁸ kınayanların kınamasından korkmadan Hakkı söylerler, insanları Hakka çağırırlar,³¹⁹ mallarıyla, canlarıyla, tüm güçleriyle Allah yolunda mücadele ederler.³²⁰ Onlar kendilerine kurulan tuzaklardan, hilelerden Allah'ın kendilerini koruyacaklarına inanırlar,³²¹ sonuç ne olursa olsun, darlıkta da bollukta da üzüntüye kapılmazlar, her şeyin Allah'tan geldiğine tevekkül ederler.³²²

İslâm'a göre meşru müdafaa için cihada izin verilmiştir. Nefsi, ırzı, malı, vatani, inancı, ibadeti baskıdan kurtarmak meşrudur. Aynı şekilde İslâm'ı yaşayanların canlarına kastetmenin dışında, İslâm'ın yayılmasını engellemelerle karşılaşıldığı zaman da İslâm davetini teminat altına almak için cihada başvurulmalıdır.³²³

Hendek Gazvesi'nin taraflarından biri olan Müslümanların amacı de öncelikle İslâm'ı savunmaktır.³²⁴ Medine İslâm devletinin başkanı olan Hz. Peygamber'in Medine'den çıkarılması, Müslümanların hem siyasî açıdan hem dinî açıdan İslâm düşmanlarının ortak hedefleri idi. Onlar bütün imkanlarını seferber ederek bu hedeflerini gerçekleştirmek istediler. Bu durumda Hz. Peygamber'in bir anlamda

³⁰⁹ Hûd 11/62, 109; İbrâhîm 14/10.

³¹⁰ Bakara 2/143; Nisâ 4/171.

³¹¹ Nahl 16/123; Tevbe 9/55; Kehf 18/28; Tâhâ 20/131; Hac 22/41; Kasas 28/79-80.

³¹² En'âm 6/141; Furkân 25/67.

³¹³ Hucurât 49/12.

³¹⁴ Nisâ 4/128

³¹⁵ Meâric 70/33.

³¹⁶ Hûd 11/91; İbrâhîm 14/6; Şuarâ 26/49, 167; Neml 27/49, 56; Ankebût 29/24; Yâsîn 36/18.

³¹⁷ Âl-i İmrân 3/92, 134; Tevbe 9/92; İnsan 76/8.

³¹⁸ Âl-i İmrân 3/156-158, 169-171, 173; Nisâ 4/74; Tevbe 9/111; Şuarâ 26/49-50; Saffât 37/97-99.

³¹⁹ Bakara 2/14, 212; Mâide 5/54, 67; A'raf 7/2; Nûh 71/5-9.

³²⁰ En'âm 6/68; Enfâl 8/39; Tevbe 9/12, 14-15, 52, 95; Hac 22/78; Furkân 25/52; Ahzâb 33/60-62; Hucurât 49/15; Haşr 59/6.

³²¹ Âl-i İmrân 3/110-111, 120; Nisâ 4/141; Mâide 5/42, 105; Enfâl 8/30; Yûsuf 12/34; İbrâhîm 14/46; Nahl 16/26; Hac 22/38.

³²² Bakara 2/172; Tevbe 9/51; İsrâ 17/3; İbrâhîm 14/7; Teğâbün 64/11.

³²³ Önkâl, *Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu*, s. 99.

³²⁴ Hattâb, *Komutan Peygamber*, s. 148.

İslâm'ın varoluş mücadelesi olarak nitelendirebilecek Hendek Gazvesi'ne katılmak ve başarılı olmak arzusunda olduğu söylenebilir.

Bedrülmev'îd Gazvesi'nde (4/626) kendileriyle savaştan Müşriklerin çekindiğini gören Hz. Peygamber, içerideki meseleleri çözmek ve ashabının tahammülünü ölçmek için zaman kazandı.³²⁵ Müslümanlar, Kureyşlilerin o sıralarda kendilerine bir saldırı planladıklarına ihtimal vermiyorlardı. En azından Müşrikler moral olarak, sayısal olarak olumlu bir gelişme olmadığı müddetçe Medine'ye bir saldırı düzenleyemezlerdi.

Medine'den sürülen Yahudilerin durumları farklıydı. Gittikleri ve yerleştikleri bölgenin Müslümanları rahatsız edecek bir yönü vardı. Bunlar Hayber'de ve etrafında yaşayan halkı Müslümanlar aleyhinde her fırsatta kışkırttılar, Suriye ticaret yolunda önemli ölçüde tehdit oluşturdular.³²⁶ Hayber ve Suriye güzergâhında bulunan Dûmetülcendel reisinin Müslüman kervanlarına zarar verme sebebinin arkasında Yahudilerin kışkırtmaları vardı. Bu sebeple Hz. Peygamber, bunların üzerine bir sefer düzenlemek zorunda kaldı.³²⁷ Dolayısıyla Resulullah, ekonomik, ticarî açıdan da tehlikelerden emin olmak durumundaydı.

Muhammed Hamidullah, Kureyşli Müşriklerin müttefiki olan Benî Mustaliklilerle yapılan gazvenin, Hendek Gazvesi'nden 2 ay önce olduğunu, aslında Hz. Peygamber'in bunu, onları Kureyş ittifakından uzak tutmak amacıyla yaptığını söylemekte, hatta Benî Mustalik Gazvesi'ni, (5/627) “olgunlaşmamış tomurcuk” olarak nitelendirmektedir.³²⁸

Hız. Peygamber, Yahudilerin gizlilik içerisinde yürüttükleri gizli ittifak arayışlarından doğrudan haberdar değildi, ancak onların Müslümanları rahat bırakmayacaklarını da tahmin ediyordu. Bu sebeple Müslümanların o sıralarda gündemlerinde Mekke'li Müşriklerle bir savaş yoktu. Hız. Peygamber kervanlarını sürekli taciz eden Dûmetülcendel üzerine sefere çıktığı zaman yolda Gatafân ve Fezâre

³²⁵ Margoliouth, *Muhammed ve İslâm'ın Yükselişi*, s. 281.

³²⁶ Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hız. Peygamber'in Savaşları*, s. 161.

³²⁷ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/171-172.

³²⁸ Hamidullah, *Hız. Peygamber'in Savaşları*, s. 77.

topraklarından geçti, muhtemelen onların ittifak halinde Medine'ye saldıracaklarını öğrenip seferi tamamlamadan hızla Medine'ye döndü. Dûmetülcendel liderini savaşa kıskırtan Yahudilerin esas hedefi, İslâm ordusunu Medine'nin dışına çıkarmak, Medine'yi askerî anlamda boşaltmaktı.³²⁹ Bu bilgilerden çıkarılacak sonuç Müslümanların, Hendek Gazvesi'ne askerî anlamda kendilerine düzenlenecek saldırıyı bertaraf etmek amacıyla katıldığıdır. Müslümanların amacı saldırı değil, Medine'ye düzenlenecek saldırıyı önlemektir.

Görüldüğü gibi Müslümanların da Hendek Gazvesi'ne katılmaları için kendilerine göre makul siyasî, dinî, sosyal, ekonomik/ticarî ve askerî sebepleri vardır. Şayet kendilerine yapılan saldırıya mukabele etmezlerse bu hemen her açıdan telâfisi imkânsız sorunlara yol açabilirdi. Dolayısıyla Müslümanlar kendileri açısından bir var oluş mücadelesi olan bu mücadelede ellerinden gelen her şeyi yaptılar.

³²⁹ Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 78.

İKİNCİ BÖLÜM

2.HENDEK GAZVESİ'NİN HAZIRLIK SÜRECİ VE GAZVE'NİN GERÇEKLEŞMESİ

Hendek Gazvesi'nin daha önceki gazvelerden farklı olduğu yönlerden biri de savaşa hazırlık sürecinde görülmektedir. Önceki gazvelerde tarafların savaş hazırlığı yapabilecekleri zamanları vardı. Hendek Gazvesi beklenmeyen, öngörülme- yen bir savaş oldu. Bu kısa zaman içerisinde tarafların nasıl hazırlandıklarına göz atmakta yarar vardır.

Hendek Gazvesi'nin taraflar açısından hazırlık aşaması iki başlıkta ele alınabilir. Bunlardan biri Müslümanlara karşı ittifak kuran Yahudi, Kureyş, diğer Müşrik kabileler ve Münafıkların hazırlık sürecidir. Diğeri ise Medine'ye saldırı haberini alan Müslümanların yaptıkları hazırlık aşamasıdır.

2.1. Müslümanlara Karşı Birleşen Müttefik Kuvvetlerin Hazırlığı

Hendek Gazvesi, Medine'den sürülen Benî Nadîr ve Benî Kaynukâ Yahudilerinin Müslümanlara karşı ilk soğuk savaşı; propaganda savaşı olarak nitelendirilmektedir. Onlar bu savaşta uzun tarihleri boyunca geliştirdikleri tüm taktikleri uyguladılar.³³⁰

Medine'den çıkarıldıktan sonra Hayber'e giden Yahudiler burada Müslümanlara karşı uygulayacakları saldırının planlarını yaptılar.³³¹ Benî Nadîr ve Benî Kaynukâ Yahudileri bir yandan saldırı anında Medine'yi boş bırakacak planlarını yaparlarken diğeri yandan yerleştikleri yerde yerli kabilelerle iş birliği yapmayı, sonra da Kureyşli Müşriklerle birleşmeyi düşündüler.

Tek başlarına Müslümanlara karşı koyacak gücü kendilerinde göremeyen Yahudiler, Huyey b. Ahtâb, Kinâne b. Ebi'l-Hukayk, Hevze b. Ebi'l-Hukayk, Hevze b. Kays el-Vailî, Ebû Âmir er-Rahib'in içinde bulunduğu 10-15 kişilik bir grupla

³³⁰ Kutub, *fî zılâli 'l-Kur'ân*, 11/591.

³³¹ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-hadîs*, 6/14-15.

Mekke'ye gittiler.³³² Kureyş ve onlarla iş birliği yapanlara Hz. Peygamber'le savaşmayı teklif ettiler. Kureyş'e, "Müslümanların kökünü kazıyana kadar sizinle hareket edeceğiz" dediler.³³³

Yahudilerle ittifak kurup kurmama konusunda tereddüt içinde olan Kureyş'in reisi³³⁴ Ebû Süfyân, onlara "Gerçekten bize gelmenizin sebebi bu arzunuz mudur?" diye sordu. Onlar tek gayelerinin bu olduğunu söyleyince Ebû Süfyân çok sevindi ve onlara iltifat etti, sonra, "Ey Yahudi topluluğu! Sizler Kitap ehli, ilimle uğraşan kişilersiniz. Bizim yolumuz mu doğrudur, yoksa Muhammed'in yolu mu?" diye sordu. Onlar, "Elbette sizin durumunuz, sizin gittiğiniz yol onlarınkinden daha hayırlıdır. Siz Kâbe'ye hizmet edersiniz, kurbanlar kesersiniz" diye cevap verdiler.³³⁵ Bunun üzerine Nisâ sûresinin 51. ayeti³³⁶ nazil oldu.³³⁷

Bedir Savaşı'ndaki hezimetlerini hatırlayan Kureyşliler bu sözlere sevindiler. Ebû Süfyân, Yahudilerin kendilerine yardım edeceğine dair ifadelerini duyunca,

³³² Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/441-442; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/65; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/343; Taberî, *Târihü'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/565; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviye ve ahhâru'l-hulefâ*, 1/254; Makdisî, *el-Bed ve't-târih*, 4/217; İbn Hazm, *Cevâmiu's-sîreti'n-nebeviyye*, s. 186; Süheylî, *Ravdu'l-unuf*, 6/196; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/83. Bazı kaynaklar, Kinâne'nin tam adını Kinâne b. Rebî olarak vermiş; Abdullah b. Sellâm'ın da bu grubun içinde bulunduğunu belirtmiştir. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/568; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/108; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/222; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/363; Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/480; Halebî, *İnsânü'l-uyûn*, 2/415; Kutub, *fi zilâli'l-Kur'ân*, 11/566. İrfan Yücel ve Zekai Konrapa, 20 kadar Yahudi liderinin 70 kişilik bir heyetle Kureyş'e gittiğini söylemektedir. Yücel, *Hz. Peygamberimizin Hayatı*, s.150; Konrapa, *Peygamberimiz*, s. 171.

³³³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/214; Taberî, *Târihü'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/565; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviye ve ahhâru'l-hulefâ*, 1/254; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/568; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/83; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/108; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/222; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/363; Halebî, *İnsânü'l-uyûn*, 2/415-416.

³³⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/214; Taberî, *Târihü'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/565; Muhammed Hüseyin Heykel, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Vahdettin İnce, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2000, 2/159.

³³⁵ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/442; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahhâru'l-hulefâ*, 1/254; Sa'lebî, *Keşfü'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, 8/13; Süheylî, *Ravdu'l-unuf*, 6/196; Halebî, *İnsânü'l-uyûn*, 2/415-416.

³³⁶ "Kendilerine Kitap'tan bir nasip verilmiş olanları görmüyor musun? Onlar "cibt"e (put, sihirbaz, kâhin, Allah'ın haram kıldığı her şey ve Allah'tan başka tapılan her şeye) ve "tâğût"a (haddi aşana) inanıyorlar. İnkâr edenler için de "Bunlar, iman edenlerden daha doğru yoldadır" diyorlar." (Nisâ 4/51) Taberî, bu olay üzerine Nisâ sûresinin 51-54. ayetlerinin indiğini söylemektedir. Taberî, *Târihü'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/565.

³³⁷ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/442; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/214-215; Taberî, *Târihü'l-ümem ve'l-mülûk*, Süheylî, *Ravdu'l-unuf*, 6/196; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/83-84; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/108; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/222-223; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/363; Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/480; Halebî, *İnsânü'l-uyûn*, 2/416; Heykel, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, 2/159; Keylanî, *Hz. Muhammed*, s. 80.

“Merhaba, Muhammed’e karşı bize yardım etmek isteyen insanların en iyilerine” diyerek onlara iltifat etti.³³⁸

Yahudilerin medeni kanununu, tören kurallarını ve efsanelerini içeren dinî metinleri Talmud’da geçen bir yorumda Yahudi kelimesine tamamen dinî bir içerik atfedilerek “putperestliği reddeden kişi” mânası verildiği³³⁹ halde Yahudilerin buradaki tutumunu anlamak güçtür. Nitekim Hüseyin Heykel, Yahudilerin Müşriklere verdikleri cevapla ilgili olarak İsrail Velfenson’un *Yahudilerin Arabistan’daki Tarihi* adlı eserinden şunları nakletmiştir:

“Yahudilerin böylesine fahiş bir hataya düşmemesi gerekirdi. Kureyş’in ileri gelenlerinin önünde putlara kulluk sunmanın İslâm’ın tevhid inancından daha iyi olduğunu söylememeliydiler. Bu, onların isteklerinin gerçekleşmemesine, çağrılarına cevap verilmemesine mal olsa dahi. Çünkü İsrailoğulları asırlar boyunca dünyada geçmiş ataların mirasıdır diye putlara tapan milletler için tevhid inancının bayraktarlığını yapmışlardı. Tarihin çeşitli dönemlerinde tek ilaha inanıyorlar diye sayısız eziyetlere, baskılara ve katliamlara maruz kaldılar. Bu yüzden Müşrikleri utandırmak, rezil etmek için hayatlarını ve aziz bildikleri her şeylerini feda etmeliydiler. Kaldı ki, onlar putlara ibadet edenlere sığınmakla kendileriyle savaşmış oluyorlardı, Tevrat’ın ilkeleriyle çelişiyorlardı. Çünkü Tevrat putlara tapanlardan uzak durmalarını, onlara düşman olmalarını tavsiye etmekteydi.”³⁴⁰

Yahudi heyetiyle Ebû Süfyan arasında geçen bu konuşmalardan sonra Kureyş’ten 50 kişi ileri atıldı. Tek kişi kalsalar bile Hz. Muhammed’le sonuna kadar mücadele edeceklerini söylediler.³⁴¹

Mekkeliler Huyey’e, kavminin nerede olduğunu sordular. O, onları Hayber’le Medine arasında bir yerde bıraktığını, Mekkeliler savaşa katılırsa kavminin de onlara katılacağını, söyledi. Kureyşliler Benî Kurayza’nın durumunu sorunca Huyey, onlar

³³⁸ İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü’l-eser*, 2/83-84; Makrizî, *İmtâ’u’l-esmâ*, 1/222; Şâmî, *Sübülü’l-hüdâ ve’r-reşâd*, 4/363.

³³⁹ Salime Leyla Gürkan, “Yahudi”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, 43/182-183.

³⁴⁰ Heykel, *Hz. Muhammed’in Hayatı*, 2/159-160.

³⁴¹ Vâkıdî, *Kitâbü’l-meğâzî*, 2/442; Makrizî, *İmtâ’u’l-esmâ*, 1/222; Şâmî, *Sübülü’l-hüdâ ve’r-reşâd*, 4/363; Halebî, *İnsânü’l-uyûn*, 2/416; Mağlus, *Siyer Atlası*, s. 268.

Muhammed'in başına çorap örmek için Medine'de bekliyorlar, onlar da size katılacak, dedi.³⁴²

Müslümanlara karşı birlikte hareket etmek konusunda anlaşılan Kureyşli Müşriklerle, Yahudiler Kâbe'ye gittiler, putların önünde aralarındaki antlaşmaya sadık kalacaklarına dair yemin ettiler.³⁴³ Neticede Yahudiler uyuyan yılanı uyandırdılar. "Düşmanımın düşmanı dostumdur" anlayışıyla hareket eden Kureyşliler, hem Bedrülmev'id Gazvesi'nde kaybettikleri itibarlarını tekrar kazanacakları, hem de Müslümanları tamamen ortadan kaldıracabilecekleri bir fırsat yakaladıklarını düşünerek Yahudilerin teklifini kabul ettiler ve savaş için asker toplamaya başladılar.

Huyey ve beraberindekiler, puta tapanların Müslümanlardan üstün olduklarını söylemekle yetinmediler, Gatafân aşiretine, diğer Müşrik kabilelere gidip Müslümanlara karşı propaganda yapıp taraftar topladılar.³⁴⁴ Yahudi grup, ittifak arayışlarını genişletmek için Medine'den hoşlanmayan Gatafân, Benî Süleym, Esed, Eşca', Fezâre, Mürre gibi diğer kabileleri de safa katmak düşüncesindeydi.³⁴⁵ Gönül rızasıyla saflarına katamazlarsa, rüşvet vererek bunu sağlayacaklardı.³⁴⁶ Bu amaçla öncelikli olarak Benî Süleym kabilesine gidip onları saflarına çektiler.³⁴⁷ Kays Aylân'dan Gatafânlılara giderek Kureyşlilerin verdiği desteği hatırlattılar, onları da Müslümanlarla savaşmak için birlikte hareket etmeye çağırdılar.³⁴⁸

³⁴² Heykel, *Hiz. Muhammed'in Hayatı*, 2/159.

³⁴³ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 6/15.

³⁴⁴ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/442; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/215; Taberî, *Târîhü'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/566; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahhâru'l-hulefâ*, 1/255; İbn Hazm, *Cevâmiu's-sîreti'n-nebeviyye*, s. 186; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târih*, 1/568; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/84; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/108; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/223; Diyarbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, 1/480; Heykel, *Hiz. Muhammed'in Hayatı*, 2/160.

³⁴⁵ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/442; Taberî, *Târîhü'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/566; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahhâru'l-hulefâ*, 1/255; *Cevâmiu's-sîreti'n-nebeviyye*, s. 186; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târih*, 1/568; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/84; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/108; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/223; Diyarbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, 1/480; Ahmed Cevdet Paşa, *Kısâs-ı enbiyâ*, 1/138; Algül, *İslâm Tarihi*, 1/389; Lings, *Hiz. Muhammed'in Hayatı*, s. 242.

³⁴⁶ Lings, *Hiz. Muhammed'in Hayatı*, s. 242; Irving, *Hiz. Muhammed*, s. 161.

³⁴⁷ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/442; İbn Hazm, *Cevâmiu's-sîreti'n-nebeviyye*, s. 186; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/108; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/84; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/363-364; Diyarbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, 1/480; Ahmed Cevdet Paşa, *Kısâs-ı enbiyâ*, 1/138; Algül, *İslâm Tarihi*, 1/389.

³⁴⁸ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/442; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/215; Taberî, *Târîhü'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/566; İbn Hazm, *Cevâmiu's-sîreti'n-nebeviyye*, s. 186; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târih*,

Bu kabilelerden Gatafân ve Fezâre kabileleri Medine'nin kuzeyinde, Benî Süleymler doğuda, Mekke, Kinâne ve Sakifliler ise güneyde oturuyorlardı. Bunların müttefik kuvvetlerde yer almaları Müslümanların üç taraftan kuşatılması anlamına geliyordu.³⁴⁹ Yahudiler, onlara Müslümanlara karşı oluşturulan bu güç birliğine katılmaları karşılığında Hayber'in bir yıllık hurma gelirlerini vereceklerini söylediler.³⁵⁰ Teklif, Gatafân kabilesine çok cazip geldi ve onlar bu teklifi kabul ettiler. Müslümanları tamamen ortadan kaldırmayı kafalarına koyan Benî Nadîr Yahudileri, en küçük bir başarısızlık ihtimalini bile düşünmediler.³⁵¹

Philip K. Hitti'nin müttefik kuvvetler için kullandığı “ücretli askerî güç”³⁵² ifadesi yukarıda söz edilen teklif ve anlaşmayla ilgili olmalıdır. Öte taraftan Yahudilerin Münafıklarla da iş birliği yapıp Müslümanlar arasına fitne sokmaya çalıştıkları ifade edilmektedir.³⁵³ Hatta Hayber Yahudileri, Hz. Peygamber'e karşı mücadelelerinde kendilerine destek vermelerine mukabil “bir yıllık hurma gelirlerini vermeyi” Gatafânlılara teklif ettiler. Öte yandan Medine yakınlarındaki diğer Müşrik kabilelerin Müslümanlarla yapılacak savaşta kendilerine destek vermeleri için gayret sarf ettiler.³⁵⁴

Mekkeli Müşrikler, ticaretlerinin geleceğinden endişe ettiler ve ordu için asker ve para topladılar. Hemen Müslümanlarla yapacakları savaşın planlarını yapmaya, erzak temin etmeye ve çevrelerindeki Arapları yanlarına çekmeye başladılar. Müşrikler, çok miktarda mal topladılar. Hatta Mekkelilere vergi koydular. Az veya

1/568; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/84; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/108; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/223; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/363-364.

³⁴⁹ Apak, *Siyer-i Nebî*, s. 244.

³⁵⁰ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/443; İbn Hazm, *Cevâmiu's-sîreti'n-nebeviyye*, s. 186; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/223; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/364; Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/480; Algül, *İslâm Tarihi*, 1/390; Margoliouth, *Muhammed ve İslâm'ın Yükselişi*, s. 281; Mağlus, *Siyer Atlası*, s. 268.

³⁵¹ İbn Hibbân, *es-Sîreti'n-nebeviyye ve ahhâru'l-hulefâ*, 1/255; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/568; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/108; Algül, *İslâm Tarihi*, 1/390.

³⁵² Hitti, *İslâm Tarihi*, 1/174.

³⁵³ Kutub, *fî zılâli'l-Kur'ân*, 11/592.

³⁵⁴ Gökmen, *Hadislerde Yahudilerin Özellikleri*, s. 28.

çok, herkes Müslümanlara karşı hazırlanan orduya bir şey getirmek zorunda bırakıldı. Hendek Gazvesi için her birisinden, bir ukiyyeden³⁵⁵ aşağı (katkı) kabul edilmedi.³⁵⁶

Yahudilerin ve Kureyşlilerin çabaları sonunda daha önce Araplar arasında benzeri görülmemiş kalabalık sayıda bir ordu hazırlandı.³⁵⁷ Kureyş bu gayretleri sonunda müttetikleri olan Ehâbiş kabileleri, Kinâne, Sakîf, Huzâa ve diğer kabilelerden toplam 4 bin kişilik bir ordu topladı. Sancağı Darünnedve'de açtılar.³⁵⁸ Ebû Süfyân Müşriklerden oluşan ordusuyla Merrüzahrân'a geldi, burada diğer grupların gelmesini bekledi. Nihayet diğer gruplarla burada birleşti.³⁵⁹

Mekkelilerin komutanı Ebû Süfyân, Huzâa kabilesinin kolu olan Benî Müstalik aşiretinin komutanı Yezîd b. Hulleys, Hevâzinlilerin komutanı Mâlik b. Avf en-Nadrî, Gatafânlıların komutanı Uyeyne b. Hısn, Esedoğullarının komutanı ise Tuleyha b. Huveylid idi.³⁶⁰ 3 kolordu oluşturdular. Birinci kol, Gatafân askerlerinden oluşturuldu, bu kol Arap başkanlarından Uyeyne b. Hısn'ın kumandasında idi. İkinci kol, Esedoğullarından oluşturuldu, bu kol meşhur Tuleyhatü'l-Esedî'nin kumandasındaydı. Üçüncü kol ise Ebû Süfyân kumandasındaki Kureyş ordusuydu.³⁶¹

Ordunun bin 5 yüz devesi, 300 atı vardı.³⁶² Yahudi heyetin gayretleri sonucunda Benî Süleyym'den Süfyân b. Abdüşems komutasında 700, Benî Esed'den Talha b. Huveylid ve Benî Fezâre'den Uyeyne b. Hısn komutasında bin, Eşca' kabilesinden Mes'ûd b. Ruhayle kumandasında 400, Benî Mürre'den Hâris b. Avf

³⁵⁵ Ukiyye, bir ölçü birimidir. Hadis ve fıkıh âlimleri arasında Hz. Peygamber devrinde kullanılan Hicaz ukiyyesinin 40 dirheme denk geldiği hususunda görüş birliği varsa da miskal cinsinden karşılığı tartışmalıdır. Mekke ukiyyesinin karşılığı 28,08 gr. olarak hesaplanmıştır. Geniş bilgi için bkz. Cengiz Kallek, "Ukiyye", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, 42/67-70.

³⁵⁶ Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/337-338.

³⁵⁷ Azimli, *Siyer*, s. 177; Yücel, *Hz. Peygamberimizin Hayatı*, s. 150; Dermenghem, *Hz. Muhammed ve Risaleti*, s. 276.

³⁵⁸ Vâkîdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/443; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/66; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/85; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/224; Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/480.

³⁵⁹ Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/480.

³⁶⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i kebîr*, 2/382.

³⁶¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/3877.

³⁶² Vâkîdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/443; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/66; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, 3/228; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/85; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/224; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/364; Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/480; Bursevî, *Ruhu'l-Beyân Tefsiri*, 15/381.

kumandasında 400 kişi müttefik orduya katıldı. Sayıları toplam 10 bini bulan üç birlik halindeki bu ordunun genel komutanı Ebû Süfyân b. Harb idi.³⁶³

Müttefik kuvvetlerin toplam sayısı hakkında farklı rakamlar verilmiştir. Hamidullah, sayının toplam 12 bin,³⁶⁴ Kasım Şulul, 10-12 bin³⁶⁵ olduğunu söylerler. Ahmed Cevdet Paşa, 10 bini aşkın askerden oluştuğunu belirtir, kesin rakam vermez.³⁶⁶ Konuyla ilgili olarak Mes‘ûdî’nin verdiği rakam abartılı görünmektedir. Ona göre müttefik güçler; 300’ü atlı, bin 4 yüzü develi askerlerden 4 bini Kureyş ve tâbilerinden olmak üzere toplam 24 bin kişiydi.³⁶⁷

Yahudilerle Kureyşli ve diğer Müşriklerin birleşmesinin iki yönlü olduğu görülür. Yahudiler Müşriklerle ideolojik bir ilişki kurmuşlardı. Bunlar dinleri farklı olduğu halde, İslâmiyet’e karşı birleşmişlerdi. Diğer Müşrik kabileleriyle Müslümanların aslında herhangi bir silahlı mücadelesi olmamıştı. Onların bu ittifaka katılma sebepleri özellikle ekonomik çıkara dayanıyordu. Dolayısıyla onlara “paralı askerler” demek de mümkündür.³⁶⁸

Arap Yarımadası’nda meşhur Dırâr b. Hattâb, Hübeyre b. Ebî Vehb, Nevfel b. Abdullah, Amr b. Abdülvedd gibi “her biri bin kişiye bedel” diye nitelendirilen birçok savaşçı bu ittifaka katıldı.³⁶⁹

³⁶³ Vâkıdî, *Kitâbü’l-meğâzî*, 2/443; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 2/219; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 2/66; Taberî, *Târihü’l-ümem ve’l-mülûk*, 2/570; İbn Hibbân, *es-Sîretü’n-nebeviyye ve ahhâru’l-hulefâ*, 1/256; Makdisî, *el-Bed ve’t-târih*, 4/217; İbn Hazm, *Cevâmiu’s-sîreti’n-nebeviyye*, s. 187; Sa’lebî, *Keşfü’l-beyân an tefsiri’l-Kur’ân*, 8/13; İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi’l-ümem ve’l-mülûk*, 3/228; İbnü’l-Esir, *el-Kâmil fî’t-târih*, 1/569; Zehebî, *Siyer-u a’lâmin nûbelâ*, 1/458; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü’l-eser*, 2/85; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 4/117; Makrizî, *İmtâ’u’l-esmâ*, 1/224; Şâmî, *Sübülü’l-hüdâ ve’r-reşâd*, 4/364, 377-378; Kastallânî, *el-Mevâhibü’l-ledünniyye*, 1/283; Diyarbekrî, *Târihu’l-hamîs*, 1/480; Nedvî, *Rahmet Peygamberi*, s. 212; Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, 1/158; Algül, *İslâm Tarihi*, 1/390; Önkâl, *Muhtasar Siyer-i Nebî*, s. 148; Hattâb, *Komutan Peygamber*, s. 148; Keylânî, *Hiz. Muhammed*, s. 81; Ali Bakkal, *Komutan Sahâbiler*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2015, s. 45; Demircan, *Siyer*, s. 382; Yücel, *Hiz. Peygamberimizin Hayatı*, s. 150; Ahmet Güzel, *Hiz. Peygamberin Savaşları*, Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul, 2018, s. 88; Azimli, *Siyer*, s. 177; Mağlûs, *Siyer Atlası*, s. 203; Irving, *Hiz. Muhammed*, s. 159.

³⁶⁴ Hamidullah, *Hiz. Peygamber’in Savaşları*, s. 86.

³⁶⁵ Şulul, *Ana Hatlarıyla Siyer-i Nebî*, s. 471.

³⁶⁶ Ahmed Cevdet Paşa, *Kisâs-ı enbiyâ*, 1/138.

³⁶⁷ Mes‘ûdî, *et-Tenbih ve’l-işrâf*, s. 216. Elmalılı Hamdi Yazır 24.000 rakamını nakletmekle beraber sayının 10 bin olduğunu ifade etmektedir. Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 6/3876, 3878.

³⁶⁸ Algül, *İslâm Tarihi*, 1/390.

³⁶⁹ Vâkıdî, *Kitâbü’l-meğâzî*, 2/470; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 2/224; Taberî, *Târihü’l-ümem ve’l-mülûk*, 2/573; İbn Hibbân, *es-Sîretü’n-nebeviyye ve ahhâru’l-hulefâ*, 1/257; İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*

Müttefik güçler, Ebû Süfyân'ın komutasında 3 ayrı ordu halinde konumlandılar.³⁷⁰ Ordunun sancaktarı Osman b. Talha idi.³⁷¹ Ordu Medine'ye gelince, her kabile reisinin periyodik olarak bir gün kumandanlık yapması konusunda anlaştılar.³⁷²

Düşman kuvvetler Uhud Gazvesi'nde olduğu gibi kuzeyde kamp kurdu. Kureyşliler yanlarındaki Ehâbişler, Kinâne ve Tihame kabilesiyle birlikte Zegabe birleşme noktasında Vadilakîk'te Rume'nin batısındaki Curef ile el-Ğabe arasına yerleştiler. Kuzey müttefikleri Gatafânlılar ve Fezâreliler Benî Esed ve Necd kabileleriyle birlikte Na'man vadisindeki Zeneb Nakma denilen yerde Uhud'a doğru karargâhlarını kurdular.³⁷³

Kur'an-ı Kerim bu durumu şu ayetlerle açıklamaktadır: “*Hani onlar size hem üst tarafınızdan hem alt tarafınızdan gelmişlerdi. Hani gözler kaymış ve yürekler ağızlara gelmişti. Siz de Allah'a karşı çeşitli zanlarda bulunuyordunuz. İşte orada Mü'minler denendiler ve şiddetli bir şekilde sarsıldılar.*”³⁷⁴ Kureyşliler ve onların güney müttefikleri Kur'an'ın ifadesiyle “alt taraflarından” Kuzey müttefikleri olan Gatafânlı, Fezâreli, Benî Esed ve Necd kabileleri ise “Müslümanların üst taraflarından” gelmişlerdi. Buradaki “alt taraf”tan kastedilen batı, “üst taraf”tan kastedilen ise doğu istikametidir.³⁷⁵ Kur'an'daki “alt taraf” ve “üst taraf” ifadeleri

fî t-târih, 1/570; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/91; Zehebî, *Siyer-u a'lâmin nûbelâ*, 1/460; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/120; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/3879; Algül, *İslâm Tarihi*, 1/390.

³⁷⁰ Vâkîdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/444; Ahmed Cevdet Paşa, *Kısâs-ı enbiyâ*, 1/138.

³⁷¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-ümem ve'l-mülûk*, 3/228; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/85; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/224; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/364; Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/480; Ahmed Cevdet Paşa, *Kısâs-ı enbiyâ*, 1/138; Önkâl, *Muhtasar Siyer-i Nebî*, s. 149; Mağlûs, *Siyer Atlası*, s. 268.

³⁷² Heykel, *Hiz. Muhammed'in Hayatı*, 2/161.

³⁷³ Vâkîdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/444; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/220; Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahhârü'l-hulefâ*, 1/256; İbn Hazm, *Cevâmîu's-sîreti'n-nebeviyye*, s. 187; Sa'lebî, *Keşfü'l-beyân an Tefsiri'l-Kur'ân*, 8/13; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî t-târih*, 1/569; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/87; Zehebî, *Siyer-u a'lâmin nûbelâ*, 1/458; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/117; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/224; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/372; Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/483; Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, s. 87; İbrahim Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004, s. 185.

³⁷⁴ Ahzâb 33/10-11.

³⁷⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 18/242; Bursevî, *Ruhu'l-Beyân Tefsiri*, 15/380.

hakkında “yukarıdan gelenler Benî Kurayza; aşağıdan gelenler ise Kureyş, Gatafân, Benî Süleym ve Benî Esed idi” yorumu yapılmıştır.³⁷⁶

Konuyla ilgili olarak Hüseyin Algül şu açıklamayı yapmıştır: “Gatafân ve ona bağlı birlikler vadinin yukarisından, doğu tarafından; Kureyş ve ona tâbi olanlar vadinin aşağısından, batıdan geldiler.”³⁷⁷ Bursevî, yukarı ve aşağı kelimelerine ayrıca mecazî bir anlam da yüklemiş, yukarı kelimesiyle semavî âfetlere; aşağı kelimesiyle insandan gelen musibetlere işaret edildiğini, her ikisinin ortak yönünün de belâ, imtihan ve kaza olduğunu ifade etmiştir.³⁷⁸

Gatafân ve Fezâre kuzeyden, Benî Süleym doğudan, Kureyş, Kinâne ve Sakîfliler güneyden Medine’yi çember içine aldılar.³⁷⁹

Müttefik kuvvetler, Medine’ye doğru yol alırlarken, Ebû Süfyân, Huyey b. Ahtâb’a, Benî Kurayza’nın Hz. Muhammed’le olan antlaşmasını bozmasını ve kendilerine katılmalarını sağlamasını istedi.³⁸⁰ Huyey, vakit geçirmeden Benî Kurayza Yahudilerine uğradı.³⁸¹ Huyey b. Ahtâb, uğursuz, sinsî bir adamdı; Yahudilerin Ebû Cehil’iydi.³⁸² Benî Kurayza’ya geliş sebebi, Benî Kurayza reisi Ka’b b. Esed’in Hz. Peygamber’le yaptığı antlaşmayı bozmak ve onların desteğini sağlamaktır.³⁸³

Onunla ilk karşılaşan Benî Kurayza’dan Gazzâl b. Samuel idi. O, Huyey’in niyetini öğrenince ona yaptığı şeyin yanlış olduğunu söyledi. Huyey, onu dinlemedi, Benî Kurayza’nın reisi Ka’b b. Esed’in evine gitti. Ka’b önce onu evine almak istemedi; ancak Huyey’in ısrarı karşısında kapısını açmak zorunda kaldı. Huyey

³⁷⁶ Vâkîdî, *Kitâbü’l-meğâzî*, 2/494; Diyarbekrî, *Târîhu’l-hamîs*, 1/484; Apak, *Siyer-i Nebî*, s. 248.

³⁷⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i kebîr*, 2/375; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 18/242; Bursevî, *Ruhu’l-Beyân Tefsiri*, 15/380; Algül, *İslâm Tarihi*, 1/390.

³⁷⁸ Bursevî, *Ruhu’l-Beyân Tefsiri*, 15/380.

³⁷⁹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/171.

³⁸⁰ Makrizî, *İmtâ’u’l-esmâ*, 1/230; Şâmî, *Sübülü’l-hüdâ ve’r-reşâd*, 4/373.

³⁸¹ Vâkîdî, *Kitâbü’l-meğâzî*, 2/454; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 2/67; İbn Hazm, *Cevâmiu’s-sîreti’n-nebeviyye*, s. 187; Sa’lebî, *Keşfü’l-beyân an tefsiri’l-Ku’rân*, 8/13-14; Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhâkî, *Delâ’ilü’n-nübüvve ve ma’rifetü ahvâli sâhibi’s-şerî’a*, thk. Abdülmutî, Kal’acî, Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, 1408/1988, 3/428; Süheylî, *Ravdu’l-unuf*, 6/205; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târik*, 1/569; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü’l-eser*, 2/88; Zehebî, *Siyer-u a’lâmin nûbelâ*, 1/458-459; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 4/118-119; Makrizî, *İmtâ’u’l-esmâ*, 1/230-231; Diyarbekrî, *Târîhu’l-hamîs*, 1/483-484.

³⁸² Vâkîdî, *Meğâzî*, 2/455; Makrizî, *İmtâ’u’l-esmâ*, 1/231.

³⁸³ İbn Hazm, *Cevâmiu’s-sîreti’n-nebeviyye*, s. 187.

amacını söylediği zaman Ka'b düşüncesinin yanlış olduğunu, Müslümanlarla antlaşmayı bozmak istemediğini söyledi. Huyey, kalabalık bir orduyla geldiğini, kesin zafer kazanacaklarını, aksi durumda Medine'ye gelip kendilerine yardım edeceğini söyleyip teminat verince, Ka'b ikna oldu. Neticede Ka'b'ın Müslümanlarla Benî Kurayza arasında ittifak antlaşması olduğu halde, Huyey onları da ikna edip kendi safına çekti. Böylece Medine'deki Benî Kurayza ile Müslümanlar arasındaki antlaşma bozulmuş oldu. Bunu Benî Kurayza'nın ileri gelenleri öğrendiği zaman Ka'b'a tepki gösterdiler, Ka'b da istemeye istemeye yaptığı bu anlaşmadan pişman oldu. Ama o saatten sonra geri adım atmadı.³⁸⁴ Huyey'le anlaşmaktan kaçınan Ka'b onun telkinleriyle Hz. Peygamber'le olan anlaşmasını bozdu.³⁸⁵ Benî Kurayza Huyey'den savaş hazırlığı için kendilerine 10 günlük süre vermelerini, müttefik kuvvetlerin de bu süre içinde saldırılarını artırmalarını,³⁸⁶ kendilerine bin kişi Kureyş'ten bin kişi de Gatafân'dan asker takviyesi yapmalarını istedi.³⁸⁷

Kaynaklarda konuyla ilgili verilen bilgilerde Benî Kurayza'nın ne zaman antlaşmayı bozduğu konusunda ilgili verilen bilgilerde bir karışıklık dikkat çekmektedir. Bazı rivayetlerde Huyey'in henüz savaş başlamadan doğrudan Benî Kurayza'ya gelip antlaşmayı bozduğu rivayet edilirken, bazı kaynakların verdiği bilgilerden antlaşmanın savaşın başlamasından sonra bozulduğu anlaşılmaktadır. Benî Kurayza'nın Huyey'den hem 10 günlük süre istemesi hem de asker takviye istemesiyle ilgili rivayet, bu karışıklıkları çözmektedir. Huyey henüz savaş başlamadan onlarla anlaşmış, müttefik kuvvetler saldırılarını sıklaştırmış, ancak durumdan haberdar olan Hz. Peygamber'in Benî Kurayza'ya elçi göndermesi, ardından devriye birlikler göndermesi onların planının tam olarak işlenmesini engellemiştir. Hz. Peygamber'in Gatafân reisi Uyeyne'yle anlaşmak istemesinin de bu olayla ilgisi olmalıdır.

³⁸⁴ Vâkidî, *Meğâzî*, 2/455-457; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/220-221; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/67; Taberî, *Târihü'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/570-571; Sa'lebî, *Keşfü'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, 8/13-14; Beyhâkî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, 3/428; Süheylî, *Ravdu'l-unuf*, 6/205; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/569; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/88-89; Zehebî, *Siyer-u a'lâmin nûbelâ*, 1/458-459; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/118-119; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/373; Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/482-483. Ahmet Önkâl, bu rivayeti de vermekte, ama bu olayın savaşın ortasında gerçekleştiğiyle ilgili bilgiyi doğru kabul etmektedir. Önkâl, *Muhtasar Siyer-i Nebî*, s. 149.

³⁸⁵ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-ümem ve'l-mülûk*, 3/229; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/231.

³⁸⁶ Heykel, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, 2/165.

³⁸⁷ Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/233; Halebî, *İnsânü'l-uyûn*, 2/422.

2.2. Müslümanların Hazırlıkları

Kaynaklarda Hz. Peygamber'in Medine'ye düzenlenecek saldırı planını öğrenmesiyle ilgili 2 görüş aktarılır. Bunlardan biri Hz. Peygamber'in Hendek Gazvesi'nden yaklaşık 2 ay önce Dûmetülcendel üzerine sefere çıktığı sırada topraklarından geçtiği ittifak grubunda yer alan Gatafân ve Fezâre kabilelerinden bir şekilde Medine'ye düzenlenecek saldırıdan haberdar olduğudur. Muhammed Hamidullah bunun delilinin Hz. Peygamber'in Dûmetülcendel Seferini yarıda bırakıp hemen Medine'ye dönmesi olduğunu söylemektedir.³⁸⁸

Konuyla ilgili yaygın olan görüş ise Kureyşlilerin Medine'ye saldırı hazırlıklarını Huzâa kabilesinden birkaç kişinin, yaklaşık 12 günlük mesafeyi 4 günde kat edip Medine'ye gelerek Hz. Peygamber'e bildirdiği şeklindedir.³⁸⁹

Hz. Peygamber, Kureyş'in savaş hazırlıklarını öğrenince her zaman yaptığı gibi sahâbeyi toplayıp onları durumdan haberdar etti ve konuyla ilgili istişare yaptı. Onlara, 3 alternatif sundu. Biri müttefik kuvvetleri şehrin dışında karşılamak, diğeri sırtlarını dağa vererek düşman kuvvetleri karşılamak, diğeri de şehrin etrafını hendeklerle çevirip müttefik düşmanları hendek içinde karşılamaktı. Sahâbeden bazı kimseler değişik görüşler ileri sürdüler. Ancak Selmân-ı Fârisî, İran'da düşman atlarına karşı kullanılan ve iyi sonuçlar alınan şehrin etrafına hendek kazma teklifini ileri sürdü.³⁹⁰ Araplar tarafından kullanılmayan bu taktik, esasen tarihte bazı savaşlarda kullanılmıştır. Nitekim tarihte ilk hendeğin Hz. Musa zamanında Minuçihr b. İrec b. Efridun tarafından kazıldığı rivayet edilmiştir.³⁹¹

Savaşta uygulanacak strateji konusundaki istişareden çıkan sonuç Selmân-ı Fârisî'nin önerdiği görüşün kabul edilmesi oldu. Bu stratejiye göre şehrin etrafına

³⁸⁸ Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 78-79.

³⁸⁹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/444; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/225; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/364; Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 78-79.

³⁹⁰ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/445; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/66; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/343; Sa'lebî, *Keşfü'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, 8/13; Süheylî, *Ravdu'l-unuf*, 6/195; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/568; Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/30; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/225; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/364; Diyarbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, 1/481; Halebî, *İnsânü'l-uyûn*, 2/418; Wensinck, "Handak", *İA*, 5/1, 209.

³⁹¹ Süheylî, *Ravdu'l-unuf*, 6/195; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/109; Halebî, *İnsânü'l-uyûn*, 2/418.

hendekler kazılacak şehir bu şekilde savunulacaktı.³⁹² Hendek stratejisini teklif etmenin yanı sıra, hendeğin genişliğinin, derinliğinin ne kadar olması gerektiğiyle ilgili tecrübesi olduğu için Selmân, bu hususta öneriler de sundu.³⁹³

Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Makdisî (ö. 355/954), İbn Hazm (ö. 456/1064) ve Elşad Mahmudov, Hendek kazılması teklifi rivayetini naklederken Selmân'dan söz etmemektedirler.³⁹⁴ Medine'deki bina yapılarının savunma için yeterli olmaması, Arapların daha çok yiğitçe mücadeleyi arzulaması ve asker sayısının çok olması gibi gerekçelerle Hz. Peygamber, mantıklı bir strateji izlemiş, hendek fikrini uygulamıştır.³⁹⁵

Bu konuda bir başka rivayet ise hendek fikrinin Hz. Peygamber'e Allah tarafından ilham edildiği şeklindedir. Rivayetlere göre Ebû Süfyân, Hz. Peygamber'e yazdığı tehdit içerikli mektubunda, hendek işini kimin öğrettiğini sormuş, Hz. Peygamber de yazdığı mektubunda onun bu sorusuna "Senin ve arkadaşlarının öfkelenmesini istediği için bunu bana Yüce Allah ilham etti..." diye cevap vermiştir.³⁹⁶

Öte yandan Hz. Peygamber'in istişarede sunduğu üç farklı tekliften birisi de hendek kazılmasıdır. Dolayısıyla onun bu önerisi ile Selmân'ın İran tecrübesini ifade etmesi bir araya gelince hendek görüşü benimsenmiştir, denilebilir.³⁹⁷

³⁹² Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/445; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/66; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/343; Taberî, *Târihü'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/566; Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-işrâf*, s. 216; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviye ve ahhâru'l-hulefâ*, 1/255; İbn Abdilberr, *el-İstîâb fî marifeti'l-ashâb*, 2/635; Süheylî, *Ravdu'l-unuf*, 6/195; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/568; Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmî'l-Kur'ân*, 14/30; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/86; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/225; Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/481; Halebî, *İnsânü'l-uyûn*, 2/418; Ahmed Cevdet Paşa, *Kısâs-ı enbiyâ*, 1/138; Nedvî, *Rahmet Peygamberi*, s. 213; Önkâl, *Muhtasar Siyer-i Nebî*, s. 148; Hattâb, *Komutan Peygamber*, s. 149; Güzel, *Hz. Peygamberin Savaşları*, s. 89; Konrapa, *Peygamberimiz*, s. 172; Mağlus, *Siyer Atlası*, s. 268; Wensinck, "Handak", *İA*, 5/1, 209; Margoliouth, *Muhammed ve İslâm'ın Yükselişi*, s. 284; Schroeder, *Hz. Muhammed'in İzinde*, s. 103; Irving, *Hz. Muhammed*, s. 159.

³⁹³ Lings, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, s. 243. Irving, *Hz. Muhammed*, s. 159.

³⁹⁴ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i kebîr*, 2/376; Makdisî, *el-Bed ve't-târih*, 4/217; İbn Hazm, *Cevâmiu's-sîreti'n-nebeviyye*, s. 186; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/84; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 165.

³⁹⁵ Margoliouth, *Muhammed ve İslâm'ın Yükselişi*, s. 285.

³⁹⁶ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/492; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/344; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/242-243; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/391; Halebî, *İnsânü'l-uyûn*, 2/440; Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 79; Azimli, *Siyer*, s. 178.

³⁹⁷ Erul, "Rivayetlerdeki Hendek ve Hendek'teki Rivayetler", s. 16.

Hendek Gazvesi, Selmân'ın İslâm ordusunda katıldığı ilk savaşı.³⁹⁸ O Uhud Gazvesi'yle Hendek Gazvesi arasında hürriyetine kavuşup Müslüman olduğu için diğer savaşa katılmamıştı.³⁹⁹

İran'da yaygın olan fakat Arapların bilmedikleri bu taktik itirazsız kabul edilince Hz. Peygamber, Muhacir ve Ensar'dan bazılarıyla at üzerinde hendek kazım planı için keşif gezisine çıktı. Arazi hakkında bilgi elde etmek, stratejik noktaları tespit etmek ve karargâh yerini belirlemek amacıyla yapılan bu inceleme turu sonucunda birtakım kararlar alındı. Hz. Peygamber, öncelikli olarak kadın ve çocukların saldırıya karşı korunaksız evlerden alınarak, yüksek yerlere ve kalelere taşınmasını, dayanıklı yerlere yerleştirilmesini emretti.⁴⁰⁰

Bunun için “utm (çoğulu) el-Âtâm”⁴⁰¹ denilen yer tercih edildi.⁴⁰² Hz. Peygamber'in halası Safiyye ve Hassan b. Sâbit, Fari' adı verilen kaleye yerleştiler.⁴⁰³ Kaleleri sağlam olduğu için Benî Hârise, çocukları kendi kalelerine taşıdı. Hz. Âişe, bu kalede savunmasız çocuk ve kadınlarla birlikte bir müddet kaldı.⁴⁰⁴ Benî Amr b. Avf da kadın ve çocukları kalelere götürdü. Bazıları Kubâ'daki kalelerin etrafında da hendek kazıp güvenli bölge oluşturdular. Benî Hatme, Benî Ümeyye, Benî Vâil ve Benî Vâkıf'ın aileleri kendi kalelerinde kaldı, erkekleri Hz. Peygamber'le beraberdi.

³⁹⁸ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 270; Taberî, *Târihü'l-ümem ve'l-mülûk*, İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahhâru'l-hulefâ*, 1/255; İbn Abdilberr, *el-İstîâb fî marifeti'l-ashâb*, 2/635; Sa'lebî, *Keşfü'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, 8/13; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî't-târih*, 1/568; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/225.

³⁹⁹ İbn Abdilberr, *el-İstîâb fî marifeti'l-ashâb*, 2/635; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî't-târih*, 1/568; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/225.

⁴⁰⁰ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/451; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/67; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 270; Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/483; Hattâb, *Komutan Peygamber*, s. 150.

⁴⁰¹ Arapçada “yüksek bina” anlamına gelen “utm” (çoğulu âtâm) kelimesini Yahudiler Arapça anlamıyla değil, İbrânîcedeki “ev veya mahalleleri dışarıya kapatan kalın duvar” manasına gelen anlamıyla kullanılmışlardır. Nuh Arslantaş, “Hz. Peygamber'in Çağdaşı Yahudilerin Sosyo-Kültürel Hayatlarına Dair Bazı Tespitler”, *İSTEM*, Yıl:6, Sayı:11, 2008, s. 20-21.

⁴⁰² Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/451; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/67; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/347; Taberî, *Târihü'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/570; İbn Hazm, *Cevâmiu's-sîreti'n-nebeviyye*, s. 187; Beyhâkî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, 3/439; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî't-târih*, 1/569; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/117; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/228; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/367; Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/483.

⁴⁰³ İbn Hazm, *Cevâmiu's-sîreti'n-nebeviyye*, s. 189; Sa'lebî, *Keşfü'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, 8/16; Süheylî, *Ravdu'l-unuf*, 6/217; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/371; Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/489.

⁴⁰⁴ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/451, 469; İbn Hazm, *Cevâmiu's-sîreti'n-nebeviyye*, s. 189; Beyhâkî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, 3/439-440; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/371.

Benî Vâkıf'ın erkekleri gün ortasında aileleriyle görüşmek için izin istediklerinde Benî Kurayza tehlikesi sebebiyle Hz. Peygamber onlara izin vermedi.⁴⁰⁵

Savaşta karargâh yeri olarak Sel Dağı'nın etekleri uygun görüldü. Ordu, sırtını Sel Dağı'na verecek, önlerinde de hendek olacaktı.⁴⁰⁶ Vakit konusunda acele edilerek bir an evvel şehrin gerekli yerlerinde hendek kazımına başlandı. Şehrin çevresindeki bahçeler özellikle güneyde yoğunlaştı. Bahçeler arasındaki geçitler zigzag şeklindeydi ve çok dardı. Öyle ki küçük bir müfreze bile buradan geçenleri hezimete uğratabilirdi. Doğu kısmında Benî Kurayza ve bazı Yahudi toplulukları vardı. Dışarıdan gelen saldırıya uygun yer, ağırlıklı olarak şehrin kuzey tarafıydı. Kısmen de batı tarafında açıklıklar mevcuttu. Bu sebeple hendek kazımı bu yönde gerçekleştirildi.⁴⁰⁷

İlk olarak (N) şeklinde bir hendek kazılması tasarlandı. Bu hendek iki lav ovasını birleştirecek, kuzeydoğuda Şeyheyn İkiz Kuleleri'nden başlayacak, Meza'd denilen yerde Veda Tepesi'nin kuzey tarafından batıya kıvrılacak, Benî Ubeyd Tepesi'ne kadar uzanacak, yeniden Sel Dağı'na dönerek Zafer Mescidi'ne kadar uzanacaktı. Daha sonra batı istikametindeki kabileler güvenlik açısından hendeği güneydeki Gamme Mescidi'ne kadar uzattılar.⁴⁰⁸ Hendeğin kapıları da vardı.⁴⁰⁹ Medine, "lâbeteyn" ve "harreteyn" denilen iki tarafı saran lav kaynaklarıyla korunaklı haldeydi. Açık olan kuzey tarafa hendek kazılması, müttefik güçleri durdurmak için yeterli görüldü.⁴¹⁰

Medine Vesîkası'nın 44. maddesine göre, Medine Yahudileri dışarıdan bir saldırı olduğu zaman, Müslümanlarla ortak savunma yapmak zorundaydı.⁴¹¹ Bu sebeple Benî Kurayza'dan kazma, balta, kürek, sepet gibi bir takım kazı malzemeleri

⁴⁰⁵ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/451.

⁴⁰⁶ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/445; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/220; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/66; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/343; Taberî, *Târihü'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/570; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahlâbü'l-hulefâ*, 1/256; İbn Hazm, *Cevâmiu's-sîreti'n-nebeviyye*, s. 187; Sa'lebî, *Keşfü'l-beyân an tefsîri'l-Kur'an*, 8/13; Beyhâkî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, 3/428; Süheylî, *Ravdu'l-unuf*, 6/203; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/569; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/88; Zehebî, *Siyer-u a'lâmin nûbelâ*, 1/458; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/225, 230; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/364, 371; Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, s. 81; Vensinck, "Handak", *İA*, 5/1, 209.

⁴⁰⁷ Wensinck, "Handak", *İA*, 5/1, 209; Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, s. 81.

⁴⁰⁸ Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, s. 80-81.

⁴⁰⁹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/452.

⁴¹⁰ Erul, "Rivayetlerdeki Hendek ve Hendek'teki Rivayetler", s. 18.

⁴¹¹ Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, s. 85.

istendi. Onlar itirazsız bu malzemeleri Müslümanlara ödünç olarak verdiler.⁴¹² Hendek kazımında ve şehrin savunmasında 3 bin Müslüman görev aldı.⁴¹³ Hendek Gazvesi'nde İslâm ordusundaki asker sayısını 900 olarak veren İbn Hazm'ın (ö. 456/1064)⁴¹⁴ dışında kaynakların çoğu sayıyı 3 bin olarak vermiştir.⁴¹⁵ Makrizî (ö. 845/1442) ve Şâmî (ö. 942/1536) hendeği kazanların 700 kişi olduğunu söyleyen İbn İshâk'la (ö. 151/768) 900 kişi olduğunu söyleyen İbn Hazm'ın verdiği rakamların doğru olmadığını, sayının 3 bin olduğunu söylemektedirler.⁴¹⁶ Aynı şekilde Diyârbekrî, Müslümanların ordusunun bin, Müşrik ordusunun 4 bin kişiden oluştuğuna dair rivayetler olduğunu da ifade etmektedir. Ancak ona göre doğru olan İslâm ordusunun 3 bin, müttefik ordunun 10 bin kişiden oluştuğudur.⁴¹⁷

⁴¹² Bu rivayetten Benî Kurayza'nın aslında antlaşmaya sadık kalmak istediği, ancak Huyey'in telkinleriyle sonradan kararlarını değiştirdikleri anlaşılmaktadır.

⁴¹³ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/453; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/220; Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/570; Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-işrâf*, s. 216; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahhâru'l-hulefâ*, 1/256; Makdisî, *el-Bed ve't-târih*, 4/217; İbn Hazm, *Cevâmiu's-sîreti'n-nebeviyye*, s. 187; Sa'lebî, *Keşfü'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, 8/13; Beyhâkî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, 3/428; Süheylî, *Ravdu'l-unuf*, 6/203; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-ümem ve'l-mülûk*, 3/228; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târih*, 1/569; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/86; Zehebî, *Siyer-u a'lâmin nübelâ*, 1/458; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/117; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/225, 229; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/365; Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/481; Hattâb, *Komutan Peygamber*, s. 148; Algül, *İslâm Tarihi*, 1/391; Önkâl, *Muhtasar Siyer-i Nebî*, s. 148; Bakkal, *Komutan Sahâbiler*, s. 45; Demircan, *Siyer*, s. 383; Şulul, *Ana Hatlarıyla Siyer-i Nebî*, s. 472. Yücel, *Hiz. Peygamberimizin Hayatı*, s. 152; Mağlus, *Siyer Atlası*, s. 203.

⁴¹⁴ İbn Hazm, *Cevâmiu's-sîreti'n-nebeviyye*, s. 187.

⁴¹⁵ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/453; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/220; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/66; Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/570; Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-işrâf*, s. 216; Makdisî, *el-Bed ve't-târih*, 4/217; Sa'lebî, *Keşfü'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, 8/13; Beyhâkî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, 3/428; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-ümem ve'l-mülûk*, 3/228; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târih*, 1/569; Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân*, İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/86, 88; Zehebî, *Siyer-u a'lâmin nübelâ*, 1/458; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/117; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/229; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/371; Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye*, 1/283; Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/480; Hattâb, *Komutan Peygamber*, s. 148; Algül, *İslâm Tarihi*, 1/391; Önkâl, *Muhtasar Siyer-i Nebî*, s. 148; Bakkal, *Komutan Sahâbiler*, s. 45; Demircan, *Siyer*, s. 383; Şulul, *Ana Hatlarıyla Siyer-i Nebî*, s. 472; Yücel, *Hiz. Peygamberimizin Hayatı*, s. 152; Mağlus, *Siyer Atlası*, s. 203.

⁴¹⁶ Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/229.

⁴¹⁷ Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/480. Ayrıca bkz.: Beyhâkî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, 3/428; Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye*, 1/283.

Hendeğin kazılması, İslâm tarihinde efsanevî abartılar için en fazla malzemeyi sağlayan olaylardan biridir.⁴¹⁸ Hz. Peygamber ashabı arasında kazacakları yeri taksim etti. Her 10 kişiye 40 zirâlık⁴¹⁹ (yaklaşık 20 metre 28 cm.'lik) yer ayırdı.⁴²⁰

Hz. Peygamber kazı işlerinin hızla yapılması için sahâbe arasında görev taksimi yaptı. Muhacirler, Zubab'tan Ratic'e kadar olan kısımdan, Ensar da Zubab'tan Hurba'ya kadar olan bölümden sorumluydular. Benî Abdüleşhel, Ratic'ten sonra gelen kısımla, Ratic'in arkasına kadarki kısımdan, Benî Dinar ise, Hurba'dan, bugün İbn Ebi'l-Cenûb'un evinin bulunduğu yere kadar sorumluydu.⁴²¹

Hendek kazımının hızlanması için sahâbeden bazıları çocuklarını Hz. Peygamber'e getirdiler. Onların da çalışmaları için izin istediler. Hz. Peygamber çocukların durumuna baktı, çalışamayacak derecede küçük olanları geri gönderdi, çalışabilecek olanların çalışmalarına izin verdi. Ancak ergenlik çağına gelmemiş çocukları kalelere, annelerinin yanına gönderdi.⁴²²

3 bin kişilik İslâm ordusu hummalı bir şekilde gün boyu hendek kazıyor, gece vaktinde evlerine dönüyordu. Hz. Peygamber de alçak bir tepe üzerine kurduğu kırmızı deriden⁴²³ Türk⁴²⁴ çadırında gece gündüz kaldı, bizzat kazı çalışmalarına katıldı, çalışanları motive etti, planları gözden geçirdi.⁴²⁵

⁴¹⁸ Margoliouth, *Muhammed ve İslâm'ın Yükselişi*, s. 285.

⁴¹⁹ Zirâ: Türkçedeki arşının karşılığı olan bir uzunluk ölçü birimidir. Uzunlukları zaman ve mekâna göre çeşitlilik arz etmektedir. Örneğin yüzölçümü arşını 61,6 cm, marangoz arşını 57,75 cm, mimar arşını 77 cm iken kara arşını ve Nil ölçüm arşını 50,692 cm olarak verilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Mehmet Erkal, "Arşın", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, 3/411-413.

⁴²⁰ Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/568; Sa'lebî, *Keşfü'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, 3/40; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/568-569; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/114; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/365; Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/481. Hasan İbrahim Hasan, ölçüyü zirâ ölçüsünü 52 cm, toplam ölçüyü 20,80 cm kabul etmekte "Bizim bu neticeye ulaşmamızda esas aldığımız husus, hendek kazım faaliyetlerine, rivayetlerin ittifakla belirttikleri 3 bin kişilik ordunun askerlerinden başkasının çalışmamış olduğunu farzetmemizdir" demektedir. Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, 1/158.

⁴²¹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/445-446, 450; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/66; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/366; Apak, *Siyer-i Nebî*, s. 246-247.

⁴²² Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/451; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/371.

⁴²³ Lings, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, s. 248.

⁴²⁴ Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/568; Sa'lebî, *Keşfü'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, 3/40; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/367; Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/482.

⁴²⁵ Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/566, 568; Sa'lebî, *Keşfü'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, 3/40;

Hendek kazıldığı sıralarda Müslümanlar 2 ciddi sorunla karşılaştılar.⁴²⁶ Bunlardan biri hava şartları, diğeri kıtlık idi. Soğuk çok şiddetliydi ve ancak ölmeyecek kadar yiyecek bulabiliyorlar, bazen onu da bulamıyorlardı. Başta Hz. Peygamber olmak üzere sahâbeden bazıları açlıklarını hissetmemek için, karınlarına taş bağladılar.⁴²⁷ Nitekim Hz. Peygamber'in karnına 2 taş bağladığı rivayet edilmiştir.⁴²⁸ Mevsim kıştı. Müslümanlar 3 gün gıdasız kaldılar ve bu esnada Peygamber'in bazı mucizelerini gördüler.⁴²⁹

Hendek kazılırken Hz. Peygamber, Abdullah b. Revaha'nın şiirlerini okuyarak toprak taşıdı. Allah Resulü, o derece çalışıyordu ki çalışırken taşıdığı toprakların göğsündeki kıllara bulaştığı, bir taraftan da dualar ettiği rivayet edilmektedir.⁴³⁰

Bir rivayete göre Hz. Peygamber, hendek kazarken kazması elinde uyuyup kaldı; Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve bazı sahâbîler onu uyandırmamak için başucunda nöbet tuttular. Bir ara Resulullah uykusundan uyandı ve yanında bulunanlara, "Neden beni uyandırmadınız?" diyerek kızdı ve hemen kazmayı alıp tekrar çalışmaya, hendek kazmaya başladı.⁴³¹

Fedakârlıkta sınır tanımayan Hz. Peygamber, Ensar ve Muhacirlere moral vermeyi de ihmal etmiyordu. Enes b. Mâlik'ten aktarılan bir rivayette soğuk bir sabah vaktinde Hz. Peygamber ve sahâbenin bir yandan toprak kazdıkları bir yandan da kazılan toprakları taşıdıkları anlatılmaktadır. Bu sırada Hz. Peygamber onları motive

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/109; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/225; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/367; Diyarbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, 1/482; Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 81; Schroeder, *Hz. Muhammed'in İzinde*, s. 103.

⁴²⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/3877.

⁴²⁷ Ahmed b. Ahmed ez-Zebidî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, (*et-Tecrîdü's-sarîh li-ehâdisi'l-câmi's-sahîh*), çev. Ahmed Naim-Kâmil Miras, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1976, 10/213; İbn Ebî Şeybe, *Kitâbü'l-meğâzî*, s. 59; Beyhâkî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, 3/422-423; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/115; Diyarbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, 1/481-482; Halebî, *İnsânü'l-uyûn*, 2/438; Algül, *İslâm Tarihi*, 1/392; Nedvî, *Rahmet Peygamberi*, s. 213.

⁴²⁸ Diyarbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, 1/482.

⁴²⁹ Beyhâkî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, 3/421-423; Süheylî, *Ravdu'l-unuf*, 6/198-202; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/111-112; Halebî, *İnsânü'l-uyûn*, 2/438.

⁴³⁰ Buhârî, *Meğâzî*, 29, Cihâd, 34; Müslim, Cihâd, 125; İbn Ebî Şeybe, *Kitâbü'l-meğâzî*, s. 59; Vâkıdî, *Meğâzî*, 2/449; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/70; Makdisî, *el-Bed ve't-târîh*, 5/37-39; Beyhâkî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, 3/413; Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'an*, 14/31; Zehebî, *Siyer-u a'lâmin nübela*, 1/465; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/110; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/367; Diyarbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, 1/481.

⁴³¹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/453; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/229-230.

ediyor, “Elbette esas hayat ahiret hayatıdır. Allah’ım Ensar’ı ve Muhacirleri affet” diyerek dua ediyor,⁴³² onlar da “Biz hayatımız boyunca Hz. Muhammed’e cihat üzere söz verdik” diyerek karşılık veriyorlardı.⁴³³ Allah Resulü bir ara, hendek kazanlardan biri olan Ammâr b. Yâsir’in yanına uğradı, başını okşayıp “Ey Ammâr, ey Sümeyye’nin oğlu, seni zalim, bağı bir topluluk öldürecektir” dedi.⁴³⁴

Rivayetlerden anlaşıldığına göre Resulullah, hendek kazımı işine o derece yoğunlaştı ki, kazım işini aksatacak en ufak bir engeli bile ortadan kaldırdı. Bir rivayete göre, Allah Resulü’nün hendek kazın diğer sahâbîlerin kazı esnasında şiir okumalarına müdahale etmediği halde Hassan b. Sâbit ile Ka’b b. Mâlik’in çalışırken sesli şiir okumalarını yasakladı. Sebebinin soranlara da “Hassan ve Ka’b’in şiirleri hem kendilerini hem diğer çalışanları olumsuz yönde etkiliyor” diye cevap verdi.⁴³⁵ Cuayl b. Süraka adlı çirkin ancak Allah’a ve Resulü’ne bağlı bir kişi de hendek kazımında var gücüyle çalıştı. Allah Resulü onun “böcekçik” anlamına gelen ismini “Amr” olarak değiştirdi. Orada bulunan sahâbe de bu konuda şiir söyledi. Hz. Peygamber onların mısralarının sonunda Amr ismini telaffuz etti.⁴³⁶

Hendek kazımında takip edilen usul şöyleydi: Her bir fert kendisine ayrılan alanları kazarken yeterli derinliğe ulaştıktan sonra, kazılan toprakları sepetlerle kazılan kısmın ön tarafına taşıyıp siper yapıyor, hendeğin derinliğini daha da çoğaltıyordu. Toprağı döktükten sonra da sepetini boş getirmiyor, savaş sırasında düşmana atmak için Sel Dağı’ndan taş doldurup kazı alanına taşıyordu.⁴³⁷ Hendek kazımı sırasında

⁴³² Buhârî, Rikâk, 1; Beyhâkî, *Delâ’ilü’n-nübüvve*, 3/410-411; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 4/109-111; Şâmî, *Sübülü’l-hüdâ ve’r-reşâd*, 4/366-367; Kastallânî, *el-Mevâhibü’l-ledünniyye*, 1/284; Diyarbekrî, *Târîhu’l-hamîs*, 1/482.

⁴³³ Buhârî, Rikâk, 1; Müslim, Cihâd, 127; Ebû Abdullah eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, 4/303; İbn Ebî Şeybe, *Kitâbü’l-meğâzî*, s. 59; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 4/110-111; Şâmî, *Sübülü’l-hüdâ ve’r-reşâd*, 4/366; Kastallânî, *el-Mevâhibü’l-ledünniyye*, 1/283-284; Diyarbekrî, *Târîhu’l-hamîs*, 1/482.

⁴³⁴ Halebî, *İnsânü’l-uyûn*, 2/419. Bu rivayetle ilgili olarak geniş bilgi için bkz.: Mahmut Demir, “Tarihsel Bağlamından Koparılmış Bir Hadis: “O’nu azgın bir topluluk öldürecek...” rivayeti üzerine -bir inceleme-” *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII, Ankara, 2007, Sayı:3, ss.154,155.

⁴³⁵ Vâkîdî, *Kitâbü’l-meğâzî*, 2/447; Makrizî, *İmtâ’u’l-esmâ*, 1/226.

⁴³⁶ Vâkîdî, *Kitâbü’l-meğâzî*, 2/447.

⁴³⁷ Vâkîdî, *Kitâbü’l-meğâzî*, 2/446; Makrizî, *İmtâ’u’l-esmâ*, 1/226; Apak, *Siyer-i Nebî*, s. 246-247.

toprağı taşıyacak sepetleri olmadığı için Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer gibi elbisesiyle toprak taşıyan sahâbîler de vardı.⁴³⁸

Her bir sahâbî elinden geldiğince çalıştı. Ancak içlerinde bazısı vardı ki, kapasitesinin kat kat üstünde çaba sarf etti. Bunlardan biri Selmân-ı Fârisî idi. O gün Selmân tek başına 10 adamın işini yaptı. 15 zirâ‘ uzunluğunda 5 zirâ‘ genişliğinde bir hendek kazma işi ona verilmişti.⁴³⁹ Rivayet edildiğine göre Selmân’ın çalışmasını gören Kays b. Sa‘sa‘a ona nazar etti (göz değdi), o, bayılıp yere düştü. Durumunu Hz. Peygamber’e haber verdiler. Hz. Peygamber ona su gönderdi ve onunla abdest alıp yıkanmasını söyledi. Selmân söyleneni yapınca şifaya kavuştu.⁴⁴⁰ Selmân’ın çalıştığını gören Ensar ile Muhacirler arasında bir tartışma çıktı. Ensar ve Muhacirlerden her biri “Selmân bizdendir” dedi. Bunu duyan Allah Resulü de “Selmân bizdendir, Ehl-i Beyt’tendir” diyerek tartışmalara son verdi.⁴⁴¹

O sırada henüz 10 yaşında olan Zeyd b. Sâbit⁴⁴² de toprak taşıyanlardandı. O kadar çok çalışmıştı ki bir ara kendisini uyku bastı; hendekte uyuyakaldı. Umâre b. Hazm, Zeyd’in yanına gelerek silahını aldı. Zeyd’in bundan haberi olmadı. Hz. Peygamber durumdan haberdar olunca Zeyd’e, “Uykunun babası, uyuyup kalmış da silahını almışlar öyle mi?” diyerek latife yaptı. Sonra sahâbeye dönüp Zeyd’in silahını sordu. Umâre, silahı şaka yapmak için kendisinin aldığını söyleyince Resulullah, önemli sorunlara sebep verebilecek bu tür şakaların yapılmasını yasakladı.⁴⁴³

Hendek Gazvesi, Allah’ın sadık, ihlaslı kullarını imtihan ettiği, nifak ehliyle, mütteki Mü’minleri ortaya çıkardığı bir gazvedir.⁴⁴⁴ Hendek kazımı sırasında samimi

⁴³⁸ Vâkîdî, *Kitâbü’l-meğâzî*, 2/449.

⁴³⁹ Vâkîdî, *Kitâbü’l-meğâzî*, 2/446; Taberî, *Târihü’l-ümem ve’l-mülûk*, 2/568; Makrizî, *İmtâ‘u’l-esmâ*, 1/226; Diyarbekrî, *Târihu’l-hamîs*, 1/482; Halebî, *İnsânü’l-uyûn*, 2/420-421.

⁴⁴⁰ Vâkîdî, *Kitâbü’l-meğâzî*, 2/447; Makrizî, *İmtâ‘u’l-esmâ*, 1/226; Diyarbekrî, *Târihu’l-hamîs*, 1/482; Halebî, *İnsânü’l-uyûn*, 2/420-421.

⁴⁴¹ Vâkîdî, *Kitâbü’l-meğâzî*, 2/446; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 2/224; Taberî, *Târihü’l-ümem ve’l-mülûk*, 2/568; Sa‘lebî, *Keşfü’l-beyân an Tefsîri’l-Kur‘ân*, 3/40; Beyhâkî, *Delâ’ilü’n-nübüvve*, 3/400; Süheylî, *Ravdu’l-unuf*, 6/210; İbnü’l-Esir, *el-Kâmil fi’t-târih*, 1/568-569; Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi’l-Kur‘ân*, 14/30; Makrizî, *İmtâ‘u’l-esmâ*, 1/226; Diyarbekrî, *Târihu’l-hamîs*, 1/482; Halebî, *İnsânü’l-uyûn*, 2/420.

⁴⁴² Hamidullah, *Hz. Peygamber’in Savaşları*, s. 85.

⁴⁴³ Vâkîdî, *Kitâbü’l-meğâzî*, 2/448; Makrizî, *İmtâ‘u’l-esmâ*, 1/227; Halebî, *İnsânü’l-uyûn*, 2/420.

⁴⁴⁴ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i kebîr*, 2/380; Şâmî, *Sübülü’l-hüdâ ve’r-reşâd*, 4/363; Halebî, *İnsânü’l-uyûn*, 2/415.

Müslümanlar da (Müslüman görünümlü) Münafıklar da gün gibi ortaya çıktılar. Münafıklar o an içinde bulundukları zorlukları, ağır meşakkatleri duygularını ortaya çıkarmak için fırsat bildiler, nifak tohumları ekmeye başladılar. Nûr sûresi 62. ayetin⁴⁴⁵ nüzul sebebinin hendek kazımı sırasındaki var gücüyle çalışan Müslümanlar olduğunu ifade eden İbn Hişâm, Taberî, İbnü'l-Esîr, İbn Kesîr, Ahmed Cevdet Paşa, Hasan İbrahim Hasan, Seyyid Kutub gibi müellifler, hendek kazımı işinde bazı Münafıkların işlerini ciddiye almadıklarını, zor şartlarda olduklarını bahane ederek Hz. Peygamber'den izin almadan gizlice evlerine gittiklerini onlar hakkında da Nûr sûresi, 63 ve 64. ayetlerin⁴⁴⁶ nazil olduğunu söylemektedirler.⁴⁴⁷ Münafıklar, Allah ve Resulü'nün söylediklerinin yalan; vaatlerinin de bir aldatmaca olduğu zannına kapıldılar. Çünkü onlar, galibiyetin karşı tarafta, (kâfirler tarafında) olduğuna kesin inanıyorlardı.⁴⁴⁸ Bu gazvede çetin bir imtihan söz konusuydu. İnanalar sebat ederken, Münafıklar içlerindeki küfrü, şirki ve nifakı ortaya çıkardılar.⁴⁴⁹

Münafıklar, gizlediklerinin birçoğunu açığa çıkardılar. Kimi, “Bizim evlerimiz korumasızdır. Haydi oraya gidelim, çünkü biz onlara gelecek bir zarardan korkuyoruz” dedi. Bu sözü söyleyenlerden biri Evs b. Kayzî idi. Kimi, “Muhammed bize Kisra ve Kayser'in hazinelerinin fethedileceğini vadediyor. Halbuki bugün bizden herhangi bir kimse def-i hacet için gitmekten dahi korkmaktadır” dedi. Bu sözü söyleyenlerden biri de Amr b. Avfoğullarına mensup Mu'attib b. Kuşeyr idi.⁴⁵⁰ Burada söz konusu edilen

⁴⁴⁵ “Mü'minler ancak Allah'a ve Peygamberi'ne inanan, onunla beraber toplumu ilgilendiren bir iş üzerindeyken ondan izin almadan çekip gitmeyen kimselerdir. O hâlde bazı işlerini görmek için senden izin isterlerse, içlerinden dilediğine izin ver ve onlar için Allah'tan bağışlama dile. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” (Nûr 24/62)

⁴⁴⁶ “(Ey müminler!) Peygamber'in davetini, aranızdan bazınızın bazınıza daveti gibi zannetmeyin. İçinizden, birini siper ederek sıvışıp gidenleri muhakkak ki Allah bilmektedir. Bu sebeple, onun emrine aykırı davrananlar, başlarına bir bela gelmesinden veya kendilerine çok elemli bir azap isabet etmesinden sakınsınlar. Bilmiş olun ki şüphesiz göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah'ındır. O, içinde bulunduğunuz durumu gerçekten bilir. Allah'a döndürülecekleri ve yaptıklarını Allah'ın onlara haber vereceği günü hatırla. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.”

⁴⁴⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/216; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 2/566-567; 1/568; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/109; Ahmed Cevdet Paşa, *Kisâs-ı enbiyâ*, 1/142; Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, 1/158; Bûtî, *Fıkhu's-siyre*, s. 307; Kutub, *fi zılâli'l-Kur'an*, 11/569; Keylânî, *Hz. Muhammed*, s. 81.

⁴⁴⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 18/244.

⁴⁴⁹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi'lmî't-tefsir*, 5/67; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 18/244.

⁴⁵⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i kebîr*, 2/376-377; Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/459-460, 494; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/222; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi'lmî't-tefsir*, 5/67; Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmî'l-Kur'an*, 14/35; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 1/ 241-242; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*,

Münafıkların Abdullah b. Übey ve onun avenesi gibi kimseler⁴⁵¹ veya Sâlimoğulları⁴⁵² olduğu da söylenmektedir.

Benî Hâris, Evs b. Kayzî'yi Hz. Peygamber'e gönderip evlerinin, kadınlarının, çocuklarının güvende olmadığını söyleyerek izin istemesini söyledi. Hz. Peygamber onlara izin verdi. Ancak Sa'd b. Muâz Hz. Peygamber'e onların durumunda bir sıkıntı olmadığını haber verdi. Hz. Peygamber de verdiği izni iptal etti.⁴⁵³

Konuyla ilgili "Onlardan bir grup" ifadesine muhtelif yorumlar yapılmıştır. Bu grubun Evs b. Kayzî ve ona tâbi olanlar olduğu nakledilmiştir.⁴⁵⁴ Söz konusu grubun Münafıklığıyla tanınan Sâlimoğullarından bir grup olduğu da rivayet edilmiştir.⁴⁵⁵ "Ey Yesrib ahalisi!" ifadesinde Yesrib isminin kasıtlı olarak söylendiğine dair yorumlar yapılmıştır. Yesrib, Medine'nin eski adıydı. Aslında bulunduğu yeryüzü parçasının adı olduğu söylenmiştir. Resulullah, Yesrib ismini hoş görmemiş, hatta yasaklayıp, "Taybe" veya "Tâbe" ismini kullanmıştır. Bu durumda Münafıkların Yesrib ismini kullanmalarının Allah Resulü'ne muhalefetleri sebebiyle olduğunu söylemek mümkündür.⁴⁵⁶

Müslümanlara yardım etmeyip sudan bahaneler üreten Münafıklar, "Sizin kalabileceğiniz güvenli bir yer yok. Karargâh kuracağınız bir yeriniz yok. Öyleyse hemen dönün" diyorlardı. Burada geçen "dönün" kelimesiyle ilgili de farklı anlamlar üzerinde durulmuştur. "Medine'ye evlerinize dönün", "eski dininize dönün", "Hz. Peygamber'e yaptığınız biatten dönün". "Ancak böyle yaparsanız kendinize

4/119; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/232; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/3881; Kutub, *fi zilâli'l-Kur'an*, 11/569.

⁴⁵¹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi'lmi't-tefsir*, 5/68; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 1/241-242; Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, 6/2790.

⁴⁵² İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi'lmi't-tefsir*, 5/68. İbnü'l-Cevzî, Süddî'den buradaki Münafıkların Abdullah b. Übey ve avenesi olduğunu; Mukatil'den de Münafıklardan Sâlimoğulları olduğunu nakletmiştir. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi'lmi't-tefsir*, 5/68.

⁴⁵³ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/463, 494; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 1/242, 2/90; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/233; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/375.

⁴⁵⁴ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/494; Süheylî, *Ravdu'l-unuf*, 6/207; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 1/242; Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/484; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/3881; Kutub, *fi zilâli'l-Kur'an*, 11/569; Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, 6/2790.

⁴⁵⁵ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i kebîr*, 2/377.

⁴⁵⁶ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i kebîr*, 2/377; Süheylî, *Ravdu'l-unuf*, 6/207; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/106; Bursevî, *Ruhu'l-Beyân Tefsiri*, 15/388-390; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/3881; Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, 6/2790.

Medine’de yer bulabilirsiniz” demek istenmiştir. Hâriseoğulları ve Selemeoğulları gibi bazı gruplar da evlerinin “avret” olduğunu söyleyerek, Hz. Peygamber’den izin istediler.⁴⁵⁷ Burada söz konusu edilen Münafıklar Abdullah b. Übey ve onun avenesi gibi kimselerdi.⁴⁵⁸

Makdisî (ö. 355/966’dan sonra) bunu söyleyenlerden birinin Evs b. Kayzî olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵⁹ Konuyla ilgili şu şekilde izahlar yapılmıştır: Avret, esasen eksik ve gedik demektir, ancak burada sağlam değil, açık ve muhafazasız anlamında kullanılmıştır. Oysa söz konusu evler korunaklı idi ve düşmanın bu evlere girme ihtimali yoktu. Evleri korumasız bile olsa onların amacı evlerini korumak değil; Hendek Gazvesi’nden kaçmaktı. Düşman evlerine gelse bile onlar çarpışmak bir yana onlarla iş birliğine girip fitne çıkarırlardı. Bu konuda onların daha önce yaşadıkları örnek vardı. Nitekim Uhud Gazvesi’nde Hâriseoğulları, Hz. Peygamber’e verdiği sözde durmamışlardı.⁴⁶⁰ Allah-ü Teâlâ da konuyla ilgili olarak “onların senden ayrılıp dönüşleri, kâfir olmaları ve fitneyi arzu etmeleri sebebiyledir” buyurmuştur.⁴⁶¹

Hz. Peygamber hendek kazımı sırasında ashabına bazı mucizeler gösterdi.⁴⁶² Hz. Peygamber’in nübüvvetini tasdik ve tahkik açısından bu mucizelerden, mucizeleri ayan beyan gören Müslümanlar için büyük ibretler vardı.⁴⁶³

Selmân-ı Fârisî, Huzeyfe, Nu’mân b. Mukarrin, Amr b. Avf ve Ensardan 6 kişi çalışırken⁴⁶⁴ bir yerde sert bir kayaya rastladılar. Kayayı kırmak için ne kadar

⁴⁵⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i kebîr*, 2/377-378; Süheylî, *Ravdu’l-unuf*, 6/207; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 4/106; Bursevî, *Ruhu’l-Beyân Tefsiri*, 15/388-390; Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 6/3881; Bilmen, *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, 6/2790. Mukâtil b. Süleymân’a göre, hemen dönün ifadesi, hemen Medine’ye dönün, demektir. Râzî, “hemen dönün,” ifadesinin Muhammed’den vazgeçip Yahudi-Müşrik ittifakına dahil olun anlamına geldiğini belirtmiştir. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i kebîr*, 2/377; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 18/244.

⁴⁵⁸ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, 6/2790.

⁴⁵⁹ Makdisî, *el-Bed ve’t-târih*, 4/179.

⁴⁶⁰ Süheylî, *Ravdu’l-unuf*, 6/207; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 4/106; Bursevî, *Ruhu’l-Beyân Tefsiri*, 15/388-390; Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 6/3882; Bilmen, *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, 6/2790..

⁴⁶¹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 18/245; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr fi’l-ilmî’t-tefsir*, 5/68-69.

⁴⁶² İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 2/216; Makdisî, *el-Bed ve’t-târih*, 5/37-39; Süheylî, *Ravdu’l-unuf*, 6/198-202; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 4/111; Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 6/3877-3878; Ahmed Cevdet Paşa, *Kısâs-ı enbiyâ*, 1/138; Nedvî, *Rahmet Peygamberi*, s. 215; Irving, *Hz. Muhammed*, s. 160.

⁴⁶³ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 2/216; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 4/111.

⁴⁶⁴ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târih*, 1/569; Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 6/3878.

uğraşılsa da başarılı olamadılar. Durumu Hz. Peygamber'e haber verdiler. Hz. Peygamber, Selmân-ı Fârisî'nin balyozunu eline aldı. Besmele çekerek kayaya bir darbe vurdu. Kayanın 1/3'i yerinden koptu. Tekrar besmele çekerek bir darbe daha vurdu. Kayanın 1/3'lik kısmı yine koptu. Son kez besmele çekerek bir darbe daha vurunca kayanın kalan son parçası da kırıldı. Hz. Peygamber, sahâbeye "Gördüğünüz bu durum Yemen, Şam ve Irak topraklarının fethedileceğinin işaretidir" dedi.⁴⁶⁵ Ebû Dâvûd konuyla ilgili şu rivayeti nakletmiştir: Resulullah bu esnada şöyle buyurdu; "Sizlere ilişmedikleri sürece siz de Habeşlilere ilişmeyiniz. Türkler de sizleri terk ettikleri sürece siz de onları bırakınız."⁴⁶⁶ Hz. Peygamber, "Bunları bana Cebail müjdelemiştir" diyerek ashabını bilgilendirmiş, ileriki yıllarda verdiği bu müjdeli haberler de gerçekleşmiştir.⁴⁶⁷

Hz. Peygamber'in verdiği müjdeye Müslümanlar sevindiler: "Şükürler olsun Rabbimize. Bize müjde veren, doğru ve hayırlı bir insandır. O, kuşatmanın sonunda bize zaferi müjdelemiştir" dediler.⁴⁶⁸ Münafıklar ise ileri geri konuşup, "Görmüyor musunuz, Muhammed gerçekleşmesi mümkün olmayan şeyler söylüyor, boş hayallerle sizi avutuyor. Medine'den, Hire'deki köşkleri, Kisra'nın şehri Medain'i gördüğünü ve bunların fethedileceğini söylüyor. Siz de durmadan düşmandan kendinizi korumak için hendek kazıyorsunuz, düşmanın karşısına çıkmaktan korkuyorsunuz" dediler. Münafıkların bu sözleri üzerine şu ayet nazil oldu.⁴⁶⁹ "*Hani Münafıklar ve kalplerinde hastalık olanlar, 'Allah ve Resûlü bize, ancak aldatmak için vaadde bulunmuşlar'* diyorlardı."⁴⁷⁰ Martin Lings, Münafıkların dedikodularının

⁴⁶⁵ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i kebîr*, 2/377; İbn Ebî Şeybe, *Kitâbü'l-meğâzî*, s. 60; Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/450; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/219; Süheylî, *Ravdu'l-unuf*, 6/201-202; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-ümem ve'l-mülûk*, 3/229; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târih*, 1/569; Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/32; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/87; Zehebî, *Siyer-u a'lâmin nübelâ*, 1/458, 465; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/114; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/228; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/368; Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/482; Halebî, *İnsânü'l-uyûn*, 2/420; Ahmed Cevdet Paşa, *Kisâs-ı enbiyâ*, 1/139; Yusuf b. İsmail en-Nebhânî, *Peygamber Efendimiz'in Mucizeleri*, çev. A. Duran, İstanbul, 1977, 2/656; Önkâl, *Muhtasar Siyer-i Nebî*, s. 148; Şulul, *Ana Hatlarıyla Siyer-i Nebî*, s. 473-474.

⁴⁶⁶ Ebû Dâvûd, Melahim, 8. Ayrıca bkz. Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/32; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/117.

⁴⁶⁷ Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/568-569; Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, 6/2790.

⁴⁶⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/115; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/368.

⁴⁶⁹ Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, 1/51; Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/570; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târih*, 1/569; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/115; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/368.

⁴⁷⁰ Ahzâb 33/12.

sebebinin, Benî Kurayza'nın antlaşmayı bozdukları duyulduktan sonra, kendilerine yeni bir saf edinme düşünceleriyle ilgili olduğunu ifade etmiştir.⁴⁷¹

Benzer bir rivayet de şu şekilde nakledilmiştir: “Hendek kazılırken bir sahâbî Hz. Peygamber’e geldi, ‘Ya Resulallah, burada çok sert bir kaya parçası var, bir türlü kıramıyoruz’ dedi. Hz. Peygamber, ‘Üzerine su serpin’ dedi sonra kayanın olduğu yere kendisi geldi. Eline bir balyoz alıp kayaya vurdu ve kaya parçası darmadağın oldu.”⁴⁷²

Allah Resulü’nün hendek kazımı sırasında gösterdiği mucizelerinden biri de az miktardaki yemeğin bereketlenmesidir. Câbir b. Abdillâh’ın rivayet ettiği mucize şu şekilde gerçekleşmiştir: “Hz. Peygamber’i hendek kazarken gördüm. Karnı açtı ve karnının kıvrımları toz toprak içindeydi. Hemen evime gittim, gördüklerimi hanıma anlattım. O, ‘Evimizde bir koyunumuz ve bir avuç arpamızdan başka bir şeyimiz yok,’ dedi. Ben koyunumuzu kestim, arpayı öğütüp hanıma onunla ekmek yapmasını söyledim. Koyunun bir kısmını pişirdik. Bunları alıp Hz. Peygamber’in yanına gittim. ‘Ey Allah’ın Resulü, size yemek getirdim, sevdiğiniz ashabınızla afiyetle yiyin’ dedim. Resulullah, parmaklarını parmaklarına geçirdi ve ashabına ‘Câbir bize yemek getirmiş, hadi gelin de yiyelim’ dedi. Kalabalık bir sahâbe topluluğu, davete icabet edip gelmeye başladı. Yemek azdı ve o kadar kalabalık insana yetmesi çok zordu. Kendi kendime, ‘Eyvah, şimdi mahcup olacağım’ dedim. Hemen hanımımın yanına gelip durumu ona haber verdim. O, ‘Daveti sen mi yaptın, yoksa Hz. Peygamber mi?’ diye sordu. ‘Ben davet etmedim, Hz. Peygamber davet etti’ dedim. Hanımım, ‘Öyleyse niçin telaşlanıyorsun? Elbette Hz. Peygamber daha iyi bilir. Bırak gelsinler’ dedi. Resulullah geldi, sonra 10 kişilik gruplar halinde sahâbîler gelmeye başladı. Herkes yemeklerini yiyip karınlarını doyurduğu halde yemekte de ekmekte de eksilme olmadı.

⁴⁷¹ Lings, *Hz. Muhammed’in Hayatı*, s. 250.

⁴⁷² İbn Ebî Şeybe, *Kitâbü'l-meğâzî*, s. 59; Beyhâkî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, 3/415; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/86; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/111; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/367. İbn Hişâm ve Kasım Şulul bu rivayeti küçük değişikliklerle şu şekilde anlatmışlardır: “Kazma işlemeyen sert bir yer tabakasıyla karşılaşan bir sahâbî durumu Hz. Peygamber’e haber vermiş, o, ağzına aldığı bir miktar suyu oraya dökmüş, kazmayı vurunca sert kısım darmadağın olmuştur.” İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/217; Şulul, *Ana Hatlarıyla Siyer-i Nebî*, s. 473.

H. Peygamber bana, ‘Bunu ye, komşularına da ikram et, çünkü açlık insanları perişan etti!’ dedi.”⁴⁷³

Yemekten hanımım ile ben de yedim, hatta başka insanlara da ikram ettik. H. Peygamber ashabıyla evimizden ayrılıp tekrar hendek kazmaya gitti. Hep birlikte bütün gün neşeyle çalıştılar. Ensar çalışırken “Yaşadığımız sürece bizler Allah Resulü’ne cihat üzerine biat edenleriz” diyerek şiirler okuyor,⁴⁷⁴ H. Peygamber de “Allah’ım, hayırların en hayırlısı ahiret için olanlardır. Rabbim Ensar ve Muhacirleri bağışla” diyerek onlara dua ediyordu.”⁴⁷⁵

Bu olay H. Peygamber’in ashabına olan derin sevgisini şefkatini ortaya koymaktadır. Ondaki bu sevgi Allah vergisi olup onun maddî sebeplerden arınmış, ancak Allah’ın kudret ve saltanatı altında hareket eden bir sevgidir.⁴⁷⁶

Rivayetle ilgili olarak Bünyamin Erul şu yorumu yapmıştır: “Câbir’in hazırladığı kuzu yemeğine H. Peygamber’in hemen etrafındaki ashabını da davet etmesi ve H. Peygamber’in dualarıyla yemeğin bereketlenip iştirak edenleri doyurması gayet anlaşılabilir bir durumdur. Ancak bunun rivayete yansması bazen rakam verilerek bin kişiye, bazen de tüm hendek ahalisine kadar ulaşabilmiştir.”⁴⁷⁷

Benzer bir şekilde Beşîr b. Sa’d’ın kızı da hendek kazılırken babasına ve dayısına vermek üzere avucunda taşıdığı hurmaları H. Peygamber’e götürmüş, bir

⁴⁷³ Buhârî, Meğâzî, 29, 31; Müslim, Eşribe, 141; Beyhâkî, *Delâ’ilü’n-nübüvve*, 3/422-423; Süheylî, *Ravdu’l-unuf*, 6/201-202; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 4/111-113; Makrizî, *İmtâ’u’l-esmâ*, 1/228-229; Şâmî, *Sübülü’l-hüdâ ve’r-reşâd*, 4/369.

⁴⁷⁴ Hendek Gazvesi’yle ilgili şiirler konusunda geniş bilgi için bkz. Yasemin Sarı, *Hendek Savaşı*, SÜSBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2006, ss. 171-190.

⁴⁷⁵ Buhârî, Meğâzî, 29, 31; Müslim, Eşribe, 141; Zebidî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, 10/213-214; Vâkîdî, *Kitâbü’l-meğâzî*, 2/452-453; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 2/218-219; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 2/70; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 4/111-113; Ahmed Cevdet Paşa, *Kisâs-ı enbiyâ*, 1/139; Nedvî, *Rahmet Peygamberi*, s. 215-216; Algül, *İslâm Tarihi*, 1/392-393; Şulul, *Ana Hatlarıyla Siyer-i Nebî*, s. 474

⁴⁷⁶ Bûtî, *Fıkhu’s-siyre*, s. 314-315.

⁴⁷⁷ Erul, “Rivayetlerdeki Hendek ve Hendek’teki Rivayetler”, s. 53.

bez serip hurmaları üzerine dökmüş ve orada bulunanlara ikram ettiği halde hurmalarda eksilme olmamıştır.⁴⁷⁸

Hiz. Peygamber ve ashabının hendek kazımında bütün güçleriyle çalışması, düşman kuvvetleri Medine'ye gelmeden hendeğin tamamlanması içindi. Bu sebeple kazı işinin bir an önce bitmesi gerekiyordu. İbn Ebî Şeybe (ö. 159/776), "Hz. Peygamber ve ashabı 3 gün boyunca bir şey yemeden hendek kazdılar" ifadesini kullanmıştır.⁴⁷⁹ İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) de Müşriklerin hemen gelebileceği endişesiyle hendeğin aceleyle kazıldığını nakletmiştir.⁴⁸⁰

Sahâbe hendek kazarken bazen evlerine gitmeye fırsat bulamıyordu.⁴⁸¹ Buhârî, Vâkıdî, İbn Sa'd, İbnü'l-Cevzî, Makrizî ve Diyârbekrî'ye göre hendek kazımı 6 günde tamamlanmıştır.⁴⁸² Ancak hendek kazım faaliyetinin kaç günde tamamlandığıyla ilgili farklı görüşler de vardır. Hendeğin 10 günde,⁴⁸³ 2 hafta içinde,⁴⁸⁴ 15 günde⁴⁸⁵ birkaç hafta içinde,⁴⁸⁶ 20 günü aşkın sürede,⁴⁸⁷ 24 günde⁴⁸⁸ tamamlandığı da söylenmektedir. Hüseyin Algül, kesin bir rakam vermek yerine "6-14 gün arasında tamamlandı" demektedir.⁴⁸⁹ Farklı rivayetleri değerlendirdikten sonra Bünyamin Erul, hendeğin 6 günde kazıldığı rivayetinin isabetli olduğunu ifade etmiştir.⁴⁹⁰

Hendeğin ebatlarıyla ilgili farklı rivayet ve yorumlar yapılmıştır. Kaynakların çoğunluğu hendeğin yaklaşık 5 bin 500 metre uzunluğunda, 9 metre eninde, 4,5 metre

⁴⁷⁸ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/476; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/218; Süheylî, *Ravdu'l-unuf*, 6/200; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/86; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/113-114; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/239; Ahmed Cevdet Paşa, *Kısâs-ı enbiyâ*, 1/138-139.

⁴⁷⁹ İbn Ebî Şeybe, *Kitâbü'l-meğâzî*, s. 59.

⁴⁸⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-ümem ve'l-mülûk*, 3/228.

⁴⁸¹ Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/227.

⁴⁸² Buhârî, Cihâd, 34; Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/454; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-ümem ve'l-mülûk*, 3/228; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/86; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/230; Heykel, *Hiz. Muhammed'in Hayatı*, 2/162; Apak, *Siyer-i Nebî*, s. 247.

⁴⁸³ İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/86; Halebî, *İnsânü'l-uyûn*, 2/422.

⁴⁸⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Kısâs-ı enbiyâ*, 1/139; Konrapa, *Peygamberimiz*, s. 174.

⁴⁸⁵ Seâlibî'den aktaran Erul, "Rivayetlerdeki Hendek ve Hendek'teki Rivayetler", s. 19.

⁴⁸⁶ Hamidullah, "Hendek Gazvesi", *DİA*, 17/194.

⁴⁸⁷ Mağlus, *Siyer Atlası*, s. 268.

⁴⁸⁸ İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/86.

⁴⁸⁹ Algül, *İslâm Tarihi*, 1/396.

⁴⁹⁰ Erul, "Rivayetlerdeki Hendek ve Hendek'teki Rivayetler", s. 52.

derinliğinde olduğunu⁴⁹¹ nakletmiştir. Hasan İbrahim Hasan hendeğin uzunluğunun en azından 12 bin zirâ‘ olduğunu söylemiştir.⁴⁹² Schroeder, abartılı şekilde “hendeğin 20 zirâ‘ eni, 20 zirâ‘ derinliği vardı,” demektedir.⁴⁹³ Nedvî, derinliğin 7 ile 10, genişliğin 9 arşından başladığını,⁴⁹⁴ Ali Murat Daryal ise genişlik ve derinliğin 3 metre olduğunu belirtmişlerdir.⁴⁹⁵

Hendeğin boyutları hakkında rakam vermeksizin “hendek bir adam boyunda veya ona yakın bir derinlikteydi” görüşleri de ileri sürülmüştür.⁴⁹⁶ Azimli ve Konrapa bu ölçüleri naklederek, 6 günlük kısa bir sürede bu ölçülerde bir hendek kazmanın güçlüğüne vurgulayıp hendeğin herhangi bir atının rahatlıkla geçemeyeceği bir derinlik ve genişlikte olduğunu söylemişlerdir.⁴⁹⁷

Konuyla ilgili yazdığı makalesinde hendeğin boyutlarıyla ilgili tüm rivayetleri nakledip yorumladıktan sonra Bünyamin Erul şu ölçülerin makul olduğunu ifade etmiştir: “Hendeğin uzunluğu yaklaşık 2 km, genişliği bir süvarinin karşıdan karşıya rahat geçemeyeceği genişlikteydi ki bu da yaklaşık 2,5 metreye denk gelir. Derinliği de yaklaşık 2,5 metredir.⁴⁹⁸ Ona göre ikisi büyük, ikisi de küçük olmak üzere en az 4 parçadan oluşan hendeğin toplam uzunluğu en fazla $1250+700+100+100=2150$ metredir. Hendeğin derinliği 2 metreye yakındır. Hendekten çıkartılan toprağın Medine tarafına yığılmasıyla bu derinlik muhtemelen 3,5 metreyi bulmuştur. Hendeğin genişliği de yaklaşık 2,5 metredir. Dolayısıyla içine düşen bir atın çıkması neredeyse imkânsızdır.”⁴⁹⁹

Dönemin haberleşme usullerinden biri olan parola sistemine önem veren Hz. Peygamber⁵⁰⁰ diğer savaşlarında olduğu gibi bu savaş için de bir parola belirledi. Hz.

⁴⁹¹ Algül, *İslâm Tarihi*, 1/391; Önkâl, *Muhtasar Siyer-i Nebî*, s. 148; Şulul, *Ana Hatlarıyla Siyer-i Nebî*, s. 472.

⁴⁹² Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, 1/158.

⁴⁹³ Schroeder, *Hız. Muhammed'in İzinde*, s. 103.

⁴⁹⁴ Nedvî, *Rahmet Peygamberi*, s. 213.

⁴⁹⁵ Daryal, *İslâm'ın Doğuş ve İlk Yayılışının Psiko-Sosyal Açısından Tahlili*, s. 162.

⁴⁹⁶ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/446; Azimli, *Siyer*, s. 178. Güzel, *Hız. Peygamberin Savaşları*, s. 89.

⁴⁹⁷ Azimli, *Siyer*, s. 178; Konrapa, *Peygamberimiz*, s. 174.

⁴⁹⁸ Erul, “Rivayetlerdeki Hendek ve Hendek'teki Rivayetler”, s. 25-27.

⁴⁹⁹ Geniş bilgi için bkz. Erul, “Rivayetlerdeki Hendek ve Hendek'teki Rivayetler”, s. 25-26.

⁵⁰⁰ Şimşir, *İlk Dönem Haberleşme Tarihinde Haberleşme Yöntemleri*, s. 152.

Peygamber, hendek kazıldığı gün ordusuna “Eğer gece vakti baskına uğrarsanız, parolanız: Hâ mîm. Lâ Yünsarûn olsun” diyerek parola tespitini yaptı.⁵⁰¹

2.3.Gazve’nin Gerçekleşmesi

Hendek Gazvesi’nin yapıldığı tarihle ilgili verilen bilgilerde ittifak edilmemiştir. Gerek ilk dönem gerek çağdaş kaynaklarda gazvenin tarihiyle ilgili aktarılan rivayetler farklıdır. Öyle ki, bir yazarın iki farklı eserinde bile bu farklılık görülmektedir. *DİA*’daki Hendek maddesini yazan Muhammed Hamidullah bu makalesinde Hendek Gazvesi’nin hicretin 5. yılı Şevval ayının 7’sinde/1 Mart 627 başlayıp Zilkade’nin 1. günü/24 Mart 627 sona erdiğini ifade ederken,⁵⁰² Hz. *Peygamber’in Savaşları* adlı eserinde ise savaşın hicretin 5. yılında Şevvâl ayının 8’inde/627 yılı 3 Ocak’ta başladığını, 29 Şevvâl’de/24 Ocak’ta bittiğini belirtmektedir.⁵⁰³

Sa’lebî (ö. 428/1037) gazvenin hicretin 4. yılı Şevvâl ayında gerçekleştiğini söylemektedir.⁵⁰⁴ Gazvenin hicretin 4. yılında olduğunu nakleden İbn Hazm, şu açıklamayı yapmaktadır: Bu savaş kesinlikle hicretin 4. yılında yapılmıştır. Çünkü İbn Ömer, “Uhud günü, Resulullah’a savaşmak üzere gösterildiğim zaman, 14 yaşında olduğum için beni geri çevirdi. Hendek Gazvesi’nde savaşmak için gösterildiğimde ise, 15 yaşındaydım ve bana izin verdi” demiştir. Buna göre 2 savaş arasında, sadece 1 yıl geçmiş olmaktadır.⁵⁰⁵

Gazvenin tarihinin hicretin 4. veya 5. yılda olduğuna dair farklı görüşler olduğunu ifade eden Kastallânî; İbn İshâk ve bazı kişilerin gazvenin hicretin 5. yılında olduğunu söylediklerini, Musa b. Ukbe ve Velîyüddin Irakî kanalıyla gelen rivayetlerde ise yukarıdaki İbn Hazm’ın görüşleri doğrultusunda aktarılan yorumların

⁵⁰¹ İbn Ebî Şeybe, *Kitâbü’l-meğâzî*, s. 57, byy, bty.; s. 57; Vâkıdî, *Kitâbü’l-meğâzî*, 2/474; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 2/226; İbn Hazm, *Cevâmiu’s-sîreti’n-nebeviyye*, s. 189; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü’l-eser*, 2/93; Makrizî, *İmtâ’u’l-esmâ*, 1/238; Şâmî, *Sübülü’l-hüdâ ve’r-reşâd*, 4/371; Diyarbekrî, *Târîhu’l-hamîs*, 1/483; Halebî, *İnsânü’l-uyûn*, 2/429; Kutub, *fî zilâli’l-Kur’ân*, 11/576.

⁵⁰² Hamidullah, “Hendek”, *DİA*, 17/194.

⁵⁰³ Hamidullah, *Hz. Peygamber’in Savaşları*, s. 75.

⁵⁰⁴ Sa’lebî, *Keşfü’l-beyân an tefsîri’l-Kur’ân*, 3/140.

⁵⁰⁵ İbn Hazm, *Cevâmiu’s-sîreti’n-nebeviyye*, s. 185, 191. Aynı rivayet ve gerekçeyle Halebî de Gazvenin hicretin 4. yılında olduğunu söylemektedir. Halebî, *İnsânü’l-uyûn*, 2/438.

isabetli olduğunu söylemekte, hicretin 4. yılını kabul etmektedir.⁵⁰⁶ Hicretin 4. yılında olduğuna dair Musa b. Ukbe kanalıyla gelen rivayette Buhârî (ö. 256/870)⁵⁰⁷ ve İmam Mâlik (ö. 179/775) yalnız kalmışlardır.⁵⁰⁸

Hicretin 4. yılında olduğuna dair rivayetler olduğunu söyleyen İbn Kesîr (ö. 774/1373) ve Diyârbekrî (ö. 990/1582), doğru olanın gazvenin hicretin 5. yılında olduğudur, demektedir.⁵⁰⁹ Seyyid Kutub (ö. 1386/1966), gazvenin hicretin 4. veya 5. yılında yapıldığını söylemekte, kesin bir yıl belirtmemektedir.⁵¹⁰

Ya'kûbî (ö. 292/905) ve Wensinck'e (ö. 1358/1939) göre gazvenin yapıldığı yıl hicretin 6. yılı/628 senesidir.⁵¹¹ Beyhâkî (ö. 458/1066), konuyla ilgili farklı rivayetleri verdikten sonra şöyle bir yorum getirmiştir: “Gazvenin hicretin 4. yılında olduğunu söyleyenler aslında hicretin 5. yılından önce olduğunu, gazvenin 5. yılda olduğunu söyleyenler de gazvenin 4. yıldan sonra olduğunu söylemek istemektedirler.”⁵¹² Diğer kaynakların hemen hepsi Hendek Gazvesi'nin hicretin 5. yılı/627 yılında yapıldığı konusunda ittifak halindedirler. Ancak gazvenin yapıldığı ay ve gün konusunda belirgin farklılıklar vardır.

Vâkıdî, İbn Sa'd, Belâzürî, Makdisî, İbnü'l-Cevzî gazvenin Zilkade ayında yapıldığını rivayet ederler. Belâzürî ve Makdisî, hangi gün olduğunu söylemeksizin sadece hicretin 5. yılı Zilkade ayında yapıldığını belirtirler.⁵¹³ Vâkıdî, Zilkade ayının 3. Günü/26 Mart 627 Perşembe⁵¹⁴, İbn Sa'd ise Zilkade ayının 8/31 Mart 627 Salı⁵¹⁵ günü Hendek Gazvesi'nin yapıldığını söylemektedir. Çağdaş araştırmacılarımızdan Âdem Apak da gün vermeden sadece Zilkade/Nisan ayını ifade etmiştir.⁵¹⁶

⁵⁰⁶ Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye*, 1/282.

⁵⁰⁷ Buhârî, *Meğâzî*, 29.

⁵⁰⁸ Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, 1/480; Bûtî, *Fıkhü's-siyre*, s. 305.

⁵⁰⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/107; Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, 1/480.

⁵¹⁰ Kutub, *fî zilâli'l-Kur'ân*, 11/566.

⁵¹¹ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1/51; Wensinck, “Handak”, *İA*, 5/1, 209.

⁵¹² Beyhâkî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, 3/394.

⁵¹³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/70; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/343; Makdisî, *el-Bed ve't-târîh*, 4/216-217; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-ümem ve'l-mülûk*, 3/227.

⁵¹⁴ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/440.

⁵¹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/50; Güzel, *H. Peygamber'in Savaşları*, s. 88.

⁵¹⁶ Apak, *Siyer-i Nebî*, s. 254;

Kaynakların çoğu Hendek Gazvesi'nin hicretin 5. yılı Şevvâl ayında/Şubat-Mart gerçekleştiği hususunda ittifak etmişlerdir.⁵¹⁷ Ancak gazvenin hangi günde yapıldığıyla ilgili verdikleri bilgilerde farklılıklar vardır. İbn Hişâm, Taberî, İbn Hibbân, Süheylî, İbnü'l-Esîr, İbn Kesîr ve Diyârbekrî gazvenin Şevvâl (Şubat-Mart) ayında yapıldığını rivayet etmişler hangi gün olduğunu söylememişlerdir.⁵¹⁸ Mes'ûdî Şevvâl ayının başlarında,⁵¹⁹ Zührî, Şevvâl ayının 7. gününde/1 Mart 627 Pazar, İbn Habîb, Şevvâl ayının 10. gününde⁵²⁰ Hendek Gazvesi'nin yapıldığını söylemişlerdir. Çağdaş yazarlardan çoğu da Hendek Gazvesi'nin Şevvâl ayında gerçekleştiğini ifade etmişlerdir.⁵²¹

Gazvenin tarihiyle ilgili rivayetleri değerlendiren Yasemin Sarı konuyla ilgili yaptığı değerlendirmelerinden sonra şu tespiti yapmıştır: “Hendek Savaşı'nın gerçekleştiği yılı cumhurun da belirttiği üzere h. 5. yıl, ayı da Şevvâl ya da Zilkâde olarak vermenin doğru olacağı kanısındayız.”⁵²²

Hendek Gazvesi'nin başladığı tarihle ilgili farklılıkların sebebi, muhtemelen rivayeti aktaranlardan bir kısmının hendek kazımına başladığı tarihi, bir kısmının düşman kuvvetlerin Medine'ye geldiği günü kriter kabul etmeleriyle alakalı bir husustur. Hendek'in kaç günde kazıldığı konusunda da farklı bilgilerin olması, tarihlerdeki farklılıkları doğurmuş olabilir. Müttefik kuvvetlerin farklı gruplardan oluşması, bir blok halinde aynı anda Medine'ye gelmemesi de tarih belirlemede etkili olmuştur. Ancak Ebû Süfyân'ın Medine'yi terk etme sebeplerinden biri Haram ayların yaklaşması idi. Bu açıdan bakıldığında gazvenin Zilkade ayında başlamasının çok

⁵¹⁷ Zührî, *el-Meğâzî*, s. 79; İbn Habîb, *Kitâbu'l-muhabber*, s. 113; Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-işrâf*, s. 216; Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/564; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviye ve ahhâru'l-hulefâ*, 1/256; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/568; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/107; Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/479.

⁵¹⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/214; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviye ve ahhâru'l-hulefâ*, 1/256; Süheylî, *Ravdu'l-unuf*, 6/195; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/568; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/107; Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/479.

⁵¹⁹ Zührî, *el-Meğâzî*, s. 79; İbn Habîb, *Kitâbu'l-muhabber*, s. 10, 113; Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/565; Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-işrâf*, s. 216; Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/564; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/568; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/107.

⁵²⁰ İbn Habîb, *Kitâbu'l-muhabber*, s. 113.

⁵²¹ Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, 6/15; Nedvî, *Rahmet Peygamberi*, s. 211; Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 75; Önkâl, *Muhtasar Siyer-i Nebî*, s. 149; Erul, “Rivayetlerdeki Hendek ve Hendek'teki Rivayetler”, s. 15; Hattab, *Komutan Peygamber*, s. 149; Mağlus, *Siyer Atlası*, s.268; Konrapa, *Peygamberimiz*, s. 170.

⁵²² Sarı, *Hendek Savaşı*, s. 58.

uygun olmadığı görülmektedir. Gazvenin Zilkade ayının girmesinden önce bitmesi daha isabetlidir. Mevsim olarak bakıldığında başta Hz. Peygamber olmak üzere hendek kazan Müslümanların soğuk bir havada çalışıklarına ve üşüdüklerine dair rivayetlerle karşılaşılır.⁵²³

Arap Yarımadası gibi bir coğrafyada miladî takvime göre 24 Mart-22 Nisan günlerine rastlayan dönem, insanları üşütecek derecede soğuk değildir. Oysa milâdî olarak 23 Şubat-23 Mart günlerine rastlayan Şevvâl ayının Zilkade ayına oranla daha soğuk olması gerekir. Bütün bu açıklamalardan sonra Hendek Gazvesi'nin fiilî olarak (hendek kazım süresi hariç) hicrî 5. yılda Şevvâl ayının 7. Gün/1 Mart 627 Pazar günü başladığı söylenebilir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi ileriki sayfalarda kuşatma süresiyle ilgili açıklamalar yapılırken verilecektir.

Düşman kuvvetleri güney ve kuzey istikametinden Medine'ye geldiklerinde hendek kazma işlemini Müslümanlar büyük ölçüde tamamlamışlardı. Yahudi-Müşrik ittifakının Hendek Gazvesi'ndeki stratejisi, Müşriklerin tıpkı Bedir ve Uhud'daki stratejileri gibiydi. Bu gazvede de Müslümanlara önce Kureyş saldırıp onları şehirden çıkaracak, ardından Gatafân, Fezâre ve diğer mütteliklerle Müslümanları kuşatacak, kendileri için ciddi sorun olarak gördükleri Müslümanları ortadan kaldıracaklardı.⁵²⁴

Müslümanlar her ne kadar hendek kazıp keşif kolları çıkarıp yaşlı, kadın, çocuk, hayvan ve değerli eşyalarını koruma altına alarak birtakım tedbirlere başvursalar da aslında büyük bir korku içindeydiler.⁵²⁵ Hz. Ümmü Seleme, katıldığı tüm savaşları içinde Hz. Peygamber'in en çok zorlandığı savaşın Hendek Gazvesi olduğunu ifade etmiştir.⁵²⁶ O gün gözler şaşkınlıktan ve şiddetli korkudan kaymış, kalpler hançerelere/gırtlaklara dayanmıştı. Burada korkunun şiddetiyle sağa sola kayan gözlerin, yerlerinden kalkıp hançerelere dayanan yüreklerin tasviri yapılmış, korkunun şiddet derecesi gözler önüne serilmiştir.⁵²⁷

⁵²³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/3877-3878.

⁵²⁴ Apak, *Siyer-i Nebî*, s. 244-245.

⁵²⁵ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târîhi'l-ümem ve'l-mülûk*, 3/229; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/235; Algül, *İslâm Tarihi*, 1/399; Apak, *Siyer-i Nebî*, s. 247.

⁵²⁶ Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/235; Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/485.

⁵²⁷ Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, 6/11.

Korkunun ve endişenin fazlalığında akciğer şişer ve onun yükselmesiyle kalp de hançerenin başına doğru yükselir. Kalp çarpıntısı rahatsızlıklarında bu durum da görülmektedir.⁵²⁸ Hendek Gazvesi'yle ilgili bilgiler veren kaynakların hemen hepsi Müslümanların bu savaşta büyük zorluklar yaşadıklarını, ciddi anlamda korku içinde olduklarını belirtmişlerdir. Düşman ordusunun sayısal çokluğu, teçhizatlarının Müslümanların teçhizatlarından daha iyi olması, Müslümanların erzak sıkıntısı çekmeleri, Benî Kurayza'nın ihaneti, Münafıkların moral bozucu dedikoduları Müslümanların korkmalarına sebep olmuştur.⁵²⁹

Hz. Peygamber, Hendek Gazvesi'ne çıkarken Medine'de yerine Abdullah b. Ümmü Mektûm'u vekil bıraktı.⁵³⁰ Allah Resulü onu 13 kez vekil tayin etmiştir. Esasen Resulullah'ın, gazve şehirde gerçekleştiği halde gözleri görmeyen ve savaşlara katılamayan Abdullah b. Ümmü Mektûm'a vekâlet vererek onu onore ettiği⁵³¹ söylenebilir. Savaşta Hz. Peygamber'e eşleri Hz. Âişe, Hz. Ümmü Seleme ve Hz. Zeyneb bt. Cahş da refakat ettiler.⁵³² 3 bin kişilik İslâm ordusunda⁵³³ Muhacirlerin sancağını Zeyd b. Hârise, Ensar'ın sancağını Sa'd b. Ubâde taşıdı.⁵³⁴ Hz. Peygamber,

⁵²⁸ Râzî, *Mefâtihi'l-gayb*, 18/242; Bursevî, *Ruhu'l-Beyân Tefsiri*, 15/381.

⁵²⁹ Bursevî, *Ruhu'l-Beyân Tefsiri*, 15/381-382; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 166.

⁵³⁰ Vâkidî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/441; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/220; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/343; Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-işraf*, s. 216; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahlâbü'l-hulefâ*, 1/256; İbn Hazm, *Cevâmiu's-sîreti'n-nebeviyye*, s. 187; Süheylî, *Ravdu'l-unuf*, 6/203; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-ümem ve'l-mülûk*, 3/228; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/117; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/222; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/371; Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/481; Halebî, *İnsânü'l-uyûn*, 2/422; Bakkal, *Komutan Sahâbiler*, s. 45; Güzel, *Hiz. Peygamberin Savaşları*, s. 90; Irving, *Hiz. Muhammed*, s. 160.

⁵³¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 4/205. Geniş bilgi için bkz.: Hilal Şengül, *Hiz. Peygamber'in Sefere Çıkarken Bıraktığı Vekiller ve Atama Kriterleri*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2012, s. 10-11.

⁵³² Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/230; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/367; Halebî, *İnsânü'l-uyûn*, 2/422. Hz. Âişe'nin, Benî Hârise'nin kalelerinde olduğu da rivayet edilmiştir. Muhtemelen savaşın şiddetlendiği zaman güvenlik sebebiyle Hz. Âişe hatta Resulullah'ın diğer eşleri oraya yerleşmişlerdir.

⁵³³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/220; Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/570; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târih*, 1/568; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/86, 88; Zehebî, *Siyer-u a'lâmîn nübela*, 1/458; Önkâl, *Muhtasar Siyer-i Nebî*, s. 148; Yücel, *Hiz. Peygamberimizin Hayatı*, s. 152. İbn Hazm bu konuda farklı bir bilgi vermiştir: O, Müslümanların, sadece 900 kişiden oluştuğunu nakletmiştir. İbn Hazm, *Cevâmiu's-sîreti'n-nebeviyye*, s. 187. Ancak bu görüşü destekleyen başka rivayete rastlanılmamaktadır.

⁵³⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/67; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-ümem ve'l-mülûk*, 3/229; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/88; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/230; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/371; Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye*, 1/286; Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/481; Ahmed Cevdet Paşa, *Kısâs-ı enbiyâ*, 1/140; Önkâl, *Muhtasar Siyer-i Nebî*, s. 149.

hendek kazımında olduğu gibi durumlarına bakarak 15 yaşındaki Abdullah b. Ömer,⁵³⁵ 10 yaşındaki Zeyd b. Sâbit, 15 yaşındaki Ebû Saîd el-Hudrî⁵³⁶ ve Berâ b. Âzib⁵³⁷ gibi bazı çocukların savaşa katılmalarına müsaade etti.⁵³⁸ Allah Resulü, güvenlik konusunda titiz davrandı; sevk ettiği 30 kişilik bir süvari birliği Hendek boyunca gidip geliyor, herhangi bir tehlikenin olup olmadığını kontrol ediyordu.⁵³⁹

Düşman kuvvetleriyle ilk karşılaştıkları sırada Müslümanların içinde bulunduğu ruh hali Kur'an'da şu şekilde anlatılmıştır: *“Hani onlar size hem üst tarafınızdan hem alt tarafınızdan gelmişlerdi. Hani gözler kaymış ve yürekler ağızlara gelmişti. Siz de Allah’a karşı çeşitli zanlarda bulunuyordunuz. İşte orada Mü’minler denendiler ve şiddetli bir şekilde sarsıldılar.”*⁵⁴⁰

Savaş durumuna geçildiği zaman sadece Müslümanlar değil müttefik güçler de bir çok yaşadılar. Savaş, kuraklığın olduğu bir zamana rastlamıştı. Bir ay kadar önce hasat yapıldığı için müttefik kuvvetlerin hayvanları yiyecek sıkıntısı çekiyordu. Yanlarında hayvanlarına yem olarak getirdikleri kamış parçaları da kısıtlıydı. Onun için hayvanlarını araziye salıp otlattılar.⁵⁴¹

Müttefik kuvvetler, hendek sürpriziyle karşılaştıklarında o kadar sinirlendiler ki, hendek arkasında sığınmanın korkaklık olduğunu Arap geleneğinde böyle bir usulün olmadığını söyleyip durdular.⁵⁴² Müttefik kuvvetlerdeki ileri gelen komutanlar, hendeğin bir tuzak olduğunu, bunu Arapların bilmediklerini, mutlaka bu işte bir

⁵³⁵ Vâkîdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/453; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/343-344; Sa'lebî, *Keşfü'l-beyân an tefsîri'l-Kur'an*, 3/255; Diyarbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, 1/481; Halebî, *İnsânü'l-uyûn*, 2/422.

⁵³⁶ Vâkîdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/453; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/343-344; Diyarbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, 1/481; Halebî, *İnsânü'l-uyûn*, 2/422.

⁵³⁷ Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/229; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/371; Diyarbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, 1/481; Halebî, *İnsânü'l-uyûn*, 2/422.

⁵³⁸ Vâkîdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/453; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/343-344; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/229; Diyarbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, 1/481; Halebî, *İnsânü'l-uyûn*, 2/422.

⁵³⁹ Vâkîdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/457; İrfan Yücel, süvari sayısının 36 olduğunu söylemektedir. Yücel, *Hz. Peygamberimizin Hayatı*, s. 152.

⁵⁴⁰ Ahzâb 33/10-11.

⁵⁴¹ Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/224; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/372; Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 87.

⁵⁴² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/224; Heykel, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, 2/162.

Farslının etkisi olduğunu söylediler. Hendeklerin zayıf noktalarını, dar yerleri olup olmadığını araştırdılar.⁵⁴³

Alışık olmadıkları bu savunma tedbiriyle karşılaşınca ne yapacaklarını bilemediler. Çünkü bütün taktikleri daha önce yaptıkları savaflara göre planlanmıştı. Ama onların planları altüst oldu, dolayısıyla kendi planlarına göre değil, Müslümanların planlarına uymak zorunda kaldılar. Öte yandan yanlarında getirdikleri savaş âlet ve edevatı da işlerine yaramadı; hendek planına göre kullanılabilecek herhangi bir savaş malzemesine de sahip değillerdi.⁵⁴⁴ Düşman kuvvetler savaşın kısa sürede tamamlanacağını düşünerek yanlarında fazla miktarda yiyecek içecek de getirmemişler, savaş süresi uzayınca da ciddi anlamda yiyecek içecek sıkıntısı çekmişlerdi.⁵⁴⁵ Tabiatıyla bütün bu olumsuzluklar daha savaşın başlangıcı sırasında düşmanın moral ve motivasyonunu alt üst etti.⁵⁴⁶

Müttefik kuvvetler hendeği geçemedikleri için aralarında sadece karşılıklı ok atışları oldu. İçlerinden bazıları hendeği geçmeye çalıştıysa da Müslümanların attıkları ok ve taşlar sebebiyle geri çekilmek zorunda kaldılar. Hendek aceleyle kazıldığı için bazı yerleri dardı. Müşrikler buradan bir yol bulup Müslümanların saflarına geçmeyi planladılar, ancak durumun farkında olan Hz. Peygamber özellikle hendeğin dar yerlerinde gece gündüz nöbet tutturdu. Hatta kendisi de bizzat bu hassas noktalarda nöbet tuttu.⁵⁴⁷

O anlardan birini Hz. Âişe şöyle anlatmaktadır: Hendeğin bir yeri dar kalmıştı. Hz. Peygamber geceleyin soğukta o kısımda nöbet tuttu. Bazen ısınmak için yanına geldi, bir müddet ısındıktan sonra tekrar nöbet yerine döndü. Bir ara “Allah burayı koruyacak bir kişi gönderse” dedi. O sırada Sa’d b. Ebû Vakkâs çıkıp geldi. Hz.

⁵⁴³

Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/470; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/224; Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/573-574; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahbâru'l-hulefâ*, 1/257; İbn Hazm, *Cevâmiu's-sîreti'n-nebeviyye*, s. 189; Sa'lebî, *Keşfü'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, 8/15; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-ümem ve'l-mülûk*, 3/232; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/120; Şâmî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/437-438; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/120; Şâmî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/437-438; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/120; Şâmî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/437-438.

⁵⁴⁴ Sarıçam, *Hizmet-i Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 185.

⁵⁴⁵ Sarıçam, *Hizmet-i Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 185.

⁵⁴⁷ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/467-468, 474.

Peygamber ona orada nöbet tutmasını söyledi. Böylece kendisi de biraz da olsa rahat uyuma imkânı buldu.⁵⁴⁸

Benzer bir rivayeti de Hz. Ümmü Seleme şu şekilde nakletmiştir: Hz. Peygamber'i hendeğin dar kısmı çok düşündürüyordu. O bazen çadırına gelip namaz kılıyor, dua ediyor sonra çıkıp hendeğin dar kısmını gözetliyordu. Bir ara "Hendeğin şu dar kısmının karşısında bazı süvariler dolaşıyor. Kim onların hakkından gelecek" dedi, Abbâd b. Bîşr'e yanında arkadaşların var mı diye seslendi. O, var deyince, onu ve arkadaşlarını o hassas yere gönderdi. Onlar attıkları ok ve taşlarla başlarında Ebû Süfyân'ın da bulunduğu düşman süvarileri püskürttüler. Hz. Peygamber'i korumak için çadırın etrafında nöbet tutan Abbâd ve arkadaşlarına Müşrikleri püskürttükleri için Hz. Peygamber dua etti.⁵⁴⁹

Müşrik saflarındaki Hâlid b. Velîd, Dırâr b. Hattâb, Uyeyne b. Hısn gibi komutanlar buldukları her fırsatta Müslümanlara ok ve taş attılar. Abbâd b. Bîşr Hz. Peygamber'e durumu haber verdi. Allah Resulü her defasında zırhını miğferini giyip çadırından çıktı, atına binip tehlikeli bölgeleri kontrol etti, sonra çadırına döndü.⁵⁵⁰

Bir gün müttefik ordusundaki üst düzey komutanlar bir araya gelip hendeğin etrafında dolaşmaya, zayıf bir noktayı tespit etmeye çalıştılar. Nihayet Müslümanların gözünden kaçan zayıf bir noktayı keşfettiler. İkrime b. Ebû Cehil, Nevfel b. Abdullah, Dırâr b. Hattâb, Hübeyre b. Ebû Vehb ve Amr b. Abd hendeğin zayıf yerinden Müslümanların tarafına geçtiler. Diğer Müşrikler ise hendeğin arkasında kaldılar.⁵⁵¹

⁵⁴⁸ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/463; Şâmî, *Sübü'lü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/375; Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/485.

⁵⁴⁹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/464-465; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-ümem ve'l-mülûk*, 3/230; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/88; Şâmî, *Sübü'lü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/375.

⁵⁵⁰ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/467.

⁵⁵¹ Taberî, *Târihi'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/573; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviye ve ahabâru'l-hulefâ*, 1/257; Sa'lebî, *Keşfü'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, 8/15; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târih*, 1/570; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/91; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/120; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/234; Şâmî, *Sübü'lü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/377-378.

Müşrik ordusunun sancağını taşıyan Amr b. Abdivedd, Ebû Tâlib'in yakın dostlarından biriydi.⁵⁵² Hendeği geçince mübareze için Müslümanlardan er diledi.⁵⁵³ Amr, Bedir Gazvesi'nde ağır yaralanmış, Uhud Gazvesi'ne katılamamıştı. İçindeki intikam ateşini söndürmek için Hendek Gazvesi'ni fırsat bildi.⁵⁵⁴ O sıralarda 90 yaşındaydı,⁵⁵⁵ ama gücünden kuvvetinden fazla bir şey kaybetmemiş bir kahraman görünümündeydi. Şöyle haykırdı: “Size bağırıp çağırmaktan neredeyse sesim kısılacak. Yok mu benimle çarpışacak bir yiğidiniz!” Onun meydan okuması karşısında Hz. Ali, Hz. Peygamber'den, Amr'la savaşmak için izin istedi.⁵⁵⁶

Hiz. Peygamber kılıcını Hiz. Ali'ye verdi ve ona dua etti. Amr, Hiz. Ali'yi karşısında görünce, “Baban benim dostumdu, seni öldürmek istemiyorum. Hem sen çocuksun, ben mübareze için Ömer gibi Ebû Bekir gibi kişileri istiyorum” dedi. Hiz. Ali, “Sen beni öldürmek istemiyorsun ama ben seni öldürmek için can atıyorum”

⁵⁵² Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/470; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/225; İbn Habîb, *Kitâbu'l-muhabber*, s. 175; Süheylî, *Ravdu'l-unuf*, 6/211; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/93; Zehebî, *Siyer-u a'lâmin nübelâ*, 1/460; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/120; Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/486-487.

⁵⁵³ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/470; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/225; Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/573; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahhâru'l-hulefâ*, 1/258; Süheylî, *Ravdu'l-unuf*, 6/210-211; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-ümem ve'l-mülûk*, 3/232; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târih*, 1/570; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/91-92; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/120; Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/486-487; Halebî, *İnsânü'l-uyûn*, 2/426-427; Önkâl, *Muhtasar Siyer-i Nebî*, s. 149.

⁵⁵⁴ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/470; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/225; Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/573; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahhâru'l-hulefâ*, 1/258; Sa'lebî, *Keşfü'l-beyân an tefsîri'l-Kur'an*, 8/15; Süheylî, *Ravdu'l-unuf*, 6/210-211; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târih*, 1/570; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/91-92; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/120-121; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/378; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/3879.

⁵⁵⁵ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/470; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/68; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/345; Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/573; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-ümem ve'l-mülûk*, 3/232; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/570; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahhâru'l-hulefâ*, 1/258; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/378; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/3879. İbn Habîb, o gün Amr'ın 140 yaşında olduğunu rivayet etmiştir. İbn Habîb, *Kitâbu'l-muhabber*, s. 175.

⁵⁵⁶ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/470; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/68; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/345; Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/573; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/570; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahhâru'l-hulefâ*, 1/258; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-ümem ve'l-mülûk*, 3/232; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/93; Zehebî, *Siyer-u a'lâmin nübelâ*, 1/460; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/120-121; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/378; Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/487; Halebî, *İnsânü'l-uyûn*, 2/426-427.

dedi.⁵⁵⁷ Amr'ı önce İslâm'a davet etti, kabul etmeyince de mübarezede onu öldürdü.⁵⁵⁸ Hz. Ali'nin onu öldürmesi, Bakara sûresinin 251. ayetinde⁵⁵⁹ anlatılan Hz. Dâvûd'un Câlût'u öldürmesi olayına benzetilmiştir.⁵⁶⁰

Hendeği aşan diğer düşman askerlerinden Nevfel b. Abdullah kaçarken atından düştü ve Zübeyr b. Avvâm tarafından öldürüldü.⁵⁶¹ Diğer Müşrikler ise kaçtılar.⁵⁶² Kaçanlardan Münebbih b. Osman b. Ubeyde'ye bir ok isabet etti ve onu ağır yaraladı. O, Mekke'ye dönünce bu yaradan öldü.⁵⁶³

⁵⁵⁷ Vâkidî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/470; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/225; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/68; İbn Habîb, *Kitâbu'l-muhabber*, s. 175; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/345; Sa'lebî, *Keşfü'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, 8/15-16; Süheylî, *Ravdu'l-unuf*, 6/211; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/570; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/93; Zehebî, *Siyer-u a'lâmin nübelâ*, 1/460; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/120-121; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/378; Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/487; Halebî, *İnsânü'l-uyûn*, 2/426-427; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/3879.

⁵⁵⁸ Vâkidî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/470; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/284; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/68; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/345; Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/573; İbn Hazm, *Cevâmîu's-sîreti'n-nebeviyye*, s. 189; Sa'lebî, *Keşfü'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, 8/16; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-ümem ve'l-mülûk*, 3/232; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/570; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahbâru'l-hulefâ*, 1/258; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/93; İbn Kesîr, *el-*

idâye ve'n-nihâye, 4/121; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/378-379; Halebî, *İnsânü'l-uyûn*, 2/426-427; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/3880. ⁵⁵⁹ *“Allah, ona (Dâvûd'a) hükümdarlık ve hikmet verdi ve ona dilediğini öğretti. Eğer Allah'ın; insanların bir kısmıyla diğerlerini savması olmasaydı, yeryüzü bozulurdu. Ancak Allah, bütün âlemlere karşı lütuf sahibidir.”* (Bakara 2/251).

⁵⁶⁰ Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/379.

⁵⁶¹ Vâkidî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/496; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/68; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/379; Algül, *İslâm Tarihi*, 1/400-401. Vâkidî, “Nevfel, kendisine atılan taşla öldürüldü” demektedir. “Ancak Hz. Ali'nin öldürdüğüne dair rivayetler de vardır”, ifadesinden kendi kanaatinin Zübeyr b. Avvâm tarafından öldürüldüğüne dair rivayet olduğu anlaşılmaktadır. Vâkidî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/471, 496. İbn Kesîr, Kastallânî ve Diyarbekrî, Nevfel'in mübareze için er dilediğini karşısına Zübeyr b. Avvâm'ın çıktığını ve Zübeyr'in onu öldürdüğünü rivayet etmişlerdir. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/123; Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye*, 1/288; Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/487. Ya'kûbî, İbnü'l-Esîr, Hamidullah, Irving ve Dermenghem ise; Nevfel'i de Hz. Ali'nin öldürdüğünü rivayet etmişlerdir. Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, 1/51; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/570; Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, s. 88; Irving, *Hiz. Muhammed*, s. 162; Dermenghem, *Hiz. Muhammed ve Risaleti*, s. 281. Ahmed Cevdet Paşa, “Nevfel'i Zübeyr düelloda öldürdü,” demektedir. Ahmed Cevdet Paşa, *Kısâs-ı enbiyâ*, 1/142. Taberî ve Sa'lebî'nin konuyla ilgili görüşü şöyledir. Nevfel, Müslüman askerlerin saldırısını görünce hendekten Müşriklerin safına doğru kaçmak isterken, hendeğe düşmüş, Müslümanlar ona taş atmaya başlayınca: Ey Araplar, beni insaflı bir ölümle öldürün demiş, bunun üzerine Hz. Ali onu kılıcıyla öldürmüştür. Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/574; Sa'lebî, *Keşfü'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, 8/16. Şâmî de Hz. Ali'nin öldürdüğüne dair rivayetlerin isabetli olmadığını söylemektedir. Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/380.

⁵⁶² Vâkidî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/471; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/345; Sa'lebî, *Keşfü'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, 8/15-16; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/570; Algül, *İslâm Tarihi*, 1/400-401.

⁵⁶³ Vâkidî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/496; Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/573-574; Sa'lebî, *Keşfü'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, 8/15-16; Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/487.

Hiz. Ömer kaçanların peşine düştü. Ancak kardeşi Dırâr ona mızrağıyla bir hamle yaptı. Tam şehit edeceğı sırada “Ben bir Kureyşliyi öldürmeyeceğıme dair yemin etmiştim, seni öldürmeyeceğim ey Ömer. Bu iyiliğimi de unutma” dedi.⁵⁶⁴

Hendeğı geçmek isterken öldürölen Müşriklerden Nevfel b. Abdullah’ın cesedinin kendilerine iade edilmesi için Ebû Süfyân, Hiz. Peygamber’e 100 deve teklif etti. Hiz. Peygamber, “Onun cesedini alıp götürün, çünkü onun diyeti de kendisi de pistir” diyerek cesedi Ebû Süfyân’a gönderdi.⁵⁶⁵

Müşrikler Resulullah’ın çadırının olduğı yeri merkez hedef noktası haline getirdiler. Ebû Süfyan, Hübeyre b. Ebû Vehb, İkrime b. Ebû Cehil ve Dırâr b. el-Hattâb nöbetleşe olarak arkalarındaki birliklerle Hiz. Peygamber’in çadırına saldırmak için fırsat kolluyorlardı. Onları gören Müslömanlarda bir endişe hasıl oldu. Müşrik birliğinin içerisinde Hibbân b. el-Arika, Ebû Osman el-Cüşemî ve bazı meşhur Arap okçuları da vardı. Onlar Hiz. Peygamber’in çadırının karşısında konuşlandılar. Hiz. Peygamber üzerinde zırh ve miğferiyle ayaktaydı. Müşrikler tarafından atılan bir ok Sa ‘d b. Muâz’ın koluna isabet etti.⁵⁶⁶

Nakledildiğine göre o gün Hiz. Âişe, Hâriseoğulları kalesinde idi. Sa‘d b. Muâz’ın annesi de onunla beraberdi. Sa‘d’ın üzerinde kolunu dışarda bırakan bir zırh vardı. Elinde de harbe bulunuyordu, bu esnada řu beyti okuyordu: “Azıcık dur, birazdan savaşa bir erkek deve katılacak/Ecel geldi mi ölümün bir sakıncası olmaz.” Sa‘d b. Muâz’a o gün isabet eden bir ok, kolunun atar damarını kopardı. Bu oku ona kimin attığı hususunda farklı görüşler vardır. Denildiğine göre bu oku ona Âmir b. Lüeyoğullarına mensup Hibbân b. Kays b. el-Arika atmıştı.⁵⁶⁷ Bu oku attığında ona,

⁵⁶⁴ Vâkıdî, *Kitâbü’l-meğâzî*, 2/471; Diyarbekrî, *Târihu’l-hamîs*, 1/487; Halebî, *İnsânü’l-uyûn*, 2/429; Algöl, *İslâm Tarihi*, 1/400-401.

⁵⁶⁵ Buhârî, *Tevhîd*, 34; Vâkıdî, *Kitâbü’l-meğâzî*, 2/474; İbn Ebî Şeybe, *Kitâbü’l-meğâzî*, s. 61; Taberî, *Târihu’l-ümem ve’l-mülûk*, 2/574; Sa‘lebî, *Keşfü’l-beyân an tefsîri’l-Kur’ân*, 8/16; Diyarbekrî, *Târihu’l-hamîs*, 1/488; Heykel, *Hiz. Muhammed’in Hayatı*, 2/167; Kapar, *Hiz. Muhammed’in Müşriklerle Münasebetleri*, s. 202. Zehebî, Nevfel’in cesedinin iadesi karşılığında 12 bin, Makrizî, İbn Seyyidinnâs, Halebî, 10 bin dirhem teklif edildiğini, Şâmî ise 10 bin dirhem teklif edildiğini ancak 12 bin teklif edildiğine dair rivayetler olduğunu söylemişlerdir. Zehebî, *Siyer-u a’lâmin nübelâ*, 1/466; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü’l-eser*, 2/90; Makrizî, *İmtâ’u’l-esmâ*, 1/238; Şâmî, *Sübülü’l-hüdâ ve’r-reşâd*, 4/379; Halebî, *İnsânü’l-uyûn*, 2/423.

⁵⁶⁶ Vâkıdî, *Kitâbü’l-meğâzî*, 2/469; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 2/226-227

⁵⁶⁷ Vâkıdî, *Kitâbü’l-meğâzî*, 2/469; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 2/226-227; İbn Sa‘d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 2/67; İbn Hazm, *Cevâmiu’s-sîreti’n-nebeviyye*, s. 188-189; Beyhâkî, *Delâ’ilü’n-*

“Al bu oku, ben el-Arika’nın oğluyum” dedi. Bu defa Sa’d kendisine, “Allah ateşte senin yüzünü terletsin. Allah’ım Kureyş’e karşı galip gelinceye kadar beni yaşat. Ben, Resulü’ne eziyet eden, onu yalanlayan Kureyş’le savaşmayı çok istiyorum. Şayet bu savaşın durdurulmasını istiyorsan aldığım bu yarımı benim için bir şahit kıl. Rabbim beni, Benî Kurayza’nın yok oluşunu görmeden öldürme” diye dua etti. Terletsin anlamındaki emir ile annesinin lakabı olan “hoş kokulu kadın” anlamındaki “el-Arika” aynı kökten gelmektedir.⁵⁶⁸

Amr b. Abdivedd ve Nevfel’in öldürülmesi müttetik orduyu çılgına döndürdü. Hâlid b. Velîd’in de içinde bulunduğu bir grup Müşrik Hz. Peygamber’in çadırını hedef alıp ok atmaya başladı. Saldırı gece gündüz devam etti.⁵⁶⁹ Üseyd b. Hudayr, hendeğin karşısından 200 kişilik bir askerle onlara karşılık verdi.⁵⁷⁰ Bu saldırılar sırasında Vahşi, Tufeyl b. Nu‘mân’ı şehit etti.⁵⁷¹ Saldırı 3 gün sürdü. Üçüncü gün Hz. Peygamber ve Müslüman askerler, sabahtan akşama kadar oklarla taşlarla kendilerine saldıran düşmanlar yüzünden savaş alanını bir anlık da olsa terk edemediler, öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazları olmak üzere 4 vakit namazını vakti içerisinde kılamadılar.⁵⁷² Konuyla ilgili Ramazan el-Bûtî, “Hz. Peygamber’in birden fazla namazı kaçırdığına dair rivayetler sahih değildir; sadece ikindi namazını vaktinde kılamadı, onu da akşamla yatsı arasında kaza etti” demektedir.⁵⁷³ Seyyid Kutub ise

nübüvve, 3/440; Süheylî, *Ravdu'l-unuf*, 6/215; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/571; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/93-94; Zehebî, *Siyer-u a'lâmin nûbelâ*, 1/460-461; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/123-124; İbn Hacer, *el-İsâbe fi'temyizi's-sahâbe*, 3/71-72; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/371, 380-381.

⁵⁶⁸ Vâkîdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/469; Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/75-576; İbn Hazm, *Cevâmiu's-sîreti'n-nebeviyye*, s. 189-190; Süheylî, *Ravdu'l-unuf*, 6/215; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi't-târihi'l-ümem ve'l-mülûk*, 3/230-231; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/571; Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/38; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/93-94; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/123-124; İbn Hacer, *el-İsâbe fi'temyizi's-sahâbe*, 3/71-72.

⁵⁶⁹ Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/380.

⁵⁷⁰ Vâkîdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/273; İbn Ebî Şeybe, *Kitâbü'l-meğâzî*, s. 59-60; Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, 1/51; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/94; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/125-126.

⁵⁷¹ İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/94; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/380.

⁵⁷² Vâkîdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/472-473; Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, 1/51; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/68; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve'ahbâru'l-hulefâ*, 1/258; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/94; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/123-126; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/198, 237; Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/488; Halebî, *İnsânü'l-uyûn*, 2/430; Algül, *İslâm Tarihi*, 1/400.

⁵⁷³ Bûtî, *Fikhu's-siyre*, s. 318.

“ikinci namazı, başka rivayete göre söz konusu 4 vakit namaz” ifadesini kullanmaktadır.⁵⁷⁴

Hiz. Peygamber, savaş sebebiyle hem kendisinin hem diğler Müslümanların namazlarını kılamaması sebebiyle düşman ordusuna,⁵⁷⁵ “Ey Kitab’ı indiren, hesabı hızlı gören Allah’ım! Ahzâb’ı hezimete uğrat. Allah’ım! Onları hezimete uğrat ve sars” diyerek beddua etti.⁵⁷⁶

Ortam sakinleşince Hiz. Peygamber çadırının bulunduğı yerde Bilâl-i Hebeşî’ye kamet getirmesini söyledi. Bilâl kamet getirince öğle namazını kıldırdı. Aynı şekilde vaktinde kılamadıkları diğler namazları da kıldırdı.⁵⁷⁷ Vaktinde kılamadıkları namazların kuşatma kaldırıldıktan sonra topluca kılındığı da rivayet edilmiştir.⁵⁷⁸ Ebû Saîd el-Hudrî kanalıyla nakledilen rivayete göre, Müslümanlar Hendek Gazvesi’nde Hiz. Peygamber’in yanında oturlurken Ahzâb sûresinin 25. ayeti⁵⁷⁹ nazil oldu, sonra Allah Resulü, Bilâl’e kamet getirmesini söyledi; vaktinde kılamadıkları tüm namazlar için ayrı ayrı kamet getirilerek namazlar kılındı. Vâkıdî, İbn Kesîr, Kastallânî ve Diyârbekrî söz konusu ayetin korku namazıyla ilgili Bakara sûresi 239. ayeti⁵⁸⁰ nazil olmadan önce indirildiğini de ifade etmişlerdir.⁵⁸¹ Bu rivayette geçen ayetten namazların gazve sonrası topluca kılındığı anlamı çıkmaktadır.

⁵⁷⁴ Kutub, *fî zilâli ’l-Kur’ân*, 11/575-576.

⁵⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 375; Nesâî, *Ezan*, 21; İbn Ebî Şeybe, *Kitâbü ’l-meğâzî*, s. 59.

⁵⁷⁶ Buhârî, *Meğâzî*, 29; Vâkıdî, *Kitâbü ’l-meğâzî*, 2/487; Zehebî, *Siyer-u a ’lâmin nübelâ*, 1/468; Şâmî, *Sübülü ’l-hüdâ ve ’r-reşâd*, 4/383. Hiz. Peygamber’in, “Onlar nasıl güneş batıncaya kadar bizi meşgul edip namazdan alıkoydularsa, Allah da onların evlerine, karınlarına, kabirlerine ateş doldursun!” diyerek beddua ettiği de nakledilmiştir. Bkz. Buhârî, *Meğâzî*, 29; Vâkıdî, *Kitâbü ’l-meğâzî*, 2/474; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü ’l-kübrâ*, 2/68-69; İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihu ’l-ümem ve ’l-mülûk*, 3/234; Zehebî, *Siyer-u a ’lâmin nübelâ*, 1/466.

⁵⁷⁷ Vâkıdî, *Kitâbü ’l-meğâzî*, 2/273; İbn Ebî Şeybe, *Kitâbü ’l-meğâzî*, s. 59-60; Ya’kûbî, *Târihu ’l-Ya’kûbî*, 1/51; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü ’l-eser*, 2/94; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve ’n-nihâye*, 4/125-126; Diyârbekrî, *Târihu ’l-hamîs*, 1/488; Halebî, *İnsânü ’l-uyûn*, 2/430.

⁵⁷⁸ Buhârî, *Meğâzî*, 20; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve ’n-nihâye*, 4/125-126.

⁵⁷⁹ “Allah, inkâr edenleri, hiçbir hayra ulaşmaksızın kin ve öfkeleriyle geri çevirdi. Allah, savaşta Mü’minlere kâfi geldi. Allah, kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir.” (Ahzâb 33/25).

⁵⁸⁰ “Eğer (bir tehlikeden) korkarsanız, namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın. Güvenliğe kavuşunca da Allah’ı, daha önce bilmediğiniz ve onun size öğrettiği şekilde anın (namazı normal vakitlerdeki gibi kılın).” (Bakara 2/239)

⁵⁸¹ Vâkıdî, *Kitâbü ’l-meğâzî*, 2/473; Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi ’l-Kur’ân*, 14/47-48; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve ’n-nihâye*, 4/126; Kastallânî, *el-Mevâhibü ’l-ledünniyye*, 1/292; Diyârbekrî, *Târihu ’l-hamîs*, 1/488.

“Allah onların evlerini ve mezarlarını ateşle doldursun! Güneş batana kadar bizi ikinci namazından alıkoydular.”⁵⁸²

Müşrikler, Ebû Süfyân, Hübeyre b. Vehb, İkrime b. Ebî Cehil ve Dırâr b. Hattâb komutasında nöbetleşe Müslümanlara taarruzda bulundular.⁵⁸³ Onlar ne kadar hırlansalar da Müslüman askerler de tedbiri asla elden bırakmadılar. İslâm ordusundaki askerler gece gündüz hendeğin etrafında gidip geldiler. Bir gece ters istikametten gelen Müslüman gruplar yanlışlıkla birbirleriyle çarpıştılar. Parolayı söyleyince muhataplarının Müslüman olduklarını anlayabildiler. İçlerinden ölenler oldu. Durum Hz. Peygamber’e ulaşınca “Ölenler şehit, yaralananlar da Allah yolunda yaralanmışlardır” dedi ve öldürenlere herhangi bir ceza vermedi.⁵⁸⁴

Zaman ve şartlar Müşriklerin aleyhine Müslümanların lehine işlese de Müslümanların zor durumda kaldığı durumlar da oldu.⁵⁸⁵ İçinde Hâlid b. Velîd’in de bulunduğu bir birlik Hz. Peygamber’in çadırının bulunduğu istikamete yöneldi. Birlik Müslümanlarla gecenin ilerleyen vaktine kadar savaştı.⁵⁸⁶

Müşriklerden Amr b. el-Âs ve Hâlid b. Velîd gibi komutanların da aralarında bulunduğu yaklaşık 100 kişilik bir süvari birliği hendeğin dar kısmından karşıya geçebilmenin hesaplarını yaparken, içlerinde Üseyd b. Hudayr ve Selmân-ı Fârisî’nin de olduğu bir Müslüman birliğin saldırısı sonucu başarısız olarak geri döndü.⁵⁸⁷ Hâlid b. Velîd’in yaptığı bir manevra Seleme b. Eslem tarafından engellendi.⁵⁸⁸

Kurtubî, Ahzâb sûresinin Münafıkların Hz. Peygamber’e verdikleri eziyetler, ona, evliliklerine ve başka hususlarda dil uzatmaları hakkında nâzil olduğunu

⁵⁸² Buhârî, Cihâd, 98; Müslim, Mesâcid, 202; Vâkîdî, *Kitâbü’l-meğâzî*, 2/47; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü’l-eser*, 2/95; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 4/125-126; Makrizî, *İmtâ’u’l-esmâ*, 1/237-238; Diyarbekrî, *Târîhu’l-hamîs*, 1/488.

⁵⁸³ Vâkîdî, *Kitâbü’l-meğâzî*, 2/467-468, 474; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 2/67; İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi’l-ümem ve’l-mülûk*, 3/230; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî’t-târih*, 1/580; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü’l-eser*, 2/88; Makrizî, *İmtâ’u’l-esmâ*, 1/234; Şâmî, *Sübülü’l-hüdâ ve’r-reşâd*, 4/376; Halebî, *İnsânü’l-uyûn*, 2/422.

⁵⁸⁴ Vâkîdî, *Kitâbü’l-meğâzî*, 2/474; Makrizî, *İmtâ’u’l-esmâ*, 1/238; Halebî, *İnsânü’l-uyûn*, 2/429-430; Kutub, *fî zilâli’l-Kur’ân*, 11/576; Hamidullah, *Hz. Peygamber’in Savaşları*, s. 89.

⁵⁸⁵ Belâzürî, *Ensâbü’l-eşrâf*, 1/344-345; Apak, *Siyer-i Nebî*, s. 248.

⁵⁸⁶ Vâkîdî, *Kitâbü’l-meğâzî*, 2/465.

⁵⁸⁷ Vâkîdî, *Kitâbü’l-meğâzî*, 2/463-464; Makrizî, *İmtâ’u’l-esmâ*, 1/234.

⁵⁸⁸ Vâkîdî, *Kitâbü’l-meğâzî*, 2/465; Makrizî, *İmtâ’u’l-esmâ*, 1/233.

söylemektedir.⁵⁸⁹ Ahzâb sûresinin 13-20. ayetlerinden de anlaşıldığı gibi, kuşatmada Müslümanları zor duruma sokan olaylardan biri de içlerinde bulunan bazı Münafıkların, Müslümanların morallerini bozması oldu. Bu gazvede şüpheye düşenlerin sözleri çokça ortalıkta dolaştı ve farklı tahminler yürütüldü.⁵⁹⁰ Kur'an'da bu durum şöyle anlatılmaktadır: *“Hani onlardan bir grup, ‘Ey Yesrib (Medine) halkı! Sizin burada durma imkânınız yok, haydi geri dönün!’ demişti. Onlardan bir başka grup da ‘Evlerimiz açık (korumasız)’ diyerek Peygamber’den izin istiyorlardı. Oysa evleri açık (korumasız) değildi. Onlar sadece kaçmak istiyorlardı. Eğer Medine’nin her tarafından üzerlerine gelirse ve orada karışıklık çıkarmaları istenseydi, onu mutlaka yaparlardı; o konuda fazla gecikmezlerdi. And olsun ki, onlar, daha önce geri dönüp kaçmayacaklarına dair Allah’a söz vermişlerdi. Allah’a verilen söz ise sorumluluğu gerektirir. De ki: ‘Eğer siz ölümden ya da öldürülmekten kaçırıyorsanız, kaçmak size asla fayda vermeyecektir. O takdirde bile (hayatın zevklerinden) pek az yararlandırılırsınız.’ De ki: ‘Eğer Allah size bir kötülük dilese, sizi Allah’tan koruyacak kimdir? Yahut size bir rahmet dilese, buna engel olacak kimdir?’ Onlar kendilerine Allah’tan başka hiçbir dost ve hiçbir yardımcı bulamazlar. Şüphesiz Allah içinizden, savaştan alıkoyanları ve kardeşlerine, ‘Bize gelin’ diyenleri biliyor. Size katkıda cimri davranarak savaşa pek az gelirler. Korku geldiğinde ise, üzerine ölüm baygınlığı çökmüş kimse gibi gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün. Korku gidince de ganimete karşı aşırı düşkünlük göstererek sizi keskin dillerle incitirler. İşte onlar iman etmediler. Allah da onların amellerini boşa çıkardı. Bu, Allah’a kolaydır. Düşman birliklerinin gitmediğini sanıyorlar. Düşman birlikleri (bir daha) gelecek olsa, isterler ki, (çölde) bedevilerin arasında bulunsunlar da size dair haberleri (gidip gelenlerden) sorsunlar. İçinizde bulunsalardı da pek az savaşırlardı.”*⁵⁹¹

Öte yandan Müslümanlar için önemli bir tehlike daha vardı. Daha önce de ifade edildiği gibi Benî Nadîr kabilesinin reisi Huyey b. Ahtâb’ın teşvikiyle Medine içinde oturan ve Müslümanlarla antlaşması olan Benî Kurayza Yahudilerinin reisi Ka'b b. Esed Müslümanlarla antlaşmasını bozarak Müşriklere destek verdi. Hz. Ömer, Benî

⁵⁸⁹ Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/7.

⁵⁹⁰ Kutub, *fî zilâli'l-Kur'ân*, 11/576-578.

⁵⁹¹ Ahzâb 33/13-20.

Kurayza'nın antlaşmayı bozduğuna dair öğrendiği haberleri Hz. Peygamber'e bildirdi. Hz. Peygamber, haberleri araştırması için Benî Kurayza'ya kimin gitmek istediğini sordu. Zübeyr b. Avvâm kendisinin gidebileceğini söyledi. Hz. Peygamber 3 kez sorusunu tekrarladı. Her defasında Zübeyr b. Avvâm, gitmek istediğini söyledi. Hz. Peygamber de ona "Babam anam sana feda olsun. Her Peygamber'in bir havarisi vardır. Benim havarim de sensin" dedi, sonra Benî Kurayzalılara gönderdi.⁵⁹² Zübeyr yaptığı araştırma sonucunda Benî Kurayza'nın antlaşmayı bozduğunu, kalelerini tamir edip yollarını düzelttiklerini, hayvanlarını topladıklarını, Müşriklere destek hazırlığında olduklarını söyledi.⁵⁹³

Hz. Peygamber kadınların, yaşlıların, çocukların daha güvenli bir yere götürülmesini emretti, sonra Ensar'ın ileri gelenlerinden Sa'd b. Muâz, Sa'd b. Ubâde, Üseyd b. Hudayr, Abdullah b. Ravâha ve Havvât b. Cübeyr'i⁵⁹⁴ tekrar Benî Kurayza'ya gönderip onların antlaşmayı bozup bozmadıklarını öğrenmelerini, bozdularsa da tekrar antlaşma yapmalarını, buna yanaşmazlarsa kendisine haberi şifreli bir şekilde getirmelerini emretti. Bu elçilerden Üseyd b. Hudayr, Benî Kurayza'nın reisi Ka'b'a gidip tartıştı. Ka'b, İslâm ordusuna, Üseyd de Yahudilere meydan okudu. Yahudilerden Nebbâş b. Kays, Sa'd b. Ubâde'ye; Gazzâl b. Samuel de Sa'd b. Muâz'a ağır küfürler etti.⁵⁹⁵

⁵⁹² Vâkidî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/457-458; İbn Ebî Şeybe, *Kitâbü'l-meğâzî*, s. 60; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/231-232; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/374; Şimşir, *İlk Dönem Haberleşme Tarihinde Haberleşme Yöntemleri*, s. 155.

⁵⁹³ Vâkidî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/458; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/232; Şimşir, *İlk Dönem Haberleşme Tarihinde Haberleşme Yöntemleri*, s. 155.

⁵⁹⁴ Vâkidî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/455 2/459; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/221; Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/571; Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, 1/52; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahhârü'l-hulefâ*, 1/257; İbn Hazm, *Cevâmiu's-sîreti'n-nebeviyye*, s. 188; Sa'lebî, *Keşfü'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, 8/14; Süheylî, *Ravdu'l-unuf*, 6/205; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/89; Zehebî, *Siyer-u a'lâmin nûbelâ*, 1/459; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/119; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/374; Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/483; Ahmed Cevdet Paşa, *Kisâs-ı enbiyâ*, 1/140. Ahmed Cevdet Paşa ve Mehmet Şimşir'e göre, Hz. Peygamber'in bu tercihinin sebebi bu kişilerin Evs kabilesine mensup olması, Benî Kurayza'nın da Evs'in ahd ve emânında olmasıdır. Ahmed Cevdet Paşa, *Kisâs-ı enbiyâ*, 1/140; Şimşir, *İlk Dönem Haberleşme Tarihinde Haberleşme Yöntemleri*, s. 155.

⁵⁹⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/221-222; Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/571; İbn Hazm, *Cevâmiu's-sîreti'n-nebeviyye*, s. 188; Sa'lebî, *Keşfü'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, 8/14; Süheylî, *Ravdu'l-unuf*, 6/205, 206; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/89; Zehebî, *Siyer-u a'lâmin nûbelâ*, 1/459; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/119; Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/483; Algül, *İslâm Tarihi*, 1/398-399; Apak, *Siyer-i Nebî*, s. 250.

Hız. Peygamber'in gönderdiği elçi heyeti Hız. Peygamber'e dönünce Sa'd b. Ubâde, "Adal ve Kare, ey Allah'ın Resulü" diyerek şifreli bir şekilde durumu haber verdi. Bununla kastettiği Adal ve Kare kabilelerinin Müslümanlara ihanetleriydi. Böylece o bu şifreli cevabıyla Benî Kurayza'nın da ihanet ettiğini haber vermiş oluyordu. Allah Resulü, haberi öğrenince tekbir getirdi ve ashabına zafer müjdesi verdi. Ancak Müslümanlar Benî Kurayza'nın anlaşmayı bozduğunu öğrenince sıkıntıları ve korkuları arttı.⁵⁹⁶ Gelen haberlerden cesaret alan Münafıklar, Müslümanların morallerini bozmaya, Allah'a ve Resulü'ne karşı tutumlarını değiştirmeye başladılar. Önlerinde, arkalarında düşman ve içeride Münafıkların komploları Müslümanları ciddi anlamda endişelendirdi.⁵⁹⁷ Ancak Hız. Peygamber zafer müjdesi vererek onları teskin etti.⁵⁹⁸ Burada Hız. Peygamber'in zaten panik halde olan, güç durumdaki Müslümanları, bir de şehrin içinden bir grubun ihanetiyle ümitsiz duruma düşmemeleri için aldığı bu önlem dikkatlerden kaçmamaktadır⁵⁹⁹ ve bu davranış gerçek bir devlet adamının, gerçek bir komutanın sergileyebileceği bir yöntemdir.

Hız. Peygamber'in Müslümanlara zafer müjdesi verdiğini duyan Münafıklardan biri Mu'attib b. Kuşeyr,⁶⁰⁰ "Muhammed, Kisraların Kayserlerin saraylarını fethetmekten bahsediyor; ama şu an Müslümanlar korkudan hendeğin arkasına saklanmış durumdalar" diyerek Müslümanların morallerini bozmaya çalışıyordu. Benî Hârîse'den Evs b. Kayzî de evleri güvencede olduğu halde, evlerinin düşmana karşı emniyette olmadığını söyleyerek evine gitmek için Hız. Peygamber'den izin istiyordu.⁶⁰¹

⁵⁹⁶ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/459; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/222; Taberî, *Târîhü'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/571-572; Süheylî, *Ravdu'l-unuf*, 6/207; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târîhi'l-ümem ve'l-mülûk*, 3/229; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/89; Zehebî, *Siyer-u a'lâmin nübelâ*, 1/459; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/119; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/374; Diyarbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, 1/484; Algül, *İslâm Tarihi*, 1/398-399; Apak, *Siyer-i Nebî*, s. 250; Şimşir, *İlk Dönem Haberleşme Tarihinde Haberleşme Yöntemleri*, s. 155.

⁵⁹⁷ Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, 6/15.

⁵⁹⁸ Süheylî, *Ravdu'l-unuf*, 6/207.

⁵⁹⁹ Şimşir, *İlk Dönem Haberleşme Tarihinde Haberleşme Yöntemleri*, s. 155.

⁶⁰⁰ Mu'attib'in Ehl-i Bedir olduğu, Münafıklardan biri olmadığı da söylenmiştir. Süheylî, *Ravdu'l-unuf*, 6/207.

⁶⁰¹ Taberî, *Târîhü'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/572; Süheylî, *Ravdu'l-unuf*, 6/207; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 1/241-242, 2/89-90; Zehebî, *Siyer-u a'lâmin nübelâ*, 1/459; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/374-375.

Allah Resulü, ailelerine gitmek için izin alan bazı sahâbîye, Benî Kurayza'ya karşı dikkatli olmalarını, yanlarına silahlarını almalarını emretti. Hilâl b. Ümeyye adlı bir sahâbî konuyla ilgili şu rivayeti aktarmıştır: “Ben, akrabalarımın ve Benî Avf'tan bir grupla geliyordum. Güzergâh değiştirip Vasafne Köprüsü'nden değil, Kubâ üzerinden yürümeye başladık, Avsa'ya vardık. Bir de baktık ki karşı tarafta Benî Kurayza'dan aralarında Nebbaş b. Kays el-Kurazî'nin de bulunduğu bir grup bize doğru geliyor. Hemen savaş vaziyeti aldık. Onlar bize bir saat ok attılar. Biz de onlara oklarımızla karşılık verdik. Aramızdaki arkadaşlarımızdan birine oklardan biri isabet etti ve yaralandı. Sonra bize ok atan Kurayzalılar kendi kalelerine çekildiler; biz de ailemize döndük. Ondan sonra onlarla bir daha karşılaşmadık.”⁶⁰²

Benî Kurayza, daha da ileri giderek bir gece vaktinde Medine'nin merkezine saldırma planı yaptı. Bunun için Huyey b. Ahtâb'ı Kureys'e gönderip onlardan ve Gatafânlılardan asker takviyesi yapmalarını istedi.⁶⁰³ İstihbarat konusuna önem veren Allah Resulü durumdan haberdar olunca, önlem almak için hemen teşebbüse geçti. Hz. Peygamber Medine'yi korumaları ve yüksek sesle tekbir getirerek düşman kuvvete gözdağı vermeleri için Seleme b. Eslem komutasında 200, Zeyd b. Hârise komutasında da 300 kişilik bir askerî birliği bölgeye sevk etti.⁶⁰⁴ Ayrıca Havvât b. Cübeyr'i de kilit bir noktada nöbet tutması için gönderdi. Ona Benî Kurayza'ya yakın bir yerde sipere yatmasını onların hal ve hareketlerini dikkatli şekilde gözlemesini, herhangi bir zayıf noktaları olursa onu kendisine bildirmesini emretti. Günlerdir içinde bulundukları zor durum sebebiyle yorgun düşen Havvât, nöbet tutarken uyuya kaldı. Benî Kurayza'dan bir adam onu uyur vaziyette yakaladı, sırtına alıp kalelerine doğru yürümeye başladı. Havvât uyanıp ani bir manevrayla Yahudinin baltasını aldı ve onu öldürdü.⁶⁰⁵

Rivayetlerden anlaşıldığına göre Benî Kurayzalılar içeride Müslümanları ciddi anlamda rahatsız ettiler. Benî Kurayza'dan Nebbaş b. Kays 10 kişilik bir birlikle kalelerinden çıkıp Seleme b. Eslem komutasında bir Müslüman birlikle çatışmaya

⁶⁰² Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/451.

⁶⁰³ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/460.

⁶⁰⁴ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/460; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/67; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-ümem ve'l-mülûk*, 3/230; Şâmî, *Sübü'lü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/375; Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/484; Halebî, *İnsânü'l-uyûn*, 2/422.

⁶⁰⁵ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/460-461; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/233.

girdi, ancak Müslümanlar karşısında fazla tutunamayıp kalelerine kaçtı. Peşlerinden giden Seleme komutasındaki Müslüman askerler Benî Kurayza'nın kalelerinin etrafında devriye gezdiler, onlara gözdağı verdiler, onlara ait kuyuyu kapattılar. Yahudiler kalelerinin üzerine ateşler yakarak yandaşlarına tehlike içerisinde olduklarını bildirdiler.⁶⁰⁶

Bir başka Yahudi birliğinin sivil Müslümanlara saldırdığıyla ilgili rivayetler de vardır. Hz. Peygamber'in halası Safiyye bt. Abdülmuttalib, Fari' adlı kalede bir grup yaşlı, çocuk ve kadınlarla birlikteydi. Gazzâl b. Samuel komutasında 10 kişilik bir Yahudi birliği ok atarak Fari' kalesine yöneldi. Benî Kurayza Yahudilerinden biri Fari' kalesinin kapısına kadar gelip içeri girmeye yeltendi, kapıyı zorladı. Hz. Safiyye bunu görünce eline bir odun parçası aldı, saldırgan Yahudinin kafasına vurup öldürdü. Diğer arkadaşları da fazla tutunamayıp hemen kalelerine kaçtılar.⁶⁰⁷ Belâzürî (ö. 279/892) ve Mahmud Şit Hattâb, bu rivayetle ilgili olarak Safiyye ismini vermeksizin, "kadınlardan biri" demişlerdir.⁶⁰⁸

Benî Kurayza'nın bu tavrı Müslümanların iki ateş arasında kalması anlamına geliyordu. Çünkü İslâm ordusunun onlara saldırması hendeğin karşı tarafında bekleyen Müşrik ittifakının önünü açacak Müşrik ve Yahudi güçleri şehre girecekti. Hz. Peygamber'in kalabalık düşman ordusuna karşı kullandığı en önemli taktiklerinden biri, kalabalık düşmanı birbirinden ayırmak, müttefik safları bölmek üzerine kurulmuştu.⁶⁰⁹

Kuşatma 10. günündeyken Hz. Peygamber bir planla Müşrik ittifakını bozmak istedi. Gatafân lideri Uyeyne b. Hısn'ı⁶¹⁰ yanına çağırıp onlara askerleriyle ittifaktan

⁶⁰⁶ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/462; Apak, *Siyer-i Nebî*, s. 251.

⁶⁰⁷ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/462-463; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/228; Taberî, *Târîhü'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/578; Sa'lebî, *Keşfü'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, 8/15-16; Süheylî, *Ravdu'l-unuf*, 6/217-218; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/571; Zehebî, *Siyer-u a'lâmin nübelâ*, 1/461; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/124-125; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/371; Diyarbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, 1/489.

⁶⁰⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/347; Hattâb, *Komutan Peygamber*, s. 150.

⁶⁰⁹ Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 166-167.

⁶¹⁰ Hz. Peygamber Hendek Günü, Gatafân'ın komutanı Uyeyne b. Hısn'ı, "itaat edilen bir ahmak" olarak nitelendirmiştir. Uyeyne kaba saba bir adamdı. Hz. Peygamber'in çadırına izin almadan girince, ona "niçin izinsiz giriyorsun?" diye soruldu, o, "Ben daha önce kendi çadırıma girerken de izin almadım", diyerek karşılık verdi. Sonra Hz. Peygamber'e Hz. Âişe'yi işaret ederek "Bu kızıl şey de nedir?" dedi. Hz. Peygamber, "O, Ebû Bekir'in kızı, benim de hanımım Âişe'dir" deyince, "Sen onu boşa da ben

ayrılmaları karşılığında Medine hurmalarının 1/3'ini vereceğini söyledi. Onlar önce hurmaların yarısını istediler. Hz. Peygamber bunu kabul etmeyince 1/3'ine razı oldular. Antlaşmada mutabık kalındı, ancak antlaşma metni henüz imzalanmamış, resmiyet kazanmamıştı. Resulullah, Hz. Osman'ı antlaşmayı yazması için görevlendirdi. Durumdan haberdar olan Üseyd b. Hudayr, Hz. Peygamber'e "Ey Allah'ın Resulü, eğer bu antlaşmayı Allah'ın emri olduğun için yapıyorsan sözüm yok, ama böyle değilse biz bu adama ancak kılıçla müdahale ederiz, hurma vermeyiz" dedi. Allah Resulü, Evs kabilesinin reisi Sa'd b. Muâz ve Hazrec kabilesinin reisi Sa'd b. Ubâde'yi yanına çağırdı, onlara durumu anlattı, konuyla ilgili görüşlerini sordu. Onlar "Ey Allah'ın Resulü, eğer bunu Allah emrettiyse uygula" dediler. Hz. Peygamber "Eğer bunu Allah emretseydi size sormazdım. Bütün Araplar birleşmiş, saldırıyorlar. Maksadım onların gücünü bölmektir" diye cevap verdi. Bu defa onlar, "Ey Allah'ın Resulü, Uyeyne, İslâmiyet öncesinde deve sürüleriyle buradan geçerken olgunlaşmamış hurmalarımızı bile alamazdı. Şimdi İslâmiyet varken mi ona Medine hurmalarını vereceğiz. Ona kılıçtan başka bir şey vermeyi düşünmeyiz. Ama yine de karar sizin" dediler. Hz. Peygamber de "Tamam o zaman, onlarla anlaşmıyoruz" diyerek Uyeyne'yle anlaşmaktan vaz geçti.⁶¹¹

Hz. Peygamber'in Gatafân'ı bölme taktiği⁶¹² sonucunda her ne kadar bir antlaşma sağlanamamışsa da bir nebze olsun barış kapısını araladığını söyleyebiliriz. Bu girişimden sonra bu kabilelerin savaşmak konusunda isteksiz oldukları görülmektedir.⁶¹³ Öyle ki gittikçe zorlaşan şartlar sebebiyle Yahudilere kızıp "Vallahi

sana Ümmü'l-Benîn'i getireyim" diyerek saygısız sözler sarf etti. Onun buna benzer birçok densizliklerinden söz edilmektedir. O, daha sonra Müslüman oldu, ama çok geçmeden dinden döndü, Ebû Âmir Tuleyha b. Huveylid b. Nevfel el-Esedî (ö. 21/642 [?]) peygamberlik iddiasında bulununca ona inandı, savaşta esir alınıp Hz. Ebû Bekir'e getirildi. Hz. Ebû Bekir onu affetti. Ancak o ölümüne kadar kaba saba bir bedevi olarak hayatını sürdürdü. Cevad Ali, *el-Mufasssal fî târihi'l-Arab kable'l-İslâm*, çev. Dursun Hazer-Fethullah Zengin, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2018, 1/251.

⁶¹¹ Zührî, *el-Meğâzî*, s. 79-80; Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/477-478; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/223; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/69, 73; Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 1/346; Taberî, *Târihü'l-ümmem ve'l-mülûk*, 2/573; İbn Hazm, *Cevâmiu's-sîreti'n-nebeviyye*, s. 188-189; Süheylî, *Ravdu'l-unuf*, 6/208-209; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-ümmem ve'l-mülûk*, 3/230; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî'l-târih*, 1/570; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/90; Zehebî, *Siyer-u a'lâmin nübelâ*, 1/459-460; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/120; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/239-240; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/376; Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/485-486. W. Irving, Hz. Peygamber'in bu girişimini "rüşvet teklifi" olarak nitelendirmektedir. Irving, *Hz. Muhammed*, s. 161. Ancak bu yanlış bir görüştür. Devletlerarası ilişkilerde her devlet kendi devletinin çıkarları yönünde bazı antlaşmalar yapmaktadır.

⁶¹² Dermenghem, *Hz. Muhammed ve Risaleti*, s. 279.

⁶¹³ Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 167.

Muhammed bize, Yahudilerden daha sevimlidir” diyerek müttefiklerine yardımdan kaçındıklarına ve memleketlerine döndüklerine dair rivayetler vardır.⁶¹⁴

Huyey’le yaptıkları antlaşma gereği 10 gün müttefik kuvvetler Müslümanlara saldıracaklar, kendilerine de bini Gatafânlılardan olmak üzere 2 bin kişilik bir kuvvet gönderilecekti. Hz. Peygamber’in Gatafânlılarla antlaşma taktiğini, antlaşma girişiminin 10. gününde olmasıyla birlikte değerlendirmek gerekir.

Benî Kurayza’nın saf değiştirmesi Müslümanların planlarını alt üst etti. Ancak hiç beklenmedik bir anda oluşan bir gelişme savaşın akışını değiştirdi, tamamen Müslümanların lehine döndürdü. Cenâb-ı Allah, müttefik safları bölme taktiği için Hz. Peygamber’in karşısına bir fırsat daha çıkardı. Mekke ordusu içerisindeki birliklerden biri olan Eşca‘ kabilesinden Nuaym b. Mes‘ûd, Müslüman oldu. Bunu kavminden gizledi, ikindi ile akşam arası bir vakitte hendek geçitlerindeki Müslüman askerlerden izin alarak Hz. Peygamber’e geldi. O sırada Hz. Peygamber namaz kılıyordu. Namazını bitirip Nuaym’a döndü, niçin geldiğini sordu. O, Müslüman olduğunu, bunu Müşriklerden ve Yahudilerden kimsenin bilmediğini, eğer izin verirse Benî Kurayza’nın sebep olduğu sorunu çözebileceğini söyledi.⁶¹⁵

Hz. Peygamber “savaş hiledir, kurnazlıktır”⁶¹⁶ diyerek ona izin verdi. O, önce Benî Kurayza’ya gitti, onların Müslümanlarla antlaşmayı bozmalarının ileride kötü sonuçlar doğuracağını, Müşriklerin savaştan bıktıklarını, yakında Medine’yi terk

⁶¹⁴ Vâkıdî, *Kitâbü’l-meğâzî*, 2/480; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 2/229-230; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, 1/345; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber’in Savaşları*, s. 167.

⁶¹⁵ Sa‘lebî, *Keşfü’l-beyân an tefsîri’l-Kur’ân*, 8/17-18; Süheylî, *Ravdu’l-unuf*, 6/218-219; İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi’l-ümem ve’l-mülûk*, 3/235; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü’l-eser*, 2/95; Diyarbekrî, *Târîhu’l-hamîs*, 1/489-490; Abdülkadir Şenel, “Nuaym b. Mes‘ûd”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, 33/194.

⁶¹⁶ Buhârî, *Cihâd*, 157; Müslim, *Cihâd*, 17; Vâkıdî, *Kitâbü’l-meğâzî*, 2/487; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 2/229-230; İbn Hibbân, *es-Sîretü’n-nebeviyye ve ahhâru’l-hulefâ*, 1/259; Makdisî, *el-Bed ve’t-târîh*, 4/219; Sa‘lebî, *Keşfü’l-beyân an tefsîri’l-Kur’ân*, 8/17; Süheylî, *Ravdu’l-unuf*, 6/219; İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi’l-ümem ve’l-mülûk*, 3/235; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü’l-eser*, 2/95; Zehebî, *Siyer-u a’lâmin nûbelâ*, 1/461; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 4/130; Diyarbekrî, *Târîhu’l-hamîs*, 1/490. Savaş hiledir, anlayışı konusunda Uluslararası Savaş Kanunları’na bakıldığında şu hususlarla karşılaşılabılır: “Savaşan devletin her türlü hileye başvurması uygun görülen bir husustur. Ancak bu hile ile hıyanete başvurmamalıdır. Harp hileleri arasında şunlar gösterilebilir: Savaşan taraflar aldatıcı manevralara girebilirler. Düşman tuzağa düşürülebilir, yanlış bilgi verilebilir. Uygulanacak her türlü psikolojik etkenler ve maneviyat kırıcı propagandalar yapmak üzere kiralık casuslar ve yardımcı araçlar kullanılabilir.” Hattâb, *Komutan Peygamber*, s. 153, dipnot.

edeceklerini, Benî Kurayza'nın yine Müslümanlarla birlikte yaşayacağını söyledi. Mekkelilerin kuşatmayı kaldırıp Medine'den ayrılmamaları için onlardan rehin askerler istemelerini, kendilerini garanti altına almalarını tavsiye etti. Ona güvenen Benî Kurayzalılar kendilerini aydınlattığı için ona teşekkür ettiler. Nuaym oradan ayrılıp Ebû Süfyân'ın yanına gitti. Ona da Benî Kurayza'nın Müslümanlarla tekrar anlaştıklarını, yaptıkları yanlışlıkları telafi etmek için Müşriklerden rehin alıp Müslümanlara vereceklerini, Benî Kurayza'ya karşı dikkatli davranmalarını söyledi.⁶¹⁷

Gelen haberlerden kuşkulanan ve kuşatmanın uzamasından bunalan Ebû Süfyân, İkrime b. Ebû Cehil başkanlığında bir grubu Benî Kurayza'ya gönderdi ve verdiği talimatı Yahudilere iletmesini söyledi. İkrime, Benî Kurayzalılara geldi ve “Bizler buranın yerlisi değiliz, burada uzun süre kalabilecek durumumuz da yok. Artık bu saldırıyı sonlandırmanın zamanı geldi. Bunun için siz de bizim gibi hemen Müslümanlara karşı saldırıya geçin” dedi.⁶¹⁸ Benî Kurayzalılar ona, Sebt (Cumartesi) gününü bahane ederek, “Biz Sebt günü savaşmayız. Bizden bir kısım insanlar Sebt günü çalıştıkları için Allah onları maymun ve domuza çevirdi. Bugün günlerden Cumartesidir. Dinimiz gereği Cumartesi biz hiçbir şey yapmayız. Ayrıca bize teminat olarak bazı rehinler vermelisiniz ki size güvenimiz tam olsun. Siz burayı terk ederseniz bizi Müslümanlarla baş başa bırakacaksınız o zaman bizim halimiz ne olacak?” dediler.⁶¹⁹ İkrime, Ebû Süfyân ve Gatafânlılara Benî Kurayza'nın durumunu haber verdi. Ebû Süfyân, “Domuz ve maymunların kardeşlerinden yardım beklediğim

⁶¹⁷ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/480-484; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/69, 73; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/345; Taberî, *Târihü'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/577; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviye ve ahhâru'l-hulefâ*, 1/259-260; İbn Hazm, *Cevâmiu's-sîreti'n-nebeviyye*, s. 190-191; İbn Abdilberr, *el-İstîâb fî marifeti'l-ashâb*, 4/1508; Süheylî, *Ravdu'l-unuf*, 6/219-220; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî't-târih*, 1/571-572; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/95; Zehebî, *Siyer-u a'lâmin nübelâ*, 1/461-463, 467; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/128-129; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/240-242; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/383-385; Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/490; Şenel, “Nuaym b. Mes'ûd”, *DİA*, 33/194; Apak, *Sîret-i Nebî*, s. 252-253.

⁶¹⁸ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/480-486; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/230-231; Taberî, *Târihü'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/579; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviye ve ahhâru'l-hulefâ*, 1/261; İbn Hazm, *Cevâmiu's-sîreti'n-nebeviyye*, s. 191; Süheylî, *Ravdu'l-unuf*, 6/220-221; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî't-târih*, 1/572; Zehebî, *Siyer-u a'lâmin nübelâ*, 1/462-463; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/128-129; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/385; Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/490; Önkâl, *Muhtasar Siyer-i Nebî*, s. 150; Apak, *Sîret-i Nebî*, s. 252-253.

⁶¹⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/53.

düşünülemez! Demek ki Nuaym doğru söylüyormuş”, dedi⁶²⁰ ve Benî Kurayza’ya, “Rehin olarak bir tek kişi bile isteseniz vermem” diyerek haber gönderdi, Benî Kurayza’ya rehin vermedi. Bunun üzerine Kurayzalılar da: “Nuaym’ın söylediği sözler gerçekmiş, bu adamlara güvenilmez” dediler, Müslümanlara da saldırmadılar. Allah-ü Teâlâ onları birbirinden uzaklaştırdı.⁶²¹ Böylece Benî Kurayza’yla Müşrikler arasındaki 20 günü aşan iş birliği sona erdi.⁶²²

Müttefik kuvvetlerin planına göre kalabalık bir sayıda Medine’ye gelen ordu, kısa süre içerisinde Müslümanları mağlup edip dönecekti. Planlarında uzun sürecek bir savaşa yönelik tedbirler yoktu. Müslümanların hendek planı sebebiyle kuşatmanın uzaması müttefik düşman kuvvetlerini zor duruma soktu. Savaşan askerleri de at ve develeri de yiyecek içecek sorunuyla karşılaştı. Huyey’in girişimiyle satın alınan ve cepheye getirilmek istenen 20 deve yükü yiyecek içecekler ve hayvan yemi yolda Müslümanların eline geçti. Mevsim kış olduğu için hava şartları Müşrikleri zor durumda bıraktı. Hac Mevsimi’nin yaklaşması da Müşriklerin ticaret gelirlerini önemli ölçüde tehlikeye soktu.⁶²³

Soğuk, açlık ve korku dolu bir cumartesi gecesinde Hz. Peygamber gecenin 1/3’lük kısmına kadar namaz kılıp Allah’a dualar etti.⁶²⁴ O, duasında sık sık “Allah’ım, Senden ahdinin ve sözünün gerçekleşmesini bekliyorum. Senden başkasına ibadet edilmesini istemiyorsan bize verdiğin sözünü yerine getir”,⁶²⁵ “Allah’ım, ey Kur’an’ı

⁶²⁰ Vâkıdî, *Kitâbü’l-meğâzî*, 2/480-486; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 2/230-231; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 2/53; Taberî, *Târihü’l-ümem ve’l-mülûk*, 2/579; İbn Hibbân, *es-Sîretü’n-nebeviyye ve ahhâru’l-hulefâ*, 1/261; İbn Hazm, *Cevâmiu’s-sîreti’n-nebeviyye*, s. 191; Süheylî, *Ravdu’l-unuf*, 6/220-221; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî’t-târih*, 1/572; Zehebî, *Siyer-u a’lâmin nübelâ*, 1/462-463; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 4/128-129; Şâmî, *Sübülü’l-hüdâ ve’r-reşâd*, 4/385; Diyarbekrî, *Târihu’l-hamîs*, 1/490; Önkâl, *Muhtasar Siyer-i Nebî*, s. 150; Apak, *Siret-i Nebî*, s. 252-253.

⁶²¹ Vâkıdî, *Kitâbü’l-meğâzî*, 2/483-486; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 2/231; İbn Hazm, *Cevâmiu’s-sîreti’n-nebeviyye*, s. 191; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî’t-târih*, 1/582; Zehebî, *Siyer-u a’lâmin nübelâ*, 1/462-463; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 4/128-129; İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyizi’s-sahâbe*, 6/363; Önkâl, *Muhtasar Siyer-i Nebî*, s. 150; Apak, *Siret-i Nebî*, s. 252-253.

⁶²² Algül, *İslâm Tarihi*, 1/402.

⁶²³ Hamidullah, *Hz. Peygamber’in Savaşları*, s. 89; Demircan, *Siyer*, s. 383; Apak, *Siret-i Nebî*, s. 253.

⁶²⁴ Zührî, *el-Meğâzî*, s. 80; Vâkıdî, *Kitâbü’l-meğâzî*, 2/487; Taberî, *Târihü’l-ümem ve’l-mülûk*, 2/580; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 4/127-128; Önkâl, *Muhtasar Siyer-i Nebî*, s. 150.

⁶²⁵ Zührî, *el-Meğâzî*, s. 79; Vâkıdî, *Kitâbü’l-meğâzî*, 2/487; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 4/127-128; Şâmî, *Sübülü’l-hüdâ ve’r-reşâd*, 4/383, Apak, *Siret-i Nebî*, s. 253.

gönderen, ey düşmanların hesabını çabuk gören Rabbim. Şu düşman topluluğunu hezimete uğrat. Güçlerini, iradelerini yok et”⁶²⁶ diyerek Cenâb-ı Allah’a yalvardı.

Müttefik güçlerin komutanı Ebû Süfyân’ın kuşatmayı kaldırma kararı aldığı sırada korkunç bir rüzgâr esmeye başladı.⁶²⁷ Allah rüzgârı kapkaranlık bir gecede göndermişti.⁶²⁸ Rüzgâr esmeye devam ederken Melekler onların etrafını kuşatarak gözlerinin görmesini engellediler.⁶²⁹ Bu olayı Kur’an-ı Kerim şu ayetlerle açıklamıştır: “Ey iman edenler! Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani (düşman) ordular üzerinize gelmişti de biz onların üzerine bir rüzgâr ve göremediğiniz ordular göndermiştik. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görmektedir”⁶³⁰, “Allah, inkâr edenleri, hiçbir hayra ulaşmaksızın kin ve öfkeleriyle geri çevirdi. Allah, savaşta Mü’minlere kâfi geldi. Allah, kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir.”⁶³¹

Ayette ifade edilen rüzgâr saba rüzgârı idi, görünmeyen ordular da sayıları bin⁶³² ya da 2 bine⁶³³ varan melek ordusuydu. Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Hendek Gazvesi’nde içerisinde Cebrâil’in (a.s.) de bulunduğu bin meleğin yardım ettiğini rivayet etmiştir.⁶³⁴ Beyhâkî (ö. 458/1066), “görünmeyen ordular” ifadesinden yola çıkarak, meleklerin Hendek günü savaşmadığını ifade etmektedir.⁶³⁵ Fahreddîn Râzî (ö. 606/1210), gönderilen yardım konusunda şunları söylemiştir: “Cenâb-ı Allah o kâfirlere bir kış gecesinde soğuk bir rüzgâr gönderdi, melekleri üzerine salıverdi,

⁶²⁶ Zebidî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, 10/220; Vâkıdî, *Kitâbü’l-meğâzî*, 2/487; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 4/127-128.

⁶²⁷ Zührî, *el-Meğâzî*, s. 80; Vâkıdî, *Kitâbü’l-meğâzî*, 2/487; Ya’kûbî, *Târîhu’l-Ya’kûbî*, 1/51; İbn Hibbân, *es-Sîretü’n-nebeviye ve ahhâru’l-hulefâ*, 1/261; Makrizî, *İmtâ’u’l-esmâ*, 1/242; Şâmî, *Sübülü’l-hüdâ ve’r-reşâd*, 4/385; Önkâl, *Muhtasar Siyer-i Nebî*, s. 150.

⁶²⁸ Ya’kûbî, *Târîhu’l-Ya’kûbî*, 1/51.

⁶²⁹ Belâzürî, *Ensâbü’l-eşrâf*, 1/345; Şâmî, *Sübülü’l-Hüdâ ve’r-Reşâd*, 4/9, 386; Diyarbekrî, *Târîhu’l-hamîs*, 1/491. Şâmî, Hendek gününde Cibrîl rüzgârla geldi. Hz. Peygamber o gün Cibrîl’i gördü, demektir. Şâmî, *Sübülü’l-hüdâ ve’r-reşâd*, 4/386. Ahmed Cevdet Paşa, melekler için “gözle görülmeyen askerler” ifadesini kullanmıştır. Ahmed Cevdet Paşa, *Kisâs-ı enbiyâ*, 1/145.

⁶³⁰ Ahzâb 33/9.

⁶³¹ Ahzâb 33/25.

⁶³² Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i kebîr*, 2/375; Diyarbekrî, *Târîhu’l-hamîs*, 1/491.

⁶³³ Bilmen, *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meali Âlîsi ve Tefsiri*, 6/2790.

⁶³⁴ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i kebîr*, 2/375, 384.

⁶³⁵ Beyhâkî, *Delâ’ilü’n-nübüvve*, 3/448.

gecenin ortasında atların çıkardığı seslerle birlikte kâfirler korkudan birbirlerine yapışacak hâle geldiler.”⁶³⁶

Resûlullah’ın (sas.) “Ben saba rüzgârıyla yardıma mazhar oldum, Âd kavmi, batı tarafından esen debûr rüzgârıyla helâk edildi”⁶³⁷ sözünden, söz konusu rüzgârın bir mucize olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber ile Müslümanlar rüzgârın estiği yere çok yakın olmalarına rağmen, rüzgârdan olumsuz anlamda etkilenmediler, hatta rüzgârı fark edemediler. “Ve görmediğiniz ordular” âyetindeki “Görmediğiniz” kelimesinden kastedilen, “Müttefik kuvvetlerin görmediği” anlamıdır. Müfessirlerin yorumuna göre Allah melekleri gönderdi; melekler çadırlarının kazıklarını söktü, iplerini kopardı, ateşleri söndürdü, kazanları devirdi, atlar birbirine girdi. Müttefik kuvvetler bu manzara karşısında müthiş şekilde korktular. Meleklerin o sırada getirdikleri tekbirler de onların korkularını daha çok artırdı. ⁶³⁸

Büşra Nur Güler konuyla ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Siyer-meğâzî müelliflerinin metin örgüsüne bakıldığında meleklerin yardımının Hz. Peygamber’in dualarının bir sonucu olarak gerçekleştiği, ancak bununla beraber Hz. Peygamber’in tedbir ve stratejiden hâlî salt bir yardım beklentisi içinde olmadığı görülür.”⁶³⁹

Neticede düşman karargâhını alt üst ederken Müslümanlara zarar vermeyen bu rüzgâr, Müslümanları etkilemezken, Müşrikleri perişan etmiştir.⁶⁴⁰ Ali Murat Daryal, Cenâb-ı Allah’ın rüzgârla yardım göndermesi olayına farklı bir yorum getirmektedir. O, bu yardımın savaşın başladığı ilk günde gelmeyip her iki taraf da birçok meşakkat

⁶³⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 18/241.

⁶³⁷ Vâkıdî, *Kitâbü’l-meğâzî*, 2/476; Sa’lebî, *Keşfü’l-beyân an tefsiri’l-Kur’ân*, 8/10; Beyhâkî, *Delâ’ilü’n-nübüvve*, 3/448; Şâmi, *Sübülü’l-hüdâ ve’r-reşâd*, 4/386; Diyarbekrî, *Târihu’l-hamîs*, 1/481.

⁶³⁸ Sa’lebî, *Keşfü’l-beyân an tefsiri’l-Kur’ân*, 8/10; Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 14/40; Şâmi, *Sübülü’l-hüdâ ve’r-reşâd*, 4/386.

⁶³⁹ Büşra Nur Güler, “Sîret-Nüzûl İlişkisi Bağlamında Bedir ve Hendek Savaşı’nda Meleklerin Yardımı Meselesi”, *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi*, Cilt:3, Sayı:1, Yıl: 2017, Meridyen Derneği, İstanbul, 2017, s. 72.

⁶⁴⁰ Bûtî, *Fıkhu’s-siyre*, s. 318.

çektikten sonra gelmesini, her iki tarafın da birbirine kinlenmemesine, Bedir ve Uhud Gazvelerinde oluşan dengenin bozulmamasına sebep olmasıyla açıklamaktadır.⁶⁴¹

Korkunç rüzgâr sonrası yürekleri ağızlarına gelen Müşrikler, Müslümanların bu anı değerlendirip hendeğin karşısına geçip kendilerine saldıracaklarını düşünmeye başladılar. Hatta komutanlardan Tuleyha b. Esed, “Muhammed saldırıya geçti, kaçın canınızı kurtarın” diye haykırdı.⁶⁴² Zaten kuşatmayı kaldırma kararı alan Ebû Süfyân’a artık kuşatmanın kaldırıldığını orduya ilan etmekten başka yol kalmadı.⁶⁴³ Öte yandan Zilkade ayında hem hac ve panayırlar mevsimi başlıyordu hem de haram aylar giriyordu.⁶⁴⁴

Hz. Peygamber, düşmanın durumunu kesin bir şekilde öğrenmesi için sahâbeden birini göndermek istedi. Onlara, “İçinizden kim düşman saflarına gidip bilgi toplamak ve cennette benimle arkadaş olmak ister” diye sordu. Sahâbenin soğuktan, açlıktan, korkudan mecali kalmamıştı. Hz. Peygamber’in bu talebine herhangi bir cevap gelmedi. Hz. Peygamber, sorusunu iki kez tekrar etti. Cevap alamayınca Huzeyfe b. Yemân’ı yanına çağırdı. Huzeyfe de açlıktan, yorgunluktan, korkudan mecalsiz durumdaydı.⁶⁴⁵

Huzeyfe b. Yemân’a düşman kuvvetlerin durumunu öğrenmesi için müttefik orduya sızmasını emretti, ona sadece olanları gözlemlemesini, herhangi bir saldırı yapmamasını tembihledi. Huzeyfe, açlıktan, soğuktan mecalsiz kaldığı halde Hz. Peygamber’in verdiği görevi yapmaktan imtina etmedi, Müşrik ordusuna gizlice sızdı, Müşrikleri gözetlemeye başladı.⁶⁴⁶

⁶⁴¹ Daryal, *İslâm’ın Doğuş ve İlk Yayılışının Psiko-Sosyal Açısından Tahlili*, s. 173-175.

⁶⁴² Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i kebîr*, 2/375; Heykel, *Hiz. Muhammed’in Hayatı*, 2/169.

⁶⁴³ Zührî, *el-Meğâzî*, s. 80; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 2/231; İbn Hibbân, *es-Sîretü’n-nebeviyye ve ahhârü’l-hulefâ*, 1/261; Önkâl, *Muhtasar Siyer-i Nebî*, s. 150.

⁶⁴⁴ Demircan, *Siyer*, s. 383.

⁶⁴⁵ Vâkıdî, *Kitâbü’l-meğâzî*, 2/489; Taberî, *Târihü’l-ümem ve’l-mülûk*, 2/580; Beyhâkî, *Delâ’ilü’n-nübüvve*, 3/454; Süheylî, *Ravdu’l-unuf*, 6/220-221; İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi’l-ümem ve’l-mülûk*, 3/237-238; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 4/130; Şâmî, *Sübülü’l-hüdâ ve’r-reşâd*, 4/388; Diyarbekrî, *Târihu’l-hamîs*, 1/491-492.

⁶⁴⁶ Vâkıdî, *Kitâbü’l-meğâzî*, 2/489; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 2/69; Taberî, *Târihü’l-ümem ve’l-mülûk*, 2/580; İbn Hibbân, *es-Sîretü’n-nebeviyye ve ahhârü’l-hulefâ*, 1/262; Beyhâkî, *Delâ’ilü’n-nübüvve*, 3/454; Süheylî, *Ravdu’l-unuf*, 6/221-222; İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi’l-ümem ve’l-mülûk*, 3/237-238; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî t-târih*, 1/572; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 4/130; Şâmî, *Sübülü’l-hüdâ ve’r-reşâd*, 4/388; Diyarbekrî, *Târihu’l-hamîs*, 1/491-492.

Ebû Süfyân ayağa kalktı, “Ey Kureyşliler, herkes kiminle oturduğuna dikkat etsin. Yanınızda bulunanların sizden biri olduğundan, casus olmadığından emin olun” dedi. Huzeyfe, yakalanmamak için yanındaki Kureyşlinin elinden tutup, “Sen kimsin?” diye sordu. O, “Ben falan kişiyim” deyince elini bıraktı, kendisinden şüphelenilmesini engelledi. Sonra Ebû Süfyân ordusuna, “Vallahi, artık atlar da binekler de perişan vaziyettedir. Benî Kurayza da bize ihanet etti, sözlerinde durmadı. Rüzgârın verdiği zararlara sizler de şahit oldunuz. Bu saatten sonra burada durmanın, kuşatmayı uzatmanın bir anlamı yok. Ben Mekke’ye dönüyorum. Haydi, siz de dönün!” dedikten sonra, devesine doğru yürüdü. O sırada devesi bağlıydı, devenin bağlı olduğunu fark etmeden devesine bindi. Devesi 3 ayağı üzerinde kalkmaya çalışınca, devesinin bağlı olduğunu fark edebildi.⁶⁴⁷

Huzeyfe, bir ara Ebû Süfyân’a onu öldürebilecek mesafeye kadar yaklaşmıştı. İçinden onu bir okla öldürmeyi geçirdi; ancak Hz. Peygamber’in kendisine yaptığı tembihi hatırlayıp bundan vaz geçti.⁶⁴⁸ Huzeyfe hemen oradan ayrılıp Hz. Peygamber’in yanına geldi. O sırada Hz. Peygamber, hanımlarının birisine ait bir şala bürünmüş olduğu halde ayakta namaz kılıyordu. Namazını bitirince Huzeyfe’yi yanına oturttu, üşümemesi için şalın bir kenarını üzerine örttü. Huzeyfe gördüklerini ona anlattı.⁶⁴⁹

Müslümanları ve İslâmiyet’i tamamen ortadan kaldırmak için gelip Medine’yi kuşatan Ebû Süfyân, kuşatmadan istediği sonucu alamadan mağlup olarak Mekke’ye

⁶⁴⁷ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/489-490; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/232; Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/580; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahhâru'l-hulefâ*, 1/262; Beyhâkî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, 3/454; Süheylî, *Ravdu'l-unuf*, 6/221-222; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/572; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/388; Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/492. Vâkıdî, Huzeyfe'nin elinden tutup “sen kimsin?” diye sorduğu kişinin Amr b. el-Âs olduğunu, nakletmiştir. Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/490.

⁶⁴⁸ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/490; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/232-233; Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/580; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahhâru'l-hulefâ*, 1/262; Beyhâkî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, 3/454; Süheylî, *Ravdu'l-unuf*, 6/222; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/372; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/130; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/388-389; Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/492.

⁶⁴⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/233; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/69; Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/580; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahhâru'l-hulefâ*, 1/262; Süheylî, *Ravdu'l-unuf*, 6/222; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/130; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/389; Diyarbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/492.

hareket etti,⁶⁵⁰ Uyeyne b. Hısn ve beraberindekiler Necidlilere, Benî Kurayza ise kalelerine sığındılar.⁶⁵¹

Ebü Süfyân, Medine’yi hemen terk etmedi; karargâh kurdukları alanda birkaç kişi kalıncaya kadar devesinde bekledi. İslâm ordusunun peşlerinden geleceğini düşünerek Amr b. el-Âs’ı ve Hâlid b. Velîd’i, Müşrik ordusunu korumaları için 200 kişilik bir kuvvetle ordunun gerisine yerleştirdi. Sabah olduğunda Hz. Peygamber karşılarında müttefik kuvvetlerden hiç kimsenin kalmadığını gördü,⁶⁵² müttefik orduları takip etmeleri için peşlerinden bir müfreze gönderdi. Müfreze onları Hamrâülesed’e kadar takip etti. Herhangi bir müttefik askerine rastlamadılar ve Medine’ye dönüp Hz. Peygamber’i bilgilendirdiler.⁶⁵³

Müttefik ordunun geride bıraktıkları 20 deve ve erzağı da Hz. Peygamber’e teslim ettiler.⁶⁵⁴ Tehlikenin tamamen bertaraf edildiğinden emin olan Allah Resulü, Müslümanlara evlerine gidebileceklerini söyledi.⁶⁵⁵ Hendek Gazvesi, Müslümanların son savunma savaşı oldu. Bunu Hz. Peygamber, Medine’nin müttefik güçlerden tamamen temizlendiğini öğrendiği zaman söylediği şu ifadeleriyle ashabına da müjdeledi: “Artık Kureyş bize saldıramayacak, askerî faaliyetler Müslümanların kontrolüyle gerçekleştirilecektir.”⁶⁵⁶

Savaş yapıldığı sıralarda yaşadıkları kıtlık ve yokluk sebebiyle ekonomik sıkıntı içinde olan, Huyey ve adamlarının söz verdikleri hurma gelirleriyle durumlarını düzeltmek isteyen Gatafânlılar umduklarını bulamadılar, savaşa katıldıklarına pişman oldular. Rivayete göre Gatafân ve Benî Süleymliler “Vallahi aslında biz Yahudilerden çok Muhammed’i seviyoruz ve o bize onlardan daha yakındır. Biz kendimize de Muhammed’e de eziyet ettik” diyerek pişmanlıklarını ifade ettiler,⁶⁵⁷ memleketlerine

⁶⁵⁰ Zührî, *el-Meğâzî*, s. 80; İbn Ebî Şeybe, *Kitâbü’l-meğâzî*, s. 55.

⁶⁵¹ İbn Ebî Şeybe, *Kitâbü’l-meğâzî*, s. 55.

⁶⁵² Vâkidî, *Kitâbü’l-meğâzî*, 2/490-491; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 2/69; Ahmed Cevdet Paşa, *Kısâs-ı enbiyâ*, 1/145.

⁶⁵³ Zührî, *el-Meğâzî*, s. 81.

⁶⁵⁴ Konrapa, *Peygamberimiz*, s. 180.

⁶⁵⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 2/70; Ahmed Cevdet Paşa, *Kısâs-ı enbiyâ*, 1/145.

⁶⁵⁶ Buhârî, *Meğâzî*, 30, 145; Beyhâkî, *Delâ’ilü’n-nübüvve*, 3/458; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târih*, 1/572; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 4/132; Diyarbekrî, *Târîhu’l-hamîs*, 1/492; Hattâb, *Komutan Peygamber*, s. 160; Apak, *Siret-i Nebî*, s. 254.

⁶⁵⁷ Belâzürî, *Ensâbü’l-eşrâf*, 1/345.

döndüler.⁶⁵⁸ Gatafânîlârin, Huyey b. Ahtâb'ın kendilerine vadettiği hurma gelirlerini verip vermedikleriyle ilgili kaynaklarda bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Yukarıdaki rivayet göz önünde bulundurulduğunda muhtemelen onların kendilerine vadedilen gelirleri alamadıkları söylenebilir.

Gazvede Müşrik taarruzlarından birinde Hibbân b. el-Arika adlı Müşrik, Sa'd b. Muâz'a bir ok atmış, ok, kolundaki atar damara isabet etmişti. Resulullah, adeti olduğu üzere yaralılar için Mescid-i Nebevî'de bir çadır kurdurmuştu. Bu çadırdaki Küaybe bt. Sa'd el-Eslemiyeye yaralılarla ilgilenir, onların yaralarını tedavi ederdi. O, normal zamanlarda da Mescid'in temizliğini yapardı. Sa'd b. Muâz, bu çadırdaki tedavi altına alındı. Benî Kurayza hakkında hüküm vermek için buradan ayrılrsa da hükmünü verdikten sonra tekrar bu çadıra getirildi, tedavisine devam edildi. Onun tedavisiyle Hz. Peygamber de yakından ilgilendi.⁶⁵⁹

Kuşatmanın kaç gün sürdüğü, ne zaman bittiği ve kuşatma sonunda tarafların kayıp sayısı konularında kaynaklarda farklı rivayet ve yorumlar yer almaktadır. Bu rivayetler aktarılıp hangisinin daha tutarlı olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Kuşatmanın ne kadar sürdüğü konusunda, kuşatmanın 10 gün sürdüğünü söyleyen rivayetlerden, 1 ay sürdüğünü söyleyen rivayetlere kadar birbirinden farklı değişik görüşler vardır. Zührî (ö. 124/742) ve Belâzürî'ye (ö. 279/892) göre, Kuşatma 10 küsur gün sürmüş ve Müşrikler 10 küsur gün, Hz. Peygamber'i kuşatma altında tutmuşlardır.⁶⁶⁰

İbn Sa'd ve Diyârbekrî, Resulullah'ın hicretin 5. yılında Zilkâde'nin bitimine 7 gece kala Çarşamba günü geri döndüğünü, kuşatmanın yaklaşık 15 gün sürdüğünü rivayet etmişlerdir.⁶⁶¹ Belâzürî ve Ahmed Cevdet Paşa da, kuşatmanın 15 gün

⁶⁵⁸ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviye ve ahhâru'l-hulefâ*, 1/262.

⁶⁵⁹ Tirmizî, *Siyer*, 28; Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/469; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 5/314; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/347; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/571; Zehebî, *Siyer-u a'lâmin nübelâ*, 1/460-461; Zehra Efendi, "Hz. Peygamber Dönemi'nde Hastabakıcı Kadınlar: İlk Müslüman Hemşireler", *Sağlık Akademisi Dergisi*, Kastamonu, Yıl 2019, Cilt: 4 Sayı: 3, ss. 243-256.

⁶⁶⁰ Zührî, *el-Meğâzî*, s. 79; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/345.

⁶⁶¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/70; Diyârbekrî, *Târihu'l-hamîs*, 1/492; Güzel, *Hz. Peygamberin Savaşları*, s. 92.

sürdüğünü ifade etmişler, ancak başlangıç ve bitiş tarihinden söz etmemişlerdir.⁶⁶² İbn Hibbân ve İbn Kesîr kuşatmanın yaklaşık 20 gün sürdüğünü belirtmişlerdir.⁶⁶³ Makdisî'ye göre, kuşatma 29 gün sürmüştür.⁶⁶⁴ İbn Hazm, Kurtubî ve Seyyid Kutub'a göre kuşatma süresi yaklaşık 1 aydır.⁶⁶⁵ İbn Seyyidinnâs, kuşatmanın 20 gün kadar, yaklaşık 1 ay sürdüğünü nakletmiştir.⁶⁶⁶ Makrizî, "kuşatmanın 15, 20 gün hatta 1 ay sürdüğü rivayet edilmektedir", demiştir.⁶⁶⁷ Diyârbekrî kesin bir gün vermeksizin kuşatmanın 20, 24, 27 gün, 1 ay sürdüğüne dair rivayetler olduğunu, ancak kuşatmanın 15 gün sürdüğünü belirtmiştir.⁶⁶⁸ Kastallânî, 20, 24, 25 gün, 1 ay şeklinde farklı rivayetleri nakletmiş ancak kendi yorumunu katmamıştır.⁶⁶⁹

Vâkıdî, bazılarının kuşatmanın 15 gün, bazılarının 20 gün sürdüğünü söylediklerini belirttikten sonra; gazvenin Zilkade ayının 3. günü başladığını ve Zilkade ayının bitmesine 7 gün kala sona erdiğini rivayet etmiştir. Bu durumda kuşatma 20 gün sürmüştür.⁶⁷⁰ Mes'ûdî, müttefik orduların Medine'de kalış sürelerinin ihtilafı olduğunu, bazılarının 15 gün, bazılarının 1 ay şeklinde farklı rivayetler aktardıklarını söylemiş,⁶⁷¹ net bir rakam vermemiştir. Kaynakların çoğunluğu ise kesin bir rakam vermeden muhasaranın 20 küsur gün sürdüğünü ifade etmiştir.⁶⁷²

Çağdaş yazarlarımızdan Adnan Demircan, kuşatmanın 23,⁶⁷³ Mağlus, 25 gün,⁶⁷⁴ sürdüğünü ifade etmişler, Schroeder, muhasara 26 gün sürdü, 27. gün kum

⁶⁶² Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/345; Ahmed Cevdet Paşa, *Kısâs-ı enbiyâ*, 1/141.

⁶⁶³ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviye ve ahhâru'l-hulefâ*, 1/257; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/120.

⁶⁶⁴ Makdisî, *el-Bed ve't-târîh*, 4/217.

⁶⁶⁵ İbn Hazm, *Cevâmiu's-sîreti'n-nebeviyye*, s. 188; Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/35; Kutub, *fî zilâli'l-Kur'ân*, 11/569.

⁶⁶⁶ İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/90.

⁶⁶⁷ Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/242.

⁶⁶⁸ Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, 1/484, 492.

⁶⁶⁹ Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye*, 1/286.

⁶⁷⁰ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/440, 491.

⁶⁷¹ Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-işrâf*, s. 216.

⁶⁷² Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/573; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviye ve ahhâru'l-hulefâ*, 1/257; Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-işrâf*, s. 216; Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/35; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/90; Zehebî, *Siyer-u a'lâmin nübela*, 1/ 459; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/120; Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye*, 1/286; Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, 1/159; Önkâl, *Muhtasar Siyer-i Nebî*, s. 149.

⁶⁷³ Demircan, *Siyer*, s. 383.

⁶⁷⁴ Mağlus, *Siyer Atlası*, s. 203.

fırtınası oldu⁶⁷⁵ demiştir. Hüseyin Algül ve İrfan Yücel, kuşatma süresini 27 gün⁶⁷⁶ olarak vermiştir. Mahmud Şit Hattâb, Hitti ve Ali Bakkal, Hendek Gazvesi'nde muhasaranın 1 ay sürdüğü⁶⁷⁷ görüşündedirler.

Yukarıda nakledilen kuşatma süresindeki farklılıklarla ilgili olarak, Muhammed Hamidullah'ın getirdiği yorumun isabetli olduğunu söylemek mümkündür. O, bu konuda şunları söylemektedir: “Kuşatmanın kaç gün sürdüğü konusunda verilen 15 gün, 20 gün ve neredeyse 1 ay gibi farklı rivayetlerin sebebi, düşman kuvvetlerin hep beraber aynı anda Medine'ye gelmemiş olmasıyla alakalı bir husustur. İlk gelenler bir aya yakın kalmışlar, en son gelenler ise 15 gün kalmışlardır.”⁶⁷⁸ Hamidullah'ın bu yorumuna, Hendek Gazvesi'nin başladığı tarih için hendek kazımının hesaba katılmasıyla da ilgisinin olabileceği ilave edilebilir.

Zührî'nin (ö. 124/742), gazvenin hicretin 5. yılı Şevvâl'in 7. günü/1 Mart 627 Pazar günü başladığına dair rivayetinden⁶⁷⁹ hareket edildiğinde tutarlı bir sonuca ulaşılabilir. Kuşatma 29 gün çeken Şevvâl ayının 7'si Pazar günü⁶⁸⁰ başlamış, Haram aylardan Zilkade ayının girmesinden önceki Cumartesi günü kaldırılmışsa (hicri 5. yılın 27 Şevvâl'i/21 Mart Cumartesi) bu durumda Medine'ye ilk gelen müttefik kuvvetlerle Medine'yi terk ediş arasında 21 günlük bir süre geçmektedir. Dolayısıyla Hendek Gazvesi Şevvâl ayının 7. günü olan Pazar gününde başlamış, 21 gün sürmüş ve Zilkade ayının girmesinden önceki Cumartesi günü 27 Şevvâl/21 Mart'ta sona ermiştir. Bu hesaplama hendek kazım süresi dahil edilmemiştir.

Hendek Gazvesi'nde şehit olan Müslümanların ve müttefik güçlerden öldürülen askerlerin sayılarıyla ilgili kaynaklarda 7 değişik görüşle karşılaşılmaktadır. Ancak bu bilgiler genellikle çağdaş kaynaklarda yer almaktadır. Önce bu görüşleri

⁶⁷⁵ Schroeder, *Hiz. Muhammed'in İzinde*, s. 104.

⁶⁷⁶ Algül, *İslâm Tarihi*, 1/403; Yücel, *Hiz. Peygamberimizin Hayatı*, s. 153.

⁶⁷⁷ Hitti, *İslâm Tarihi*, 1/174; Bakkal, *Komutan Sahâbiler*, s. 45. 1 ay diyenlerin görüşlerinin Şevvâl ayının 29 çektiği göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi gerekir.

⁶⁷⁸ Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, s. 91.

⁶⁷⁹ Zührî, *el-Meğâzî*, s. 79.

⁶⁸⁰ Hicrî milâdî takvim çevirilerinde Türk Tarih Kurumu'nun sitesinden yararlanılmıştır. <https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/> erişim tarihi: 01.13.2022

aktarıp daha sonra temel İslâm tarihi kaynaklarındaki bilgilerle karşılaştırma yaparak sayıları tespit etmek mümkündür.

Çağdaş yazarların naklettiği rivayetleri şu şekildedir: Yazarlardan bazıları Müslümanlardan 5 kişi şehit oldu, Müşriklerden 4 kişi öldü,⁶⁸¹ demişlerdir. 6 Müslümanın şehit, 3 Müşriğin öldüğünü⁶⁸² ifade eden yazarların çoğunlukta olduğu görülmektedir. 6 Müslümanın şehit olduğu, 8 Müşriğin öldüğü⁶⁸³ bilgisine Muhammed Hamidullah ve Ahmet Önkâl yer vermiş, Hamidullah'tan da Ahmet Güzel ve Elşad Mahmudov aktarmıştır.⁶⁸⁴ Müslümanların 6 şehit verdiğini ifade eden Ali Bakkal'ın Müşrik sayılarıyla ilgili verdiği bilgide bir netlik yoktur. O, öldürülen Müşrik sayısını, 3-8 şeklinde vermektedir.⁶⁸⁵

Nedvî'ye göre Müslümanlardan 7 kişi şehit olmuş, Müşriklerden 4 kişi ölmüştür.⁶⁸⁶ Kasım Şulul ise önceki görüşlerle uyuşmayan bir bilgi aktarmaktadır. Ona göre Müşriklerden 13 kişi ölmüş, Müslümanlardan ise 3 şehit vardır.⁶⁸⁷ Hitti'ye göre her iki taraftan 20 kayıp verilmiştir.⁶⁸⁸

Hendek Gazvesi'nde tarafların kayıplarıyla ilgili bilgi aktaran bazı temel İslâm tarihi kaynaklarında sadece sayılar verilmemiş bizzat şehit ve ölümler hakkında da bilgiler nakledilmiştir. Vâkıdî, İbn Hibbân, İbn Seyyidinnâs ve İbn Kesîr'e göre Hendek Gazvesi'nde, Müslümanlardan 6 kişi şehit olmuştur. Benî Abdüleşhel'den Sa'd b. Muâz, Hibbân b. el-Arika; Enes b. Evs b. Atik, Hâlid b. Velîd; Abdullah b. Sehl, Benî Uveyh'ten bir kişi tarafından şehit edildiler. Benî Seleme'den Tufeyl b.

⁶⁸¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Kısâs-ı enbiyâ*, 1/146; Konrapa, *Peygamberimiz*, s. 180. Yücel, *Hz. Peygamberimizin Hayatı*, s. 157.

⁶⁸² Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/495-496; Sa'lebî, *Keşfü'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, 8/30; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-ümem ve'l-mülûk*, 3/238; Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmî'l-Kur'ân*, 14/47; Zehebî, *Siyer-u a'lâmin nübelâ*, 1/461, 469; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/133; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/244; Hattâb, *Komutan Peygamber*, s. 154; Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 190; Demircan, *Siyer*, s. 383; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 170; Dermenghem, *Hz. Muhammed ve Risaleti*, s. 282.

⁶⁸³ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, 1/52; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/177-178; Önkâl, *Muhtasar Siyer-i Nebî*, s. 151.

⁶⁸⁴ Güzel, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 92, Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 170.

⁶⁸⁵ Bakkal, *Komutan Sahâbiler*, s. 45.

⁶⁸⁶ Nedvî, *Rahmet Peygamberi*, s. 222.

⁶⁸⁷ Şulul, *Ana Hatlarıyla Siyer-i Nebî*, s. 478.

⁶⁸⁸ Hitti, *İslâm Tarihi*, 1/174.

Nu'mân, Vahşî tarafından şehit edildi; Saleme b. Ganeme'yi, Hübeyre b. Ebû Vehb şehit etti. Benî Dînâr'dan Ka'b b. Zeyd'i, Dırâr b. Hattâb şehit etti.⁶⁸⁹ İbn Sa'd'da geçen rivayette, Tufeyl b. Amr'ın dışında yukarıdaki geçen diğer şehit isimleri mevcuttur.⁶⁹⁰

Belâzürî'nin eserinde Hendek Gazvesi'nde şehit olan Müslümanlardan 5 kişinin ismi zikredilmiştir. Bunlar, Sinan b. Sayfî, Mes'ûd b. Yezîd, İyâs b. Evs,⁶⁹¹ Sa'd b. Muâz ve Sa'lebe b. Ganeme'dir.⁶⁹² Şâmî, şehit sayısının 7 olduğunu söylemesine rağmen, verdiği şehit isimleri 8'dir. Bunlar Sa'd b. Muâz (Savaşta yaralandı, sonra vefat etti), Enes b. Evs, Abdullah b. Sehl, Tufeyl b. Nu'mân, Salebe b. Ganeme, Ka'b b. Zeyd, Abdullah b. Ebî Halîl, Sinân b. Sayfî'dir.⁶⁹³ Diyârbekrî, 4 veya 5 kişinin Hendek Gazvesi'nde şehit olduğunu nakletmiştir.⁶⁹⁴ Sinan b. Sayfî, Mes'ûd b. Yezîd de şehitler arasında yer almaktadır. Şayet isim benzerliği değilse bunlara İyâs b. Evs de eklenebilir. Ayrıca kaynaklar gece karanlığında devriye gezerken 2 Müslüman müfrezenin birbiriyle çatıştığını ve çatışma sonucunda ölüm hadisesinin olduğunu rivayet etmişler, burada ölen/shêhit olan Müslümanların sayısını ve isimlerini vermemişlerdir. Tüm bu bilgilerden Hendek Gazvesi'nde şehit olan Müslüman sayısının en az 9 olması gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Hendek Gazvesi'nde öldürülen Müşriklerin sayısı 3'tür. Bunlar, Hz. Ali tarafından öldürülen, Amr b. Abd b. Ebû Kays; Zübeyr b. Avvâm'ın öldürdüğü Nevfel b. Abdullah; kimliği belirsiz bir Müslümanın attığı okla öldürülen Benî Abdüddâr'dan Osman b. Münebbih'tir.⁶⁹⁵ Ayrıca müttetikler içerisinde uzun süre iş birliği yapan Benî Kurayza'dan da Havvât ve Hz. Safiyye'nin öldürdüğü ismi verilmeyen 2 Yahudi vardır.⁶⁹⁶ Sa'lebî, Benî Kurayza'dan öldürülenlerden birinin Hallâd b. Süveyd

⁶⁸⁹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/495-496; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviye ve ahhâru'l-hulefâ*, 1/259; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/100; Zehebî, *Siyer-u a'lâmin nübelâ*, 1/460-461, 469; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/133; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/244.

⁶⁹⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/70.

⁶⁹¹ Bu isim Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, İbn Sa'd ve İbn Hibbân'ın verdiği Enes b. Evs'le karıştırılmış olmalıdır.

⁶⁹² Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/248, 347.

⁶⁹³ Şâmî, *Sübü'l-l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/390.

⁶⁹⁴ Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, 1/492.

⁶⁹⁵ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/573-574; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/133; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/244; Şâmî, *Sübü'l-l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/390; Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, 1/492.

⁶⁹⁶ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/577.

olduğunu rivayet etmiştir.⁶⁹⁷ Şehit olan 6 Müslümanın ismini rivayet eden İbn Hibbân (ö. 354/965), Müşrikler için “bir grup müşrik öldürüldü” demekle yetinmiş, herhangi bir isim vermemiştir.⁶⁹⁸ Bu durumda Hendek Gazvesi’nde müttelik ordulardan 3’ü Müşriklerden, 2’si Benî Kurayza Yahudilerinden olmak üzere toplam 5 kişinin öldürüldüğü sonucu çıkmaktadır.

Hendek Gazvesi sonunda umduklarına ulaşamayan Ebû Süfyan morali bozuk bir halde Mekke’ye dönünce, öfke ve küçük düşme psikolojisi içerisinde Hz. Peygamber’e bir mektup yazdı. Mektubunda şu ifadeler yer alıyordu: “Allah’ın adıyla. Lât, Menât, Uzzâ, İsaf ve Hübel adına yemin ederim ki, seninle bir daha uğraşmamak, kökünüzü kazımak için bütün ordularımın komutanı olarak sana gelmişim. Gel gör ki sen bizimle karşılaşmak istemedin. Kazdığınız hendekler sebebiyle seninle savaşamadım. O hendeği kazmayı sana kimin öğrettiğini ah bir bilebilsem, ona neler yapacağımı tahmin edemezsin. Unutma ki, gün gelecek tıpkı Uhud’da olduğu gibi alenen kozlarımızı paylaşacağız ve size o gün acı bir gün yaşatacağım.”⁶⁹⁹

Ebû Süfyan’ın mektubunu Ebû Üsâme el-Cüşemî, Hz. Peygamber’e getirdi. Hz. Peygamber, Übey b. Ka’b’ı yanına çağırdı, mektubu okumasını istedi. Mektupta yazılanları öğrenince, hemen cevap yazdı. Hz. Peygamber’in mektubunda şu ifadeler yer almıştır: “Esirgeyen, bağışlayan Allah’ın adıyla. Allah’ın Resulü Muhammed’den Ebû Süfyan b. Harb’e. Ey Benî Galib’in ahmağı! Yıllardan beri şeytan Allah’ın adını kullanarak, nefsin Allah hususunda seni aldatmıştır. Mektubunda ordularınızla bize geldiğinizi söylüyorsunuz ve bizi bir şekilde ortadan kaldırmakla tehdit ediyorsun. Ama hâlâ anlamıyorsun ki başarı Allah’tandır ve arzuladığın şeyle senin arana Yüce Allah girmiştir. Cenâb-ı Allah, senin Lât, Uzzâ ve diğer putlarınızı hiçbir zaman anamayacağınız bir ortamı bize hazırlayacak, bize zafer verecektir. Bir de mektubunda hendek kazmayı bana kimin öğrettiğini soruyorsun. Cevabını vereyim o halde. Hendek kazmamı seni ve arkadaşlarını başarısızlığa uğratıp kahrolasınız diye Yüce Allah bana ilham etti. Vallahi öyle bir gün gelecek ki, Allah sana yine engel olacak, bize zaferi

⁶⁹⁷ Sa‘lebî, *Keşfü’l-beyân an tefsîri’l-Kur’ân*, 8/30.

⁶⁹⁸ İbn Hibbân, *es-Sîretü’n-nebeviye ve ahlâru’l-hulefâ*, 1/259.

⁶⁹⁹ Vâkîdî, *Kitâbü’l-meğâzî*, 2/492; Makrizî, *İmtâ‘u’l-esmâ*, 1/242-243; Şâmî, *Sübülü’l-hüdâ ve’r-reşâd*, 4/391; Halebî, *İnsânü’l-uyûn*, 2/440; Irving, *Hz. Muhammed*, s. 163.

nasip edecek. İşte o gün Lât, Menât, Uzzâ, İsaf ve Hübel putlarını kıracağım ve sana bu satırları hatırlatacağım.”⁷⁰⁰

Savaş bitince sıra Benî Kurayza’ya gelmişti. “Yılanın kuyruğunu kesip bırakıvermek olmazdı.”⁷⁰¹ Hendek Gazvesi biter bitmez Hz. Peygamber ve ashabı Benî Kurayza’nın üzerine yürüdü.⁷⁰² Resulullah, Bilâl-i Habeşî’ye ikinci namazının Benî Kurayza’da kılınacağını ilan etmesini emretti.⁷⁰³ Bazıları namaz vaktinin çıkacağından korktukları için Kurayzaoğullarına varmadan namazlarını kıldılar. Diğerleri ise: “Bizler vakit geçecek olsa dahi sadece Resulullah’ın bize emrettiği yerde ikindiye kılacağız” dediler.⁷⁰⁴ Konuyla ilgili farklı bir rivayeti Mukâtil b. Süleymân aktarmaktadır. Rivayete göre, müttefik ordu soğuk rüzgârdan perişan olduğu sırada Cebrâil (a.s.) Hz. Peygamber’e: “Ey Muhammed, hemen Kurayzaoğullarının üzerine git. Şüphesiz Allah onları kaya üzerinde ezilen yumurta gibi yapacaktır” emrini verdi.⁷⁰⁵

Konuyla ilgili benzer bir rivayet de şu şekildedir: Hz. Peygamber, Hendek Gazvesi’nden hemen sonra, silahını bıraktı, kişisel temizliklerini yaparken Cebrâil (a.s.) geldi, “Ey Muhammed, sen silahını bıraktın, ama vallahi biz daha bırakmadık” dedi ve Benî Kurayzalılara işaret ederek “hemen oraya gitmesini” söyledi. Bunun üzerine Allah Resulü onlarla savaşmaya çıktı.⁷⁰⁶ Cebrâil’in (a.s.), Hz. Peygamber’e bu talimatı nerede verdiği konusunda farklı rivayetler vardır. Hz. Peygamber, Hz.

⁷⁰⁰ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/492; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/344; Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ*, 1/242-243; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, 4/391; Halebî, *İnsânü'l-uyûn*, 2/440; Irving, *Hz. Muhammed*, s. 163.

⁷⁰¹ Heykel, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, 2/170.

⁷⁰² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/233-234; Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, 1/52; İbn Hazm, *Cevâmiu's-sîreti'n-nebeviyye*, s. 191-192; Zehebî, *Siyer-u a'lâmin nübelâ*, 1/470; Keylânî, *Hz. Muhammed*, s. 85.

⁷⁰³ Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/497; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/234; İbn Hazm, *Cevâmiu's-sîreti'n-nebeviyye*, s. 191-192; Zehebî, *Siyer-u a'lâmin nübelâ*, 1/470.

⁷⁰⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/74; Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, 1/52; İbn Hazm, *Cevâmiu's-sîreti'n-nebeviyye*, s. 191-192; Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'an*, 14/41; Zehebî, *Siyer-u a'lâmin nübelâ*, 1/470; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/132.

⁷⁰⁵ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i kebîr*, 2/384.

⁷⁰⁶ Buhârî, *Meğâzî*, 30, Cihâd 18; Müslim, Cihâd, 67; Ebû Dâvûd, Cenâiz, 8; Nesâî, Mesâcid, 18; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/233; Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/581; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/573; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahbâru'l-hulefâ*, 1/263; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/100; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/132-133.

Fâtıma'nın,⁷⁰⁷ Hz. Âişe'nin,⁷⁰⁸ Hz. Zeyneb bt. Cahş'ın⁷⁰⁹ yanında kişisel temizliğini yaptığı sırada Cebrâil'in (a.s.) geldiği nakledilmiştir.

Hz. Peygamber, ordusu hazır hale gelince Benî Kurayza üzerine hareket etti. Hz. Ali'ye sancağı verdi.⁷¹⁰ Benî Kurayza'nın kalesine gelen Allah Resulü, önce onları İslâm'a davet etti. Onlar davetini kabul etmediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber onlara teslim olmalarını söyledi. Bu teklifi de kabul etmediler. Resulullah 3 bin kişilik ordusuyla Benî Kurayza'nın sığındıkları kalelerini 25 gün kuşatma altına aldı. Benî Kurayza'yı cesaretlendiren, teslim olmalarını engelleyen, bazı Münafıkların onlara destek sözü vermeleri idi. Ancak bu yardım gelmedi. Onlar Hz. Peygamber'den Ebû Lübâbe b. Abdülmünzir'i kendilerine göndermesini istediler, onunla istişare edeceklerini söylediler. Hz. Peygamber, Ebû Lübâbe'yi Benî Kurayza'ya gönderdi. Ebû Lübâbe, onlara ima yoluyla Hz. Peygamber'in kendilerini öldüreceğini haber verince, onlar kendileri hakkında Sa'd b. Muâz'ın hüküm vermesini istediler. Benî Kuaryaza, Evs kabilesinin anlaştıması idi. Bu sebeple Evsliler Resulullah'a gelip Benî Nadîr'e yapılan uygulamanın Benî Kurayza'ya da yapılmasını teklif ettiler. Hz. Peygamber bu konuda hükmü Sa'd b. Muâz'ın vereceğini söyledi. O sırada Mescit'teki yaralıların tedavi edildiği çadırda bulunan Sa'd b. Muâz'a hakem tayin edildiği haber verildi. Evsliler ona da Resulullah'a yaptıkları teklifi yaptılar. Sa'd hüküm için geldi. Evslilerden, Benî Kurayza'dan ve Resulullah'tan hükmüne razı olmaları için söz aldı. Onlar bu konuda teminat verdiler. Sa'd, kendisinin vereceği hükme razı olacaklarına dair Evslilerden, Benî Kurayza'dan ve Hz. Peygamber'den söz aldıktan sonra, "Ben onlardan muharip olanların öldürülmesine, kadın ve çocukların esir edilmesine, mallarının da taksim edilmesine hükmediyorum" dedi.⁷¹¹

⁷⁰⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/573.

⁷⁰⁸ Vâkîdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/497; Taberî, *Târihü'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/581; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/100; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/132-133.

⁷⁰⁹ Sa'lebî, *Keşfü'l-beyân an tefsîri'l-Kur'an*, 8/24.

⁷¹⁰ Vâkîdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/497; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/234; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/74; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 11/347; Taberî, *Târihü'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/581; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahhâru'l-hulefâ*, 2/263; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/573; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/132-133; Ahmed Cevdet Paşa, *Kısâs-ı enbiyâ*, 1/140.

⁷¹¹ Buhârî, *Meğâzî*, 30, Cihâd 18; Müslim, Cihâd, 67; Ebû Dâvûd, Cenâiz 8; Nesâî, Mesâcid, 18; Taberî, *Târihü'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/575-576; Casim Avcı, "Benî Kurayza", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002, 26/431-432; Yaman, *İslâm Devletler Hukukunda Savaş*, s. 159.

Bu hüküm Kur'an'ın (Mâide 5/33-34) ve Tevrat'ın hükmüne de (Tesniye, 20/10-15) de uygun düşüyordu. Hz. Peygamber, “Onlarla ilgili 7 kat semanın üzerinden Allah'ın hükmüyle hüküm verdin” diyerek Sa'd'ın verdiği hükümden duyduğu memnuniyeti ifade etti. Böylece Benî Kurayza'ya bu hüküm uygulandı.⁷¹²

Esirler Üsâme b. Zeyd'in; çocuklar, kadınlar, silahlar ve muhtelif ev eşyaları da Remle bt. el-Hâris'in evine götürüldü. Yahudilerin Tevrat okumalarına ve ibadet etmelerine, yeme, içme ve istirahat gibi ihtiyaçlarının karşılanmasına izin verildi. Esirler Müslümanlar arasında taksim edildi. Resulullah Benî Amr b. Kurayza'nın kadınlarından biri olan Reyhâne bint Zeyd'i kendisi için -saffî- olarak seçti.⁷¹³

Resulullah, Medine Çarşısı'nın bulunduğu Ebû Cehm el-Adevî ile Ahcârü'z-Zeyd arasındaki araziye çukurlar kazdırdı. İslâmiyet'i kabul eden 4 kişinin dışında,⁷¹⁴ aralarında Ka'b b. Esed, Huyey b. Ahtâb, Gazzâl b. Samuel ve Nebbâş b. Kays gibi Yahudi ileri gelenlerinin de olduğu bölge çağına ermiş Benî Kurayzalılar erkekler Hz. Ali ve Hz. Zübeyr tarafından infaz edildiler ve kazılan çukura gömüldüler.⁷¹⁵ Hallâd b. Süveyd adlı bir Müslümanı üzerine attığı değirmen taşıyla şehit eden Bünâne adlı bir kadın da öldürüldü.⁷¹⁶ İbn Kesîr, infaz edilen Benî Kurayzalıların sayısı ile ilgili olarak 600-700 veya 800-900 rakamlarının verildiğini nakletmiş; kendi kanaatinin 400 olduğunu ifade etmiştir.⁷¹⁷

Sa'd, Benî Kurayza hakkında hükmünü verdikten sonra tekrar yaralıların tedavi edildiği çadıra götürüldü; ancak yarasından kurtulamadı ve henüz 37 yaşındayken, hükmü verdikten yaklaşık 25 gün sonra vefat etti. Hz. Peygamber tarafından cenaze namazını kılınıldıktan sonra Cennetü'l-baki mezarlığına defnedildi.

⁷¹² Taberî, *Târihü'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/575-576.

⁷¹³ Taberî, *Târih*, 2/2/575-577; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/133-135.

⁷¹⁴ Bunlar Sa'lebe b. Sa'ye, Üseyd b. Sa'ye, Esed b. Ubeyd ve Su'de el-Kurazî idi. Esasen bu şahıslar Benî Nadîrî ve Benî Kurayzalılar değil onların amcazadeleri olan Benî Hedl kabilesinden idiler. Taberî, *Târihü'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/575; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/133-134.

⁷¹⁵ Vâkîdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/497; Taberî, *Târih*, 2/2/575-576; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/133-134.

⁷¹⁶ Taberî, *Târih*, 2/2/575-577; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/133-135.

⁷¹⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/133-134.

Annesi Kebşe bt. Râfi‘in oğluyla ilgili ağdını⁷¹⁸ onaylayan Hz. Peygamber⁷¹⁹, onun ölümünden dolayı arş-ı a‘lânın titrediğini, cenazesine 70 bin meleğin katıldığını, makamının da cennet olduğunu ifade etmiştir.⁷²⁰

Benî Kurayza Gazvesi, Hendek Gazvesi’nin doğal bir sonucudur. Onların Medine Vesîkası’na rağmen Müslümanlara ihanet etmeleri, Hendek Gazvesi’nde Müslümanları 2 ateş arasında bırakmaları elbette cezasız bırakılamazdı. Hz. Peygamber de öyle yaptı. Henüz Hendek Gazvesi’nin yorgunluğunu üzerlerinden atmadan Cebrâil’in (a.s.) verdiği talimat konunun önemini ve aciliyetini ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber’in Medine Vesîkası’na aykırı hareket eden Benî Kaynuka ve Benî Nadîr’e verdiği cezayla kıyaslandığında Benî Kurayza’ya verilen cezanın ağır olduğu düşünülebilir. Ancak Benî Kurayza’nın yaptığı ihanet Müslümanları yok olmanın eşiğine getirecek derecedeydi; dolayısıyla cezalarının ağır olması da bu sebepten kaynaklanmıştır.

⁷¹⁸ Sa’d’ın yarası ağırlaştığı zaman Hz. Peygamber yanına gelmişti. Sa’d’ın annesi Kebşe bt. Râfi‘ “Yazıklar olsun Sa’d’ın annesine! Onun yasını tutmak, ona tahammül edebilmek ne kadar da zormuş meğer” diyerek ağıt tutmuştu. Orada bulunan Hz. Ömer, “Sakin ol, oğlunu böyle anma, böyle yas tutma” deyince Hz. Peygamber, “Ömer, öyle söyleme! Ölüler ardından ağlayan kadınlar günah işlerler ama Sa’d’ın annesi, ağdı dolayısıyla günah işlemez” dedi. Vâkîdî, *Kitâbü’l-meğâzî*, 2/527.

⁷¹⁹ Mehmet Efendioğlu, “Sa’d b. Muâz”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, 35/374-375.

⁷²⁰ Buhârî, *Menâkıbü’l-Ensar*, 12; İbn Mâce, *Mukaddime*, 11; Ahmed b. Hanbel, 3/234.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.SONUÇLARI AÇISINDAN HENDEK GAZVESİ

Hendek Gazvesi sebepleri açısından dikkati çeken gazvelerden biri olmakla beraber, sonuçları bakımından da dikkati çeken gazvelerden biridir. Sonucu etkileyen en önemli etken şüphesiz sebeplerdir. Savaşın sebepleri, savaşan grupların farklı amaçlarının olması Hendek Gazvesi'nin birçok sonuçlar doğurmasına yol açmıştır. Bu bölümde gazvenin Müslümanlar, Müşrikler, diğer Müşrik grupları ve Yahudiler açısından doğurduğu sonuçlar başlıklar halinde tespit edilmeye çalışılmış, karakteristik, siyasî, dinî, sosyal, ekonomik ve askerî sonuçlar alt başlığıyla incelenmiştir.

3.1.Müttefik Kuvvetler Açısından Gazve'nin Sonuçları

Hendek Gazvesi her iki taraf için de önemli sonuçlar doğurmuştur.⁷²¹ Kalabalık bir orduya karşı ciddi bir kayıp vermeden savaştan çıkmış olması Müslümanlar açısından büyük bir zafer, müttefik kuvvetler için de bir başarısızlık olarak kabul edilmelidir.⁷²² Müttefik kuvvetlerin başarısızlıklarıyla ilgili de dikkat çeken önemli sonuçlar vardır.

3.1.1.Karakteristik Sonuçlar

Duygularına hâkim olamayan insanlar, kendilerini denetime tâbi tutamazlar. Dolayısıyla gerçeğe, hakikate ulaşmaları mümkün olmaz. Müttefik kuvvetlerin Hendek Gazvesi'ne katılmalarında etkili olan karakteristik özelliklerinin gazvenin sonuçlarına da yansımaları olmuştur.

Korkaklıkları, inatçılıkları, kalplerinin hakikate kilitli oluşları, Müslümanlara karşı aşırı düşmanlık hisleriyle dolu olmaları, şeytanın vesveselerine, hevalarına uymaları, sadece mal biriktirme arzusıyla hareket etmeleri gibi özellikleri onların, Müslümanların iktidarını istememelerine sebep olmuştur. Onlar Hendek Gazvesi'nden umdukları sonucu alamadıkları halde, özelliklerinin gereği davranışlarından, bakış

⁷²¹ Apak, *Siret-i Nebî*, s. 254.

⁷²² Apak, *Siret-i Nebî*, s. 254.

açılarından vaz geçmemişlerdir. Ebû Süfyân'ın Hz. Peygamber'e gönderdiği mektubun içeriğine bakıldığında bu tespitin isabetli olduğu anlaşılabilmektedir.

Yahudiler de karakter yapılarında mevcut dik kafalılık, yalan söyleme, hakikati gizleme, hırslarına ve tamahlarına boyun eğme, sinsî davranışlar sergileme özelliklerini Hendek Gazvesi'nde pratiğe aktarmışlar, savaş sonunda da gururlarının esiri olduklarından herhangi bir nedamet göstermemişlerdir. Hezimet yaşadıkları halde kibirlerinin gereği yine Müslümanlara karşı üstünlük kurmanın gayretinde olmuşlardır.

Münafıklar iki yüzlü tutumlarını savaş öncesinde olduğu gibi savaş sonrasında da sürdürmüşlerdir. Onlar yine gururlarına, yalanlarına, dünyalık menfaatler uğrunda haklının yanında değil güçlünün yanında, iyiliğin değil kötülüğün yanında yer almaya, Müslümanları bırakıp kâfirlerin yanında saf tutmaya devam etmişler, cihattan kaçmışlar, sadece akıl hocalığı yapmakla yetinmişlerdir.

3.1.2.Siyasî Sonuçlar

Bu gazve müttefik güçlerin hem gururunu hem tecavüz kudretini yok etmiştir.⁷²³ Hazırlıksız, bir lider etrafında yekvücut olmadan kalabalık ama birbirinden kopuk ordular Medine'den hezimetle dönmüşler hem kendi içlerinde hem de dışarıda otoriteleri sarsılmış, bir daha Medine'ye saldırabilecek güç ve cesareti kendilerinde bulamamışlardır.

Gazve sonunda Müslümanlar siyasî anlamda bir lider etrafında birlik beraberlik içerisinde kenetlenmişlerken, müttefik kuvvetler açısından durum öyle olmamıştır. Müşriklerin nazarında Ebû Süfyân'ın liderliği ciddi anlamda yara almıştır. Ekonomik olumsuzluklar sebebiyle kendileriyle alay edilmesi pahasına Bedrülmev'îd Gazvesi'ne katılmaktan kaçınan Ebû Süfyân, Yahudilerin tahrikiyle gündemlerinde olmadığı halde, ciddi anlamda hazırlanmamalarına rağmen alelacele Medine'ye saldırıya geçmiş ve sonuçta hayal kırıklığı yaşamıştır. Hz. Peygamber'e gönderdiği mektubun

⁷²³ Konrapa, *Peygamberimiz*, s. 180.

üslubundan anlaşıldığı gibi son derece gergin olması hatasını anlamasıyla ilgili bir durumdur.

Bir devlet başkanı önemli bir meselede ortak bir amaç uğruna iş yapacağı işbirlikçilerini çok iyi tanımalıdır. Bu açıdan Ebû Süfyân'a bakıldığında hem Yahudileri hem de kendisi gibi Müşrik oldukları halde diğer Müşrik kabileleri tam olarak tanıyamadığı görülmektedir. Gatafân kabilesinin savaşın tam hararetli zamanında Hz. Peygamber'le anlaşmaya kalkışması, Yahudilerden umduğu desteği alamayışı onun aynı safta mücadele ettiği işbirlikçilerini tanıyamadığını göstermektedir.

Kureyş amacının ne olduğunun farkında hareket etmiş olsa da destekleyici kabilelerin bundan habersiz olmaları müttefik ordunun başarısızlık sebeplerinden biri olmuştur.⁷²⁴ Dolayısıyla güçler arasında amaç birliğinin olmaması siyasî anlamda da Müşrikler açısından sorun olmuştur.

Ebû Süfyân bu savaşa katılırken siyasî manada büyük bir risk almıştı. Eğer savaşı kaybederse artık Medine'ye bir daha saldırabilecek güç ve otoriteyi kendisinde bulamayacaktı. Neticede de öyle oldu. Hendek Gazvesi, sadece Kureyş içinde değil, Yahudiler, Münafıklar ve diğer Müşrik kabileler nazarında da önemli ölçüde siyasî prestij kaybına sebep olmuştur. Bu kayıptan en çok nasibini alan kesim ise şüphesiz Mekkeli Müşriklerdir.

Diğer Müşrik kabilelerin temel amacı ekonomik menfaatler elde etmektir. Savaşa katılmaları karşılığında elde edecekleri ekonomik gelirlerin yanı sıra İslâmiyet'in yayılması durumunda kaybedecekleri bazı ticaret yollarının tehlikeye girmesi söz konusuydu. Bunların da siyasî anlamda müstakil bir devlet olmak gibi bir gayeyle Medine'ye geldikleri söylenemez. Diğer Müşrik kabileler, Müslümanlarla baş edemeyeceklerini bizzat müşahade etmişler, Müslümanların otoritesini kabul etmek zorunda kalmışlardır.⁷²⁵ Hendek Gazvesi'yle Medine'nin güney yönünden saldırıya kapatılması, Müslümanların diğer Müşriklerle daha rahat ve güvenli ilişkilere

⁷²⁴ Margoliouth, *Muhammed ve İslâm'ın Yükselişi*, s. 286-287; Daryal, *İslâm'ın Doğuş ve İlk Yayılışının Psiko-Sosyal Açısından Tahlili*, s. 168.

⁷²⁵ Hattâb, *Komutan Peygamber*, s. 162.

girebilmesine de imkân vermiştir.⁷²⁶ Bu gazveyle, zaten siyasî ikbal peşinde koşmayan, geçici menfaatler elde etme arzusundaki diğer Müşriklerin siyasî anlamda herhangi bir kazanımı olmamıştır.

Yahudiler, Hendek Gazvesi'nde siyasî manada telafisi imkânsız bir yanlış yapmışlardır. Yahudiler arasında siyasî bir birliğin ve bu birliğe liderlik yapabilecek ehil bir kişinin olmadığını bariz bir şekilde görmek mümkündür. Müttefik kuvvetlerin oluşumunda baş rol oynayan Benî Nadîr ve Benî Kaynukâ tüm taraflarıyla bu birliğe katılmamıştır. Benî Kurayza Yahudileri de liderleri Ka'b b. Esed'le Huyey b. Ahtâb'ın arasında geçen uzun tartışmalar sonucunda zoraki savaşa katılmış, ancak savaşın en kritik noktasında savaştan çekilmiştir. Öte yandan Hayber Yahudilerinin de bu savaşta tarafsız kaldıkları görülmektedir. Onlar müttefik kuvvetlere gönderdikleri erzakı bile parayla satmışlardır.

14 Mayıs 1948 yılına kadar bağımsız bir devlet kuramayan Yahudiler için Hendek Gazvesi bir dönüm noktası olmuş, Medine'ye yaptıkları son hamlelerinden de müspet netice elde edememişlerdir. Benî Nadîr ve Benî Kaynukâ Yahudileri kendileri batarken, yanlarına Benî Kurayza'yı da çekmişler, siyasî açıdan Medine'de tutunacak dalları kalmamıştır. Daha önce Medine'den sürülen Benî Nadîr Yahudilerinin tüm gayretleri sonuçsuz kalmış, aynı zamanda Medine'deki diğer dindaşlarının da geleceklerini tehlikeye atmışlardır.⁷²⁷

Yahudilerin Müslümanlar üzerine yaptığı ilk saldırı teşebbüsü Hendek Gazvesi'nde başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁷²⁸ Bunda Arap Yarımadası'nda yaşayan Yahudilerin, korkak ve tedbirsiz olmalarının etkisi olmuştur.⁷²⁹ Benî Kurayza'nın ihaneti, Hendek Gazvesi'nin sona erişiyile Müslümanların bertaraf etmeleri gereken hedef kitleyi ortaya çıkarmıştır.⁷³⁰

Benî Kurayzalılara Hz. Peygamber'in herhangi bir kötülüğü dokunmamış, hatta Allah Resulü onlara birtakım yardımlar da yapmıştı. Dolayısıyla ortada

⁷²⁶ Apak, *Siret-i Nebî*, s. 254.

⁷²⁷ Hattâb, *Komutan Peygamber*, s. 162.

⁷²⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/178.

⁷²⁹ Margoliouth, *Muhammed ve İslâm'ın Yükselişi*, s. 284.

⁷³⁰ Hattâb, *Komutan Peygamber*, s. 161.

antlaşmayı bozacak bir sebep yoktu.⁷³¹ Hendek Gazvesi'nden en çok zararlı çıkanlar Benî Kurayzahılar olmuştur. Onların tercih ettikleri iki yüzlü tutumlarının bedeli ağır olmuştur.⁷³² Benî Kurayza Yahudilerinin işlediği savaş suçu, Hendek Gazvesi'nin hemen ardından cezalandırılmalarına sebep olmuştur.⁷³³ Bu da Huyey'in teklifine karşı kararlı bir duruş sergileyemeyen Ka'b'ın başta kendi siyasî otoritesi olmak üzere reisi olduğu kabilesinin de yok oluşuna yol açmıştır.

Hendek Gazvesi siyasî sonucu açısından savaşa aktif anlamda katılan Müşrik ve Yahudiler kadar Münafıklar açısından da hüsrarla neticelenmiştir. Nitekim bu gazve sonunda Abdullah b. Übey'in Medine'de reislik umudu tamamen ortadan kalkmıştır. Bunlar da Yahudiler ve diğer Müşrikler gibi Müslümanların otoritesini kabullenmek zorunda kalmışlardır.

3.1.3.Dinî Sonuçlar

Hz. Peygamber'in safları bölme taktiğine bir çözüm bulamayan müttefik kuvvetlerin kendi aralarında oluşan güvensizlik savaşın sonucunu kendi aleyhlerine çevirmiştir.⁷³⁴ Bu güvensizliğin en önemli nedeni şüphesiz Müttefik unsurların farklı dinlere mensup gruplardan oluşmasıdır.

Ebû Süfyân kuşatma sonrası Mekke'ye döndükten sonra Hz. Peygamber'e yazdığı mektubuna "Allah'ın ismiyle" başlamış ama "Lât, Menât, Uzzâ, İsaf ve Hübel adına" yemin etmişti. "*Kesinlikle, din sadece Allah'a aittir. O'nun dışındakileri evliya (dostlar) olarak edinenler, 'Onlar bizi Allah'a daha fazla yaklaştırsın diye biz onlara tapıyoruz' (derler)*"⁷³⁵ ayetinde ifade edildiği gibi Müşriklerden bazılarının Allah inancına dair açık bir örnek görülmektedir. Bu ifadelerden Ebû Süfyân'ın amaçlarından birinin de putperestliği İslâm inancına üstün tutmak, İslâm'ı kökünden kazımak olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Hendek Gazvesi'nde arzulamadığı, ummadığı bir sonuçla karşılaşmış, emeline ulaşamamıştır.

⁷³¹ Buhârî, Meğâzî, 14; Müslim, Cihâd, 62; Ebû Dâvûd, İmâret, 23; Bûtî, *Fıkhu's-siyre*, s. 311.

⁷³² Margoliouth, *Muhammed ve İslâm'ın Yükselişi*, s. 287-288.

⁷³³ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 191.

⁷³⁴ Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 170.

⁷³⁵ Zümer 39/3.

Zafere ulaşmak, her şeyden önce sağlam bir iman sahibi olmayı gerektirir. Böyle olursa kişi ölümü kabullenebilmek gibi ciddi bir tavır ortaya koyabilir; ruhen, zihnen tam bir donanıma sahip olabilir. Zaferin aradığı bu vasıflar Müşriklerde bulunmadığından, zafere de erişememişlerdir.⁷³⁶

Neticede Mekkeli Müşrikler, Medine'deki İslâm hâkimiyetine son veremedikleri gibi, dinî anlamda putperestliği güçlendirecek herhangi bir kazanç da elde edememişlerdir. Aksine bu gerek bilfiil savaşa katılan Mekkeli Müşrikler açısından gerekse savaşa katılmayan Mekkeliler açısından maneviyat zafiyetine yol açmıştır. O kadar hazırlık yapıp gerçekleştirdikleri saldırıda kaybettikleri maddî imkânların yanında önemli ölçüde maneviyat kaybına da uğramışlar, kalplerine Müslümanların korkusu düşmüştür.⁷³⁷

Diğer Müşrik kabilelerin bu savaşa dinî yönden bir kazanç elde ettiklerini söylemek de mümkün görünmemektedir; aksine Hendek Gazvesi sonunda Müslümanların Arap Yarımadası'ndaki saygınlığı diğer kabilelerin İslâm'a girmelerinin yolunu açmıştır.⁷³⁸

Benî Kaynukâ, Benî Nadîr ve Benî Kurayza'nın tevhid dini olan İslâmiyet'e karşı, putperest Mekkelilerle ittifak yapması, onları gerek kendi dindaşlarına gerek başka dinden olanlara izahını yapamayacakları bir sonuçla karşılaşmak zorunda bırakmıştır. Çünkü Tevrat'ın putperestliğe karşı tavrı nettir.⁷³⁹ Hal böyleyken Ebû Süfyân'ın "İslâmiyet mi daha doğru bir dindir, putperestlik mi?" sorusuna Yahudiler hakikati gizleyerek "Putperestlik" cevabını vermişlerdir. Bu da şüphesiz hakikatin gizlenmesi, dinlerini şahsî menfaatleri uğruna istismar etmeleri anlamına gelmektedir.

Bu gazvede Münafıkların gerçek yüzleri ayan beyan ortaya çıkmıştır. Tavırlarından anlaşılan, onlar da müttefik güçler gibi Müslümanların kesin bir hezimete uğrayacaklarından, İslâmiyet'in kökünün kazınacağından son derece emin idiler. Müttefik kuvvetlerin başarısız bir şekilde Medine'yi terk etmelerini bile

⁷³⁶ Daryal, *İslâm'ın Doğuş ve İlk Yayılışının Psiko-Sosyal Açısından Tahlili*, s. 168.

⁷³⁷ Hattâb, *Komutan Peygamber*, s. 162.

⁷³⁸ Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, 1/161.

⁷³⁹ Yeşaya 10/10.

kabullenememişlerdir. Onların ruh halini Derveze şu ifadelerle ortaya koymuştur: “Münafıklar, kendilerine, düşman ordularının hüsrana uğrayarak Medine’den çıkıp gittikleri söylendiğinde inanmamışlardı. Korkudan düşman ordularının Medine’den ayrılmadığını sanıyorlardı. Düşmanla savaşmaktansa çöl bedevileri arasında olup Müslümanların kötü haberlerini işitmeyi yeğliyorlardı.”⁷⁴⁰

3.1.4.Sosyal Sonuçlar

İki veya daha fazla toplum arasında gerçekleşen savaşların doğal olarak toplumsal sonuçları olmaktadır. Bu sonuçların merkezinde savaşan gruplar arasında savaşın sonucuna göre müspet veya menfi anlamda dayanışma olgusu yer almaktadır. Aslında memleketlerin savunmasını, savaşın gidişatını belirleyen işte bu olgudur.

Bedir, Uhud ve Hendek Gazvelerinde kendilerini zafere şartlandırmış Müşrikler arasında bir dayanışma ruhundan söz edilebilir. Ancak Bedrülmev‘îd Gazvesi’nde kararlı hareket etmeyen, korkakça davranan Ebû Süfyân’a karşı sosyal tabanında oluşan olumsuz bakış açısı Hendek Gazvesi’nden sonra pekişmiştir. Müşrikler artık tekrar Müslümanlara karşı bütün imkânlarını seferber edecek, malıyla, canıyla saldıracak dayanışma ruhunu kaybetmişlerdir.

Hendek Gazvesi her ne kadar Müslümanların lehine sonuçlansa, Müşrikler hüsrana uğrasalar da Bedir Gazvesi’nde olduğu gibi ciddi anlamda bir can kaybı olmamıştır. Bedir Gazvesi’ne karşılık Uhud Gazvesi’nde galip gelen Müşrikler Hendek Gazvesi’nde nötr denilebilecek bir sonuç elde ettiler. Asabiyet olgusunun yerleştiği bir toplumda böyle bir sonuç Müşriklerin kindarlıklarını, nefret duygularını törpülemiştir.

Aynı bakış açısı diğer Müşrik kabileler için de söz konusudur. Hendek Gazvesi sonucunda onlar arasında asabiyet olgusu zayıflamış, aralarındaki dayanışma ruhu kaybolmuştur. Bu sosyolojik durum onların İslâmiyet’e girmelerini de kolaylaştırmıştır.

⁷⁴⁰ Bursevî, *Ruhu'l-Beyân Tefsiri*, 15/402; Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 6/16.

Daha önce kendi aralarında birleşemeyen, bir kısmı Evs'le bir kısmı Hazrec'le müttefik olan Yahudiler, ortak amaç doğrultusunda bu gazvede birlikte hareket etmişler, ancak arzuladıkları amaçlarına ulaşamamışlardır. Hatta aslında gazveye katılma konusunda istekli olmayan Benî Kurayza'yı da ikna edip savaşa katılmalarını sağlamışlar ancak onları telafisi olmayan bir akıbete sürüklemişlerdir. Dolayısıyla onlar arasında da dayanışma ruhunun önemli ölçüde kaybolduğu görülmektedir.

Münafıklar, iki yüzlü tutumları sebebiyle Medine'de kendilerini gizleyip yaşamlarını sürdürseler de neticede Yahudilerden ve Müşriklerden daha önce aldıkları destekten mahrum kalmışlar, Müslümanlara büyük çaplı zararları olmamıştır.

3.1.5.Ekonomik Sonuçlar

Müttefik kuvvetler, Müslümanları yok etmek adına bütün imkânlarını seferber ederek o kadar hazırlık yapıp gerçekleştirdikleri saldırıda sadece ruhî yönden değil, maddî açıdan da ciddi anlamda kayba uğramışlardır.⁷⁴¹ Savaş sonrasında Mekkelilerin kuzeydeki pazarları ile (Suriye, Irak, Mısır) bağlantısı kesildi. Bu, Kureys'in sonu açlık tehlikesine varacak boyutta, iktisadî yönden sarsılmasına sebep oldu.⁷⁴² Dolayısıyla Mekke Müşriklerin can damarı mesabesinde olan kuzeydeki ticaret yolunun güvenliğinin kaybolması, tam anlamıyla ticarî yönden de bir mağlubiyet olarak değerlendirilebilir.⁷⁴³

Savaşa ücretli askerlerle katılan diğer Müşrik kabileler de ekonomik anlamda umduklarını bulamamışlar, hüsrana uğramışlardır. Kaynaklar Benî Nadîr Yahudilerinin bunlara savaş öncesinde savaşa katılmaları karşılığında vermeyi taahhüt ettiği hurma gelirlerini verip vermediği konusunda herhangi bir bilgi vermemiştir. Muhtemelen savaştan mağlubiyetle dönmeleri sebebiyle ücretli askerlere de hurma gelirleri verilmemiş, onların savaşa katılmaları âdeti kendileri için bir israf olmuş, emekleri boşa gitmiştir.

⁷⁴¹ Hattâb, *Komutan Peygamber*, s. 162.

⁷⁴² Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/178.

⁷⁴³ Azimli, *Siyer*, s. 179.

Yahudiler, savaş için asker toplamışlar, teçhizat temini için masraf yapmışlardı. Elbette bunların ekonomik bir bedeli vardı. Huyey'in Hayber'den gelen erzak ve yemlerin parasını ödemesi bu konuda fikir vermektedir. Yahudiler bu masrafları göze alırken, savaştan galip geleceklerini, yaptıkları masrafları da fazlasıyla telafi edeceklerini düşünüyorlardı. Netice bekledikleri gibi olmayınca bunlar da ekonomik açıdan büyük kayıp yaşamışlardır. Öte yandan ticaret yollarının güvenliği de tehlikeye girmiş, bu onlar için ileriye dönük bir tehdit oluşturmuştur.

Genel anlamda Müttefik kuvvetler memleketlerinin dışında bulunan bir yere savaş için gitmişler hem gidişlerinde hem kuşatma esnasında masraf etmişler, dönüşte bazı eşyalarını savaş alanında bırakmışlar, dolayısıyla ekonomik anlamda zarar etmişlerdi. Savaş sonrasında ticaret yollarının Müslümanların kontrolüne geçmesi onlara ekonomik anlamda da bir darbe vurmuştur. Müttefiklerin safında yer alan Münafıklar için de ekonomik açıdan müspet bir netice olmamıştır.

3.1.6. Askerî Sonuçlar

Hendek Gazvesi'nin sonunda müttefik kuvvetlerden 3'ü Müşrik, 2'si Yahudi olmak üzere toplam 5 kişi ölmüştür. 13 bin civarında askerin 20 küsur gün savaşması neticesinde müttefik kuvvetlerden sadece 5 kişinin ölmesi Hz. Peygamber'in savaşta uyguladığı hendek stratejisiyle doğrudan ilişkilidir. Zira bu iki ordu göğüs göğüse çarpışsaydı savaşta ölenlerin sayısı şüphesiz çok daha fazla olurdu. Bu bağlamda Ebû Süfyân'ın Hz. Peygamber'e yazdığı mektupta ısrarla "hendek" vurgusu yapması net fikir vermektedir.

Bu gazve askerî açıdan Müttefik ordudaki tarafların umduklarını bulamadıkları, savaş sonunda büyük hayal kırıklığı yaşadıkları, başarısızlıkla neticelenmiş bir savaştır. Savaşa gelirken Kureyşlilerin, diğer Müşriklerin, Yahudilerin ve Münafıkların beklentileri Müslümanları tamamen ortadan kaldırmak idi. Ancak bunlardan hiçbirisi beklentilerini gerçekleştirememişlerdir.

Yahudi-Müşrik müttefik ordusunun başarısızlıklarının belli başlı sebepleri; hendekle karşılaşmanın verdiği şaşkınlık, yanı sıra düzensiz komuta, hava muhalefeti,

güvensizlik, muhasarada sebat gösterememe,⁷⁴⁴ ordudaki disiplinsizlik, manevra kabiliyetinden yoksunluk,⁷⁴⁵ birlikler arasındaki koordinasyon eksikliği ve fizikî olarak yetersizlikler⁷⁴⁶ olarak sıralanabilir.

Müttefik orduda tek komutan ve tek komuta yoktu. Dahası ordudaki insanların çoğu birbirini tanımıyordu.⁷⁴⁷ Ayrıca farklı grup komutanlarının bir araya gelip bir strateji belirlediklerine, alternatif stratejiler geliştirdiklerine dair bir rivayetle karşılaşmamaktadır. Bu durumda onlar, 10 bin kişilik bir orduyla ansızın Medine'ye saldıracaklar, Müslümanları gafil avlayacaklar, taş üstünde taş bırakmadan Medine'yi yerle bir edeceklerdi. İkinci bir planları yoktu. Karşılaştıkları sürpriz hendek taktiğiyle de planları alt üst oldu. Bu da açıkça bir komuta zafiyetini göstermektedir. Dolayısıyla büyük hedeflerle önemli bir savaşa teşebbüs eden bir komutanın, bir ordunun elbette alternatif planları olmalıdır. Bu sebeple karşılaştıkları ters bir hamleyle müttefikler alt üst olmuşlardır.

Komuta zafiyetindeki sorun hendek şaşkınlığından sonra zincirleme olarak hava muhalefeti, yiyecek içecek, hayvanlarının yem sıkıntısı, ordu içerisindeki güvensizlik, askerlerdeki sabır eksikliği, zamanın uzaması dolayısıyla Haram aylardan Zilkade ayının yaklaşması şeklinde devam etti. Böylece kaçınılmaz son meydana geldi.

Bir orduda bulunması gereken eksikliklerin telafisinde, iyi organize yapma ve disiplinli hareket etme anlayışı müttefik kuvvetlerde mevcut değildi.⁷⁴⁸ İyi bir organize ve disiplin ise bir orduyu başarıya götüren iki temel etkidir. Bu bakımdan Müttefik güçler askerî anlamda sadece sayısal güçle savaşın kazanılmayacağını göstermiş oldular.

Ordudaki kabilelerde görülen Müslümanları yok etmekten çok, ganimet peşinde olmaları ve savaşta isteksiz davranmaları müttefiklerin mağlubiyetlerinde rol

⁷⁴⁴ Hattâb, *Komutan Peygamber*, s. 155-156.

⁷⁴⁵ Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 170.

⁷⁴⁶ Margoliouth, *Muhammed ve İslâm'ın Yükselişi*, s. 286.

⁷⁴⁷ Daryal, *İslâm'ın Doğuş ve İlk Yayılışının Psiko-Sosyal Açısından Tahlili*, s. 169.

⁷⁴⁸ Margoliouth, *Muhammed ve İslâm'ın Yükselişi*, s. 286.

oynamıştır.⁷⁴⁹ Yaptığı iş ne olursa olsun, uğrunda mücadele edilen davanın amacı başarıya ulaşmada ciddi kriterlerden biridir. Gelişmelerden müttefik güçlerden hepsinin aynı amaçla hareket etmediği anlaşılmaktadır.

Kaynaklarda rastlanılmayan ama üzerinde durulması gereken hususlardan biri de savaş için başta Müşrikler olmak üzere, diğer kabileleri teşvik eden, tahrik eden Benî Nadîr ve Benî Kaynukâ Yahudilerinin savaşa katılan asker sayıları ve savaşta yaptıkları faaliyetlerle ilgili bilgilerdir. Kaynaklarda, sadece söz konusu Yahudilerin Mekkeli Müşrikleri ve diğer kabileleri savaşa ikna ettikleri ve Benî Kurayza'yla Müslümanlar arasındaki antlaşmanın bozulması için Benî Kurayzalılarla görüştükleri bilgisi yer almaktadır. Oysa diğer kabilelerden her birinin katıldıkları asker sayısı, karargâh yeri olarak seçtikleri bölgelerle ilgili rivayetler detaylı olarak nakledilmiştir.

Benî Nadîr ve Benî Kaynukâ Yahudilerinin sürgün öncesi Medine'deki Müslümanlarla ilişkilerine bakıldığı zaman, antlaşmaları olduğu halde sürekli Müslümanlara sataşan, onlara zarar vermek için her fırsatı değerlendiren davranışları görülür. Onlar cirimlerine bakmadan kafa tutmaktan çekinmeyen, üzerlerine gidildiği zaman da arkalarına bakmadan kaçan, korkak, kaypak, sinsi ve şantajcı bir karakter yapısına sahipti. Abdullah b. Übey'le ilişkilerinde de görüldüğü gibi onların başkalarının sırtından geçinen asalak bir mizaçlarının olduğu, daha çok akıl hocalığı yapan, uygulamada hep geri planda duran bir tutum sergiledikleri söylenebilir. Hendek Gazvesi'ndeki tutum ve davranışlarında da bu tespitlerin doğru olduğu anlaşılmaktadır. Hendek Gazvesi'ne dair nakledilen o kadar ayrıntılı rivayetlere rağmen söz konusu Yahudilerin savaşta asker sayıları, savaşta sergiledikleri davranışlarıyla ilgili herhangi bir kaynakta herhangi bir rivayetle karşılaşılması konuyla ilgili net tespitlerin yapılmasına engel teşkil etmektedir.

Hendek Gazvesi, Mekkelilerle Yahudilerin, Hz. Muhammed'in gücünü kırmaları için yaptıkları son hamleleriydi. Güçlü ordularına rağmen elde ettikleri

⁷⁴⁹ Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 169

mağlubiyetle bir daha Müslümanlara saldırmaya cesaret edememişler,⁷⁵⁰ askerî bakımdan tamamen geri çekilmişlerdir.⁷⁵¹

3.2. Müslümanlar Açısından Gazve'nin Sonuçları

Müslümanların Hendek Gazvesi'nde elde ettiği zafer, her şeyden önce hendek şeklinde tezahür eden beşerî tedbirin, insan gayretinin aynı zamanda gönderilen ilahî yardımın, ilahî inayetin birleşiminin bir sonucudur. Dolayısıyla bunlardan birini öne çıkarıp, diğerini görmezden gelmek isabetli sonuçlar vermeyecektir.⁷⁵² Bu birleşimin tesir gücü de birçok yönlerde kendisini göstermiştir. Ağır ve zor şartlar altında gerçekleşen Hendek Gazvesi Müslümanlar açısından karakteristik, siyasî, dinî, sosyal, ekonomik, askerî açılardan önemli sonuçlar doğurmuştur.⁷⁵³

3.2.1. Karakteristik Sonuçlar

Kendilerine Kur'an ve sünneti rehber edinen Müslümanlar, Hendek Gazvesi öncesinde, gazve anında ve gazve sonunda şahsiyetli bir tutum sergilemişlerdir. Onlar zor zamanlarda dayanışma içinde olmayı, tedbirli davranmayı, istişareye önem vermeyi, çilelere karşı sabırlı olmayı, dünyalığa, heva ve heveslerine meyletmemeyi, cihat konusunda fedakârlık yapmayı, sağlam bir tevekkül anlayışıyla sonucu beklemeyi ve tüm bunları Allah'ın dinini hâkim kılma amacıyla yerine getirmeyi prensip edinmişlerdir. Sergiledikleri bu tutum ve davranışları onları amaçlarına ulaştırınca herhangi bir şımarıklığa, gevşekliğe tevessül etmemişlerdir. Karşılaştıkları akıbet onların imanını taçlandırmış, ileriye dönük zaferlerin yolunu açmıştır.

3.2.2. Siyasî Sonuçlar

Müslümanlar açısından bir varoluş mücadelesi olan Hendek Gazvesi, siyasî olarak Müslümanların başarısıyla neticelenmiş bir savaştır. Bu başarının mimarı da Hz. Peygamber olmuştur. İslâm'ı ortadan kaldırmak için son derece kararlı olan kalabalık sayıdaki düşman ordusunun karşısında İslâm devletinin başkanı olarak Hz.

⁷⁵⁰ Önkal, *Muhtasar Siyer-i Nebî*, s. 151.

⁷⁵¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/178.

⁷⁵² Erul, "Rivayetlerdeki Hendek ve Hendek'teki Rivayetler", s. 53.

⁷⁵³ Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 170.

Peygamber,⁷⁵⁴ yerinde ve zamanında stratejiler uygulamıştır. Bu gazve de onun siyasî maharetini açık bir şekilde ortaya koyduğu bir gazvedir.⁷⁵⁵

Allah Resulü, hiçbir zaman topraklarını genişletmek, saltanat sürmek için savaşa çıkmamıştır. Kendi hudutlarını çiğneyen, toprak bütünlüğünü ihlâl edenlere karşı müdafaa yolunu seçmiştir.⁷⁵⁶ Bunun en açık delillerinden biri de Hendek Gazvesi olmuştur.

Resulullah, tebliği sadece söz ile yapmamış, söylediği sözleri salih amelle taçlandırmış, muhkem hale getirmiştir. Hz. Peygamber'in, savaş öncesindeki gayretleri, sorumluluk anlayışı, sistemli bir şekilde savaşa hazırlanması, onun bu savaşın doğuracağı neticelerin bilincinde olduğunu göstermektedir. Çünkü bu savaş, Bedir Gazvesi'nden sonra gerçekleşen en keskin mücadeleydi ve sonuç müttefik düşman güçlerinin istediği şekilde oluşsaydı İslâm tarihinin çehresi değişecekti.⁷⁵⁷ Bunun idrakinde olan ve zafere ulaşmak için tüm imkânlarını ortaya koyan Allah Resulü, başarılı bir devlet adamı olarak, kendilerini Allah ve Resulü'ne adanmış Müslümanları birbirine kenetlemiş ve arzu edilen başarıya ulaşmıştır.⁷⁵⁸

Hz. Peygamber hendek kazımı sırasında ashabını teşvik etmek için şiirler okumuş, ancak Hassan b. Sâbit'le Ka'b b. Mâlik'in şiirlerinin okunmasını yasaklamıştı. Çünkü o şiirlerin, çalışanların motivasyonunu düşüreceğine inanıyordu. Onun bu derece hassas davranması, işini ciddiyetle yapması gerçek bir devlet adamı olmasından kaynaklanıyordu.

Bir grubun lideri kişisel güvenliğinin peşinde koşan, tembel, şahsî çıkarlarını her şeye tercih eden, tehlike anında kaçmaya yeltenen kimse ise, doğal olarak kendisine tâbi olanların da aynı zayıflığı göstermesi beklenebilir.⁷⁵⁹ Bir lider yönettiği kişilere karşı samimiyetini, fedakârlığını ortaya koymalıdır. Hz. Peygamber tüm

⁷⁵⁴ Erul, "Rivayetlerdeki Hendek ve Hendek'teki Rivayetler", s. 52.

⁷⁵⁵ Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, 1/161.

⁷⁵⁶ Kapar, *Hz. Muhammed'in Müşriklerle Münasebetleri*, s. 185.

⁷⁵⁷ Hattâb, *Komutan Peygamber*, s. 159.

⁷⁵⁸ Önkâl, *Muhtasar Siyer-i Nebî*, s. 151; Erul, "Rivayetlerdeki Hendek ve Hendek'teki Rivayetler", s. 34.

⁷⁵⁹ Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'ân*, 4/401.

hayatında görüldüğü gibi bu gazvede de bir lider olarak her türlü fedakârlığı önce kendisi yapmış, bu konuda Müslümanlara örnek olmuştur. Kendisi ve ailesi için özel koruma tedbiri almamış, savaş alanlarında en ön saflarda yer almıştır. Hendek kazımının her aşamasında bizzat çalışması, savaş sırasında gece gündüz sarfettiği gayretlerinde bu husus açıkça görülmektedir.⁷⁶⁰ Bir devlet başkanı, bir ordu komutanı olarak yaptığı bu fedakârlıklar, kendisine tâbi olan ashabının davranış tarzlarını etkilemiş, bu tutum ve davranışlar savaşın sonucuna sirayet etmiştir. Bu yönüyle Hendek Gazvesi örnek bir siyasî lider modeli sunmuştur.

İslâm devletinin lideri olan Allah Resulü, Kur'an'ın rehberliğinde⁷⁶¹ önemli konularda arkadaşları ve özel yakınlarıyla istişare etmeyi prensip haline getirmiştir. Hendek Gazvesi öncesinde de istişare yapmış, Selmân'ın orijinal görüşünü münasip görüp uygulamıştır. Bu uygulama da savaşın sonucunu etkilemiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in kamuyla ilgili uygulamalarından düşmana karşı mümkün olan yollarla korunmanın ve bu yolların gereğini yerine getirmenin hükmü de anlaşılmaktadır.⁷⁶²

Devleti yöneten sorumluluk sahibi kişilere günlük olarak birçok haberler iletilir. İyi bir yönetici gelen haberlerin önce doğruluk değerini araştırmalı, ona göre uygulamalarını gerçekleştirmelidir. Hendek Gazvesi'nde Hz. Peygamber bir devlet başkanı sıfatıyla gelen bilgilerin doğruluğunu araştırmış, Müşriklerin savaş hazırlığıyla ilgili bilgiler geldiğinde haberi değerlendirip doğruluğunu teyit ettirmiştir. Benî Kurayza'nın ihanetiyle ilgili bilgiler gelince de önce haberin doğruluğunu araştırmış, emin olunca Benî Kurayza üzerine kuvvetler göndermiştir.⁷⁶³ Onun bu yaklaşımı siyasî anlamda sahip olduğu yetkinliğinin bir delilidir.

Allah Resulü, Benî Kurayza'nın antlaşmayı bozduğu haberini öğrendiği kritik ve olumsuz durumda en ufak panik yaşamamış, karamsar olmamış gerçek bir lidere yakışan serinkanlılıkla, ashabına zafer müjdesi vermiş, "Allah en güzel vekildir, O,

⁷⁶⁰ Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'ân*, 4/401; Dermenghem, *Hz. Muhammed ve Risaleti*, s. 276.

⁷⁶¹ Âl-i İmrân 3/159; Neml 27/32-34.

⁷⁶² Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/31.

⁷⁶³ Önkâl, *Muhtasar Siyer-i Nebî*, s. 149; Ahmet Güner, *Resulullah'ın Ehl-i Kitap'la Münasebetleri*, Fezr Yayınları, Ankara, 1997 s. 294

bize yeter” diyerek onların moral ve motivasyonlarını diri tutmuş,⁷⁶⁴ Müslümanların kazanacağını müjdelemiştir.

Gerçek lider, içinde bulunduğu şartların durumuna göre alternatif çözüm üretebilmelidir. Tasarladığı düşüncelerin dışında yeni gelişmeler olduğu zaman yeni tasarılar sunmalıdır. Benî Kurayza’nın ihanetinden sonra Hz. Peygamber, fert fert ordudaki askerlerin değil, bütün şehrin ve halkın korunmasına yönelik genel savunma planı yapmıştır.⁷⁶⁵

Hendek Gazvesi’nde Hz. Peygamber düşman kuvvetlerin gücünü ve kendisinin asker sayısını ve imkanlarını biliyordu. İşte bu aşamada planladığı “düşman saflarını” bölme siyasetinin başarıda rolü açıkça görülmektedir.

Müttefik saflarını bölmeye yönelik olarak Hz. Peygamber’in Gatafânlılarla antlaşma teşebbüsünde⁷⁶⁶ sahâbe ileri gelenleriyle yaptığı istişarede kendisine sorulan “Size bu antlaşmayı Allah mı emretti?” ve Hz. Peygamber’in de “Allah emretse sizinle niye istişare edeyim ki” cevabı da Müslüman bir kişinin Kur’an’a, Hz. Peygamber’e karşı davranış şekillerini ortaya koymakta, sahâbenin sağlam bir vahiy kültürüne sahip olduğunu göstermektedir. Şüphesiz onlara bu kültürü yerleştiren de Hz. Peygamber’dir.

Hendek Gazvesi, Allah Resülü’nün siyaset ve diplomasiyi istihbaratla birleştirerek başarıya ulaştığı ilk savaş olma özelliği taşımaktadır.⁷⁶⁷ Böylece ileriye dönük uygulamalar için bir örneklik teşkil etmektedir.

Bir devlet başkanının tedbir ve tevekkül anlayışını yönettiği topluma yerleştirmesi, kendisini başarıya ulaştıracak önemli etkenlerden biridir. Bütün savaşlarında olduğu gibi bu savaşta da istihbarat haber alma, düşmandan bilgi toplama konularında titiz davranan Hz. Peygamber, bu görevlere layık, ehliyetli, liyakatli

⁷⁶⁴ Erul, “Rivayetlerdeki Hendek ve Hendek’teki Rivayetler”, s. 49-50.

⁷⁶⁵ Mevdûdî, *Tefhimü’l-Kur’ân*, 4/397.

⁷⁶⁶ Dermenghem, *Hz. Muhammed ve Risaleti*, s. 279.

⁷⁶⁷ Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber’in Savaşları*, s. 170.

kişileri tayin etmiştir.⁷⁶⁸ Bunun açık örneği de Benî Kurayza'nın durumunu öğrenmek üzere görevlendirdiği Sa'd b. Muâz ve Sa'd b. Ubâde'nin sonucu Hz. Peygamber'e ulaştırma şekillerinde görülmektedir.⁷⁶⁹

Siyasette başarılı olmanın yollarından biri de liderin kimi, nerede, nasıl değerlendireceğini, görevlendireceğini bilmesidir. Hz. Peygamber bir devlet başkanı, bir ordu komutanı olarak savaşta kimi nerede nasıl değerlendirebileceğini Hendek Gazvesi'nde bir kez daha ortaya koymuştur. Nuaym b. Mes'ûd, Müslüman olunca Hz. Peygamber ona kılıç, ok verip cephede savaştırmak yerine, binlerce askerin yapamayacağı daha önemli bir görev vermiş, Benî Kurayza'yla müttefik kuvvetlerin arasını bozmuş, Müslümanların 2 ateş arasında kalmasını önlemiştir.⁷⁷⁰ Nitekim Nuaym'ın Müslüman oluşu; Benî Kurayza'nın saf dışı kalmasını sağlaması ve şiddetli fırtına Hendek Gazvesi'nin sonucunu etkileyen 2 önemli faktör olmuştur.⁷⁷¹

Ebû Süfyân kuşatma sonrası Hz. Peygamber'e gönderdiği mektupta tüm planlarını alt üst eden hendeğin kazılmasını kimin teklif ettiğini sormuş, Hz. Peygamber de yetkin bir devlet adamı üslubuyla cevap vermiş, Selmân'ın ismini zikretmemiştir. Bu durum Allah Resulü'nün görevlilerini koruduğunu onlara değer verdiğini göstermektedir.

Siyasî açıdan bu savaşın Müslümanların son savunma savaşı olduğu, artık savunmanın yerine taarruz savaşlarının yapılacağı anlaşılmıştır. Müslümanlar Medine'ye tamamen kök salmış, onların buradan çıkarılmalarının mümkün olmadığı alenen görülmüştür. Çünkü Müslümanlar bu savaşta tüm düşman kuvvetlere üstünlüklerini kabul ettirmiştir.

Hendek Gazvesi sonucunda Müslümanların elde ettiği galibiyet, İslâmiyet'in diğer Arap kabileleri arasında yayılmasının hız kazanmasında son derece etkili

⁷⁶⁸ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 191; Yaman, *İslâm Devletler Hukukunda Savaş*, s. 126; Şimşir, *İlk Dönem Haberleşme Tarihinde Haberleşme Yöntemleri*, s. 66.

⁷⁶⁹ Konrapa, *Peygamberimiz*, s. 180.

⁷⁷⁰ Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, 1/162; Yaman, *İslâm Devletler Hukukunda Savaş*, 126; Güzel, *Hz. Peygamberin Savaşları*, s. 94.

⁷⁷¹ Bûtî, *Fıkhu's-siyre*, s. 309.

olmuştur.⁷⁷² Dolayısıyla onlar da Müslümanların siyasî otoritesini tanımak zorunda kalmışlardır. Hendek Gazvesi'nde elde edilen zaferle sadece Medine dışındaki İslâm düşmanları değil Medine içindeki Münafıklar da Müslümanların otoritesini kabul etmişlerdir.

3.2.3.Dinî Sonuçlar

Hendek Gazvesi, İslâm davetinin kök salmasında ve İslâm dininin yayılmasında çok önemli tesiri olan bir savaş olarak dikkatleri çeken bir savaştır.⁷⁷³ Bu gazvede Mü'minler çetin bir imtihandan geçmiş, gerçek manada inananla, iki yüzlü Münafık; sabırla, sebatla mücadele edenle korkak, rezil rüsva olan şahıslar ayrılmıştır.⁷⁷⁴

Gazve Mü'minlerin takvalarını, imanlarını taçlandırmıştır.⁷⁷⁵ Konuyla ilgili olarak Fahreddîn Râzî şu yorumu yapmıştır: “Müslümanlar, Allah ve Resulü'nün zafer vaatlerine bizzat şahit olmuşlar, ‘İşte bu Allah'ın ve Resulü'nün bize vadettiği şeyler. Bu vaat aynen vuku buldu. Allah her vaadinde doğrudur. O halde, Mekke'nin, Rum'un (Anadolu'nun) ve Fars'ın (İran'ın) fethine dair bütün vaatler de tahakkuk edecektir’ demişlerdir. Bu, savaş öncesinde ve savaş anında verilen vaatlerin gerçekleşeceğine olan inançlarını artırmış, vaatlerin gerçekleştiğini görünce de teslimiyetlerini fazlaştırmıştır.”⁷⁷⁶ Müslümanların sıkıntılı, zor zamanlarında en ufak bir şüpheye mahal vermeden tam bir kararlılık ve samimiyetle başta canları olmak üzere varlarını yoklarını Allah yolunda seferber etmeleri⁷⁷⁷ de bu tespitin delilidir.

Hendek Gazvesi'yle ilgili ayetlerde, kâmil iman sahipleriyle Münafıklara yönelik çizilen tabloların evrensel bir niteliğe sahip olduğu görülmektedir. Söz konusu

⁷⁷² Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, 1/161.

⁷⁷³ Nedvî, *Rahmet Peygamberi*, s. 211.

⁷⁷⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/3880; Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'an*, 4/397; Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, 6/2790.

⁷⁷⁵ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i kebîr*, 2/380, 382.

⁷⁷⁶ Râzî, *Meâtihi'l-gayb*, 18/250.

⁷⁷⁷ Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'an*, 4/403.

ayetlerde altı çizilen hususlar, telkin ve ibretler sonsuza kadar geçerliliğini sürdürecektir. evrensel değerlerdir.⁷⁷⁸

Gatafânîlârla Hz. Peygamber'in antlaşmasından "Dinî nass bulunmayan her durum için başlangıçta şûra prensibi meşru ve dinî bir kaidedir" şeklinde bir dinî hüküm çıkmaktadır. Hz. Peygamber'in onlarla ilgili yaptığı istişarede iki amacı söz konusu olmalıdır. Birincisi eğitim amacıyla onların görüşlerini öğrenmek istemesidir. İkinci hedefi ise herhangi bir konu hakkında Kur'an'da kesin bir hüküm varsa, istişarenin hukukî ve şer'i bir dayanağının olmaması gerçeğidir. Buradaki istişare sade ve yüzeysel olup görüş arz etmekten ibarettir, şer'i delil sayılmamaktadır.⁷⁷⁹

Kuşatma sırasında gece devriye gezen 2 Müslüman grup arasında çıkan çatışma sonucunda yanlışlıkla öldürme olayı gerçekleşmiş, durum Hz. Peygamber'e iletildiğinde o, taraflara herhangi bir cezanın uygulanmayacağına dair hüküm vermişti. Bu olay benzer olaylar için örneklik teşkil etmiştir.⁷⁸⁰

Kader konusuyla ilgili örnekler de bu gazve içerisindeki olaylarda görülebilmektedir. Kader konusunda Müslüman sebepleri işlemeli, dua etmeli ve karşılaştığı akıbeta tevekkül etmelidir. Hendek Gazvesi'nde, meleklerin yardımı Hz. Peygamber'in dualarının bir sonucu olarak gerçekleşmiştir, ancak bu Hz. Peygamber'in tedbir ve stratejisini ihmal etmesine sebep olmamış,⁷⁸¹ neticede gaybî yardım olarak yapılması gereken yardımları Cenâb-ı Allah lûtfetmiştir.

Hendek taktiğinde Hz. Peygamber'in "İlim Mü'minin yitik malıdır, onu nerede bulursa alır"⁷⁸² hadisinin örnek uygulaması görülmektedir. Bu olaydan, Müslümanların başkalarını taklit değil, üstün buluşların, orijinal fikirlerin sahibi olmaları gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır. "İslâm'ın külli iradesi de bunu gerektirmektedir. Müslüman hür akıl ve ince tefekkürünü bütün dünya işlerinde, eşya

⁷⁷⁸ Derveze, *et-Tefsîrû'l-hadîs*, 6/17.

⁷⁷⁹ Bûtî, *Fıkhu's-siyre*, s. 316.

⁷⁸⁰ Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 171.

⁷⁸¹ Güler, "Sîret-Nüzûl İlişkisi Bağlamında Bedir ve Hendek Savaşı'nda Meleklerin Yardımı Meselesi", s. 72.

⁷⁸² Tirmîzî, *İlim*, 19; İbn Mâce, *Zühd*, 17.

ve hadiseler üzerinde çalıştırmalı, kendi öz emeği, öz aklı ile yeni keşiflere yönelmeli, eşyayı fethetmek ve hayra kullanmakta hiçbir engel tanımamalıdır.”⁷⁸³

Allah Resulü kuşatma sırasında bulduğu her fırsatta dua etmiş, Cenâb-ı Allah’tan yardım istemiş,⁷⁸⁴ ancak fiilî dua denilebilecek çaba ve gayretiyle sözlü duasını taçlandırmıştır. Tevekkül konusunda Hz. Peygamber üsve-i hasene olarak adlandırılan örnek davranışlarını bu gazvede de ashabına göstermiştir. O, sağlam bir iman ve moral gücüyle, bütün gayretini, çabasını ashabıyla birlikte ortaya koyduktan sonra Allah-ü Teâlâ’ya dua etmiş, bu zorlu süreçten zaferle çıkmıştır. Neticede “gerekli esbaba tevessül ile bütün bu olağanüstü gayretlerden sonra Allah tarafından gönderilen rüzgâr, soğuk ve görünmez ordular şeklinde ilahî yardıma da mazhar olmuşlardır.”⁷⁸⁵ Ahzâb sûresinin 21. ayeti bu hususu vurgulamış, Müslümanların hayatlarının her yönünde Allah Resulü’nü model kabul etmelerini, karakterlerini bu modele göre şekillendirmeleri gerektiğini ifade etmiştir.⁷⁸⁶

Hendek Gazvesi, Hz. Peygamber’in birçok mucizesine şahit olunan bir gazvedir. Gösterilen bu mucizelerin doğrudan Müslüman askerlerle veya düşman askerleriyle ilgisinin olmaması, sonucu kısa yoldan etkileyecek bir özelliğinin bulunmaması önemli bir husustur. Gerçekleşen mucizeler, Müslümanları hazır yiyiciliğe, emek sarf etmeden başarı kazanmaya, tembelliğe sevk eden bir özellik taşımamaktadır. Bu yönüyle bakıldığında cüz-i irade açısından da verilen mesajlar olduğu söylenebilir.

Hz. Peygamber’in “Savaş hiledir”⁷⁸⁷ hadisinden İslâm hukukunda savaşla ilgili bir hüküm örneği görülmektedir. Buna göre savaşta uyanık olmak, tedbirli davranmak, düşmanı şaşırtacak oyunlardan yararlanmak ve aklı kullanmak için hileye başvurulur. Esasen hileler, düşmanı aldatmak, düşmana karşı manevra imkânı vermeden yenmek, az kuvvetle çok iş görmek için yapılır. Dolayısıyla normal şartlarda haram alan hile ve

⁷⁸³ Bûtî, *Fıkhu’s-siyre*, s. 311-312.

⁷⁸⁴ Bûtî, *Fıkhu’s-siyre*, s.310-311, 317; Margoliouth, *Muhammed ve İslâm’ın Yükselişi*, s. 289.

⁷⁸⁵ Erul, “Rivayetlerdeki Hendek ve Hendek’teki Rivayetler”, s. 52

⁷⁸⁶ Mevdûdî, *Tefhimü’l-Kur’ân*, 4/401.

⁷⁸⁷ Buhârî, Cihâd, 157; Müslim, Cihâd, 17.

aldatma, savaşta caiz sayılmıştır.⁷⁸⁸ Rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Allah Resulü bu hadisini farklı zaman ve zeminlerde de dile getirmiştir. Ancak bu sözü ilk defa Hendek Gazvesi'nde Nuaym'ı görevlendirirken söylemiş, savaşın bir taktik, strateji ve düşmanı yanıltma olduğunu, savaş esnasında yapacağı bu görevin caiz olduğunu ifade etmiştir.⁷⁸⁹

Hz. Peygamber'in tüm hayatında olduğu gibi Hendek Gazvesi'nde de sebepleri işlediği, uygulayacağı stratejilerle ilgili olarak ashabıyla istişare ettiği, tüm önlemleri aldığı ve gecesini gündüze katarak canla başla çalıştığı bu konuda ümmetine örnek olduğu görülmektedir.⁷⁹⁰

Hz. Muhammed, yapılacak işler konusunda teklif sunanları, bir proje önerenleri dinlerdi.⁷⁹¹ İnsanlar içinde onun kadar istişareye önem veren bir kimse yoktu.⁷⁹² O, istişare eden kişiye değer vermiştir. Aynı zamanda kendisine danışılıp fikir alınan kişiyi de güvenilir bir kişi olarak nitelendirmiştir.⁷⁹³ Hendek Gazvesi bu konuda birçok örneklerin sunulduğu bir gazve olarak dikkatleri çekmektedir. Nitekim henüz müttefik kuvvetlerin Medine'ye saldırı planını öğrenir öğrenmez Resulullah, ashabını toplayıp istişare etmiştir. Savaş öncesi yapılan istişarede çıkan hendek kazılması kararı savaşın sonucunu Müslümanlar lehine etkilemiştir.⁷⁹⁴ Allah Resulü'nün istişare konusunda gösterdiği hassasiyetinden, önemli konularda istişare yapmanın dinî bir görev olduğu sonucu çıkarılabilir.

Namaz ibadetinin önemi, bu gazve sırasında bir kez daha vurgulanmıştır. Hayatında beddua çok nadir yer veren Hz. Peygamber savaşın zor anlarında namazlarını vaktinde kılmalarını engelleyen düşmanlara beddua etmiş ve vaktinde kılamadıkları namazları da en ufak bir fırsatta kılmıştır. Onun bu uygulamasından da mazeret sebebiyle vaktinde kılınamayan namazlarla ilgili dinî bir hüküm örneği

⁷⁸⁸ Yaman, *İslâm Devletler Hukukunda Savaş*, s. 125-126; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 171.

⁷⁸⁹ Erul, "Rivayetlerdeki Hendek ve Hendek'teki Rivayetler", s. 50-51.

⁷⁹⁰ Erul, "Rivayetlerdeki Hendek ve Hendek'teki Rivayetler", s. 52.

⁷⁹¹ Margoliouth, *Muhammed ve İslâm'ın Yükselişi*, s. 289.

⁷⁹² Tirmîzî, *Cihâd*, 34.

⁷⁹³ Ebû Dâvûd, *Edeb*, 114; İbn Mâce, *Edeb*, 37.

⁷⁹⁴ Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 191; Güzel, *Hiz. Peygamberin Savaşları*, s. 93; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hiz. Peygamber'in Savaşları*, s. 172.

görülmektedir.⁷⁹⁵ Hz. Peygamber'in konuyla ilgili uygulamasından vaktinde kılınamayan namazın kazasının caiz ve meşru olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak bu hüküm daha sonra Husuf namazının meşru olmasıyla neshedilmiştir. Yani savaşın kızıştığı anda bile namaz kılınmıştır. "Namazı tehirin caiz olduğunun neshi, kazanın meşruiyetinin sabit olduğu üzerine nesh demek değildir."⁷⁹⁶

Hz. Peygamber, söz, fiil ve hareketleriyle bir delil, kendisine uyulan bir rehberdir. Resulullah hem din ve ahlakın teorik kısmını tebliğ ve hükme bağlamış, hem de savaşta ve barışta uygulamalarıyla canlı bir model olmuştur. Dolayısıyla Allah'a ve ahiret gününe inanıp O'na kavuşmayı umanların Resulullah'ın hayatında her açıdan insanlık için üsve-i hasene denilen bu örnek davranışlara uyması gerekir.⁷⁹⁷ Hendek Gazvesi'nde gelişen hadiselerde söz konusu örneklerle şahit olunmaktadır.

3.2.4.Sosyal Sonuçlar

Hendek Gazvesi sosyal açıdan da önemli sonuçlar çıkarabilecek bir gazve olma hüviyeti taşımaktadır. Her şeyden önce bu gazve Müslümanlar açısından bir başarıdır ve bu başarı Müslümanlar için bir moral kaynağı olmuştur.⁷⁹⁸

Bu başarının mimarı olan Hz. Peygamber'in, yönettiği toplumun dokusunu, yapısını çok iyi bildiği ve stratejilerini bu bilinçle gerçekleştirdiği rahatlıkla anlaşılmaktadır. O, hendek kazımından itibaren, savaşın sonuna kadar çektikleri güçlükler karşısında Müslümanlara devamlı surette sabır telkin etmiş, açlık ve soğuğa tahammül göstermeleri için yaptığı teşvikle liderlik maharetini ortaya koymuştur.⁷⁹⁹

Hz. Peygamber'in ashabıyla yaptığı istişarede gerek hendek kazılması teklifini yapan gerekse hendek kazımında gece gündüz çalışan Selmân için Ensar ve Muhacirler "Selmân bizdendir" diyerek aralarında bir rekabet başlatmışlardı. Hz. Peygamber "Selmân bizden, ehl-i beyttendir" iltifatını yaparak hem Selmân'ı onore

⁷⁹⁵ Güzel, *Hz. Peygamberin Savaşları*, s. 94; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 171.

⁷⁹⁶ Bûtî, *Fikhu's-siyre*, s. 318.

⁷⁹⁷ Bursevî, *Ruhu'l-Beyân Tefsiri*, 15/405; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/3883; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, 6/2795.

⁷⁹⁸ Hattâb, *Komutan Peygamber*, s. 161.

⁷⁹⁹ Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, 1/162.

etmiş hem de Câhiliye Arapları arasında kök salmış asabiyet anlayışına kapı aralanmasına fırsat vermemiştir. Câhiliye Araplarında çok yaygın olan bu anlayışta insanlar kabileleriyle övünme yarışında idiler. İran asıllı olan Selmân-ı Fârisî'ye verilen değer esasında İslâm'ın insana bakış açısını, “*üstünlüğün takva ile mümkün olduğu*”⁸⁰⁰ anlayışını ortaya koymuştur.⁸⁰¹

Hendek kazımı sırasında Hz. Peygamber'le Müslümanların çalışma şekillerinden adalet ve eşitlik prensibinin canlı örnekleri görülmektedir. Hz. Peygamber devlet başkanıdır, ordu komutanıdır. Ancak burada öne çıkan onun Nebevî kimliğidir. O, bizzat kendisi de bütün gücüyle çalışmış, ashabının çilelerine de neşelerine de ortak olmuştur. Burada zenginle fakir, halkla yönetici arasındaki eşitlik görülmekte, mevki ve şöhreti ne olursa olsun hak önünde tek safta diziliş, İslâm'ın hiçbir sınıf ve gruba imtiyaz tanımadığının en açık örneği sergilenmektedir.⁸⁰²

Hiç şüphesiz bu galibiyette dayanışma ruhunun diriliği etkili olmuştur. Müslümanların zafere ulaşmasında, aralarındaki iman, sabır, azim, birlik ruhu ve şuurunun etkisi büyüktü.⁸⁰³ Sahâbe arasındaki bu birlik ruhu ve şuurunun baş mimarı da şüphesiz Allah Resulü idi. O, tüm hayatında olduğu gibi Hendek Gazvesi'nde de insanlar arası ilişkilerinde hak hukuk adalete önem vermiş, sahâbe arasında ayırım yapmamıştır. Onun bu tutum ve davranışı hem asabiyet olgusunu ortadan kaldırmış hem de Müslümanlar arasındaki, dayanışma, birlik beraberlik ruhunu ve şuurunu pekiştirmiştir.⁸⁰⁴

Câhiliye Araplarında yaygın olan kan davalarıyla ilgili olarak bu gazveden çıkarılacak sonuçlar vardır. Yaklaşık 13 bin kişilik 2 ordunun 20 küsur gün süren savaşı sonucunda takriben 15 kişinin kanının dökülmesi, Hz. Peygamber'in

⁸⁰⁰ “Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınmanızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır.” (Hucurât 49/13). Konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: “Ey insanlar! Şunu iyi bilin ki, Rabbiniz birdir, atanız birdir. Arab'ın Arap olmayana, Arap olmayanın Arab'a, kızıl tenlinin siyaha, siyahın kızıl tenliye, takva dışında bir üstünlüğü yoktur.” (Ahmed b. Hanbel, Müsned, 5/411)

⁸⁰¹ Hattâb, *Komutan Peygamber*, s. 158; Güzel, *Hz. Peygamberin Savaşları*, s. 93; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 172.

⁸⁰² Bûtî, *Fıkhu's-siyre*, s. 312-314.

⁸⁰³ Erul, “Rivayetlerdeki Hendek ve Hendek'teki Rivayetler”, s. 34.

⁸⁰⁴ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 191.

savaşlarının kan dökülmemesi üzerine planlanmış olduğunu göstermektedir.⁸⁰⁵ Oysa Müşriklerin planları gerçekleşseydi bu savaş sonucunda binlerce insanın kanı akacaktı.

Hz. Peygamber bu gazveye çıkarken, bazı savaşlarında olduğu gibi görme engellisi olan sahâbî Abdullah b. Ümmü Mektûm'u yerine vekil bırakmıştır. Buradan Allah Resulü'nün engellilere verdiği değer anlaşılmaktadır.

İnsanlar arası ilişkilerde gereksiz ve ölçüsüz yapılan şakalar kimi zaman ciddi sorunlara sebep olmaktadır. Rivayetlere göre hendek kazımı sırasında yorgunluktan uyuyakalan çocuk sahâbî Zeyd'in silahını şaka maksadıyla alan sahâbîye Hz. Peygamber'in söylediği sözlerden şakanın ölçüsüyle, nasıl olması gerektiğiyle ilgili düşünceleri ortaya çıkmaktadır. Onun, bir yandan Zeyd'e: "Ey uykucu, uyuyup kaldın..." diye şaka yapması, bir taraftan da uyurken Zeyd'in silahını alan sahâbîye çocuklara böyle ağır şakalar yapmaması gerektiğini ifade etmesi örnek bir davranış olarak ortaya çıkmakta, şakanın ölçüsü konusunda mesaj vermektedir.

3.2.5.Ekonomik Sonuçlar

Hendek Gazvesi'yle Müslümanlar Mekkelilerin kuzeydeki ticaret yollarının kontrolünü ciddi anlamda ele geçirme imkânına kavuşmuşlardır.⁸⁰⁶ Düzenledikleri kervan gelirleriyle Müslümanlara saldırı düzenleyen Müşriklerin ileride böyle bir şeye teşebbüsleri de engellenmiştir.

Bu gazveden umduklarını bulamayan diğer Müşrik kabilelerin takip eden süreçte Müslümanlara yönelik yıkıcı faaliyetleri, dolayısıyla ekonomik olarak herhangi bir zarar verme ihtimali ortadan kalkmıştır.

Yahudilerin, Medine üzerindeki hayalleri Hendek Gazvesi'yle tamamen kaybolmuş, iktisadî açıdan Müslümanlara zarar vermeleri söz konusu olmamıştır. Ayrıca Hendek Gazvesi'ndeki ihanetleri dolayısıyla Benî Kurayza'nın Medine'den çıkarılmaları Müslümanlara ekonomik yönden katkı sağlamıştır. Aynı şekilde

⁸⁰⁵ Azimli, *Siyer*, s. 179.

⁸⁰⁶ Azimli, *Siyer*, s. 179.

Münafıklar da iktisadî açıdan Müslümanlara karşı herhangi bir teşebbüste bulunma gücünü kendilerinde görememişlerdir.

Gatafânlılarla yaptığı antlaşmayı Hz. Peygamber'in iptal etmesindeki davranışından, Müslümanların düşmana cizye benzeri bir vergi ödemeyeceği, topraklarından ve menfaatlerinden taviz verilemeyeceği,⁸⁰⁷ Müslümanlar için ülkelerine saldıran düşmana, çıkarlarında ve topraklarında taviz vermenin caiz olmadığı⁸⁰⁸ anlaşılmaktadır.

3.2.6. Askerî Sonuçlar

Tarafların gücü açısından bakıldığında zaman Hendek Gazvesi'nin şüphesiz Müslümanlar açısından büyük bir zafer olduğu görülür.⁸⁰⁹ Müslümanlar, kendilerinden kat kat fazla sayıdaki düşman kuvvetleri karşısında başarılı bir savunma sergileyip iç ve dıştan gelen tehlikeyi bertaraf etmişlerdir.⁸¹⁰

Bu zafer sonrasında Müşriklerin Medine'ye saldırma ihtimali kalmamış, artık taarruz sırası Müslümanlara geçmiştir.⁸¹¹ Hz. Peygamber'in bizzat ifade ettiği gibi Hendek Gazvesi, Kureyş Müşriklerinin Müslümanlar üzerine sevk ettiği son taarruz savaşıdır. Huzeyfe, Hz. Peygamber'e düşmanın kaçışıyla ilgili gördüklerini anlattığı zaman,⁸¹² o, "Artık Kureyş bize saldıramayacak, askerî faaliyetler Müslümanların kontrolüyle gerçekleştirilecektir" diyerek bunu ilan etmiştir.⁸¹³ Sadece Mekkeli Müşrikler değil, tüm İslâm düşmanları, Müslümanlara karşı yeni bir saldırı düzenleme moral ve motivasyonunu da teşebbüs imkânını da tamamen kaybetmişlerdir.⁸¹⁴

İslâm ordusunun bu savaşta verdiği şehit, en az 9 kişidir. Ama kuşatmaya katılan toplam asker sayısı, kuşatma süresi ve şartları düşünüldüğünde, verilen az

⁸⁰⁷ Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 172.

⁸⁰⁸ Bûtî, *Fikhu's-siyre*, s. 316.

⁸⁰⁹ Önkâl, *Muhtasar Siyer-i Nebî*, s. 151; Azimli, *Siyer*, s. 179.

⁸¹⁰ Hattâb, *Komutan Peygamber*, s. 161; Erul, "Rivayetlerdeki Hendek ve Hendek'teki Rivayetler", s. 34.

⁸¹¹ Azimli, *Siyer*, s. 179; Erul, "Rivayetlerdeki Hendek ve Hendek'teki Rivayetler", s. 34.

⁸¹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/572.

⁸¹³ Buhârî, *Meğâzî*, 145; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/572; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4,132; Hattâb, *Komutan Peygamber*, s. 160; Apak, *Siret-i Nebî*, s. 254.

⁸¹⁴ Erul, "Rivayetlerdeki Hendek ve Hendek'teki Rivayetler", s. 34.

sayıda kaybı ancak Hz. Peygamber'in harp gücü maharetiyle, dahi bir komutan oluşuyla açıklanabilir.⁸¹⁵ Hz. Peygamber'in kararlarındaki başarı, tamamen galibiyete şartlanmış kalabalık düşman kuvvetlerinin parçalanmış halde gerisingeri dönmesiyle sınırlandırılmayacak kadar kapsamlıdır.⁸¹⁶ Çünkü "Sayı itibariyle çok kalabalık sayılabilecek 2 ordunun arasında gerçekleşen bu savaş, kayıpların sayısının azlığı bakımından tarihin kaydettiği ender savaşlardan biridir."⁸¹⁷

Hz. Peygamber'in medeniyet tarihine bıraktığı en önemli katkılardan biri adil savaş kurallarını insanlığa kazandırmış olmasıdır. Bu anlayışta zulmün önlenmesi temel hedeftir. Bu hedefe ulaşmak için insanî kurallara riayet edilmesi, sivil halkın can ve mal güvenliğinin korunması, barışın öncelenmesi gerekmektedir. Her gazvesinde olduğu gibi Hendek Gazvesi'nde de Hz. Peygamber'in adil savaş kurallarına riayet ettiği görülmektedir.⁸¹⁸

Bir ordunun başarısını oluşturan sebepler arasında sayısal çokluğun fazlaca bir önemi yoktur; önemli olan takip edilen stratejidir, taktiktir.⁸¹⁹ Müttefik kuvvetlerin sayısı İslâm ordusundan çok daha kalabalıktı. Ancak savaşta ihtiyaç duyulan en önemli şey güç değil, stratejiydi. İslâm ordusunun stratejisi, alternatif stratejisi olmayan müttefik kuvvetlerin başarısızlığına sebep olmuştur.⁸²⁰

Medine içerisinde yaşayan ve müttefik kuvvetlerin gizli yardımcıları olan Münafıklara rağmen Müslümanların kazdığı hendekten son ana kadar düşman kuvvetlerin haberdar olmamaları Hz. Peygamber'in her daim Münafıklara karşı teyakkuzda olduğunu ortaya koymuştur.

Hendek Gazvesi'nde hemen bütün olayların etrafında döndüğü mihverin esas kutbu, yılmayan, sarsılmayan direği Hz. Peygamber idi.⁸²¹ İşte onun bu duruşu Müslümanların elde ettiği zaferde İslâm ordusunun bir tek kişinin emir ve komutasında

⁸¹⁵ Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, 1/ 161.

⁸¹⁶ Daryal, *İslâm'ın Doğuş ve İlk Yayılışının Psiko-Sosyal Açısından Tahlili*, s. 167.

⁸¹⁷ Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 171; Dermenghem, *Hz. Muhammed ve Risaleti*, s. 282.

⁸¹⁸ Güner, *Resulullah'ın Ehl-i Kitapla İlişkileri*, s. 299.

⁸¹⁹ Daryal, *İslâm'ın Doğuş ve İlk Yayılışının Psiko-Sosyal Açısından Tahlili*, s. 168.

⁸²⁰ Margoliouth, *Muhammed ve İslâm'ın Yükselişi*, s. 286.

⁸²¹ Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, 6/16.

disiplin içinde kenetlenmesinde önemli ölçüde rol oynamıştır.⁸²² Ordu komutanı Hz. Peygamber tutarlı, dengeli, disiplinli ve sağlam tek kumandadan komuta anlayışıyla, içeriden ve dışarıdan kuşatma altına alınan Medine'yi uyguladığı başarılı strateji, sevk ve idaresiyle korumuştur.⁸²³

Medine'deki binaların savunma hattı için yeterli olmaması, savaş gelenekleri pasif mücadeleden çok yiğitçe olan Arapların aşına olmadığı hendek taktiklerini kullanan Hz. Peygamber son derece tutarlı, mantıklı bir yol izlemiştir. Bu onun iyi bir komutan olduğunu göstermektedir.⁸²⁴ Aynı şekilde Abdullah b. Übey gibi ikiyüzlü Münafığın Medine içindeki güçlü işbirlikçi çetelerinin varlığı, düşmanla gizli ittifak yapma ihtimalleri, hendek kazma tercihinde etkili olmuştur.⁸²⁵ Gelen düşman ordusunun kalabalık olması da hendek fikrini cazip kılmıştır.⁸²⁶ Neticede Margoliouth'un ifadesiyle "Öngörülmeven hendek stratejisi görünüşe göre onları, barutu hiç duymamış birisinin makineli tüfek tarafından felç edilmesi gibi felce uğratmıştır."⁸²⁷

Hz. Peygamber'in bu savaşta kullandığı taktiklerden biri de soğuk savaş taktiği idi.⁸²⁸ Kullandığı bu taktikle, müttefik safları bölmüş savaşın sonucunu Müslümanlar lehine döndürmüştür.⁸²⁹

Uhud Gazvesi'nde bazı askerlerin emre itaatsizlikleri sebebiyle İslâm ordusu ağır bir bedel ödemişti. Hendek Gazvesi'nde İslâm ordusunda hiçbir askerin Hz. Peygamber'in emrine itaatsizlik etmediği, dolayısıyla geçmişten ders aldıkları görülmektedir.⁸³⁰ Hz. Peygamber, Huzeife b. Yemân'ı müttefiklerin ordusuna istihbarat için gönderdiğinde, o, Ebû Süfyân'ı öldürebileceği mesafeye kadar yaklaşmış, hatta onu öldürmeyi içinden geçirmiş, ancak Hz. Peygamber'in kendisine

⁸²² Daryal, *İslâm'ın Doğuş ve İlk Yayılışının Psiko-Sosyal Açısından Tahlili*, s. 169.

⁸²³ Hattâb, *Komutan Peygamber*, s. 157-158; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 169.

⁸²⁴ Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, 1/161; Lings, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, s. 243, 286; Dermenghem, *Hz. Muhammed ve Risaleti*, s. 276.

⁸²⁵ Irving, *Hz. Muhammed*, s. 159.

⁸²⁶ Irving, *Hz. Muhammed*, s. 159.

⁸²⁷ Margoliouth, *Muhammed ve İslâm'ın Yükselişi*, s. 286.

⁸²⁸ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 191.

⁸²⁹ Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, 1/161-162; Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 191; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 170.

⁸³⁰ Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 174-175; Daryal, *İslâm'ın Doğuş ve İlk Yayılışının Psiko-Sosyal Açısından Tahlili*, s. 169.

hiçbir şekilde fiilî saldırıda bulunmaması emri üzerine bu düşüncesinden vazgeçmiştir.⁸³¹

Nuaym b. Mes'ûd'un Benî Kurayza'yla müttefik kuvvetlerin arasını bozması, diplomasi, propaganda ve istihbarat unsurlarının en güzel şekilde tatbik edildiğini ortaya koymuştur.⁸³²

Herhangi bir askerî eğitim almadığı halde gelen haberlerin doğruluk değerini araştırması, temkinli davranması, Sa'd b. Muâz ve Sa'd b. Ubâde örneğinde olduğu gibi gizli görevlerde şifreli konuşma usulü, parola kullanma yöntemleri gibi günümüz modern askerî yöntemlerinde kullanılan usulleri Hz. Peygamber bu savaşta da kullanmıştır.

Hız. Peygamber'in savaşta gösterdiği güven, umut, fedakârlık, çalışkanlık,⁸³³ sabır, soğukkanlılık, direniş ve tedbirle işleri yürütmesi örnek davranış şekilleri olarak görülmektedir.⁸³⁴ Hız. Peygamber, savaş sırasında karşılaşılan olumsuzluklar karşısında askerlerinin morallerini, motivasyonlarını kontrol etmiştir.⁸³⁵ Benî Kurayza'nın ihanetini öğrendiği zaman en ufak bir moral bozukluğuna kapılmadan, askerlerine savaş sonunda fetih elde edeceklerinin müjdesini vermiştir.

⁸³¹ Önkâl, *Muhtasar Siyer-i Nebî*, s. 151.

⁸³² Hattâb, *Komutan Peygamber*, s. 158; Konrapa, *Peygamberimiz*, s. 180.

⁸³³ Kutub, *fî zilâli 'l-Kur'ân*, 11/584-585.

⁸³⁴ Azimli, *Siyer*, s. 179.

⁸³⁵ Sarıçam, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 191.

SONUÇ

Hiz. Peygamber'in gazveleri içerisinde sebepleri, sonuçları, tarafları açısından Hendek Gazvesi'ni diğer gazvelerden ayıran önemli özellikler vardır.

Hiz. Peygamber toplam 27 gazve gerçekleştirmiş, bu gazvelerden 9'unda fiilî çatışmalar gerçekleşmiştir. Özellikle fiilî çatışmaların olduğu gazvelerin, İslâm toplumunun, İslâm medeniyetinin oluşumunda ciddi anlamda tesirleri olmuştur.

Hiz. Peygamber'in gazveleri hakkında nakledilen bilgiler genellikle Kur'an-ı Kerim, Hadis, İslâm Tarihi ve Siyer-Meğâzî kaynaklarından aktarılmıştır. Bu kaynaklara dayanarak yapılan çalışmalarda gazveler bir bütün olarak anlatılmış, genel hatlarıyla ele alınmıştır. Her bir gazvenin müstakil bir konu olarak ele alındığı çalışmaların sayısı yeterli miktarda değildir. Bu durum gazvelerle ilgili verilen bilgiler içerisinde bazen birbiriyle tezat farklı bilgilerin oluşmasına, kafa karışıklığına sebep olurken, bazen de önemli ayrıntıların gözden kaçırılmasına neden olmuştur. Bu soruna Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hendek Gazvesi başlıklı çalışmamızı yaparken açık bir şekilde şahit olduk. Dolayısıyla bu çalışmanın diğer gazvelerle ilgili benzer çalışmaların yapılmasına vesile olması beklenmektedir.

Bedir ve Uhud Gazveleri'nden sonraki üçüncü büyük gazve olan Hendek Gazvesi, gizli olarak Münaflıklardan açık olarak Müşrik ve Yahudilerden oluşan, İslâmiyet'i tamamen ortadan kaldırmak amacıyla savaş araç gereçleri açısından donanımlı kalabalık sayıdaki orduyla, az sayıda ve kıt imkânlarla mücadele eden Müslümanlar arasında gerçekleşen bir gazvedir.

Taraflar açısından bakıldığında müttefik kuvvetler bakımından gazvenin amacı kendileri açısından tehlike olarak gördükleri, her geçen gün gelişen İslâmiyet'e son darbeyi vurmak ve tamamen kökünü kazımak; Müslümanlar açısından gazvenin amacı ise meşru müdafaa yapmaktır.

Kuraklık, kıtlık ve ticarî endişeler sebebiyle Müslümanlara karşı besledikleri kindar tutumlarını ileriki yıllara erteleyen Müşriklere, Medine Antlaşması'nı ihlâl edip Medine'den sürülen Benî Nadîr ve Benî Kaynukâ Yahudilerinin intikam almak

gayesiyle güç birliği teklifleri cazip gelmiş ve Müslümanlarla savaş konusunda acele karar vermişlerdir. Dolayısıyla savaşın esas organizatörü, azmettiricisi Yahudilerdir. Kureyşlilerle Yahudilerin bu teşebbüslerindeki çıkar ilişkilerinin siyasî, dinî, ideolojik ve ekonomik alanlarda; diğer kabilelerin de daha çok ekonomik alanda olduğu görülmektedir. Bu farklı ilişki sebebi de aralarında tam anlamıyla bir amaç birliği oluşturmalarını engellemiştir.

Müslümanlar daha önceki gazvelerde olduğu gibi bu gazvede de savunma savaşı yapmışlar, daha doğrusu yapmak zorunda kalmışlardır. Diğer gazvelerin hazırlık süreçlerine kıyasla Hendek Gazvesi'nin hazırlık süreci çok kısa olmuştur. Bu gazvede uygulanan taktik de diğer savaşlardan farklıdır. Hendek Gazvesi'nde kullanılan şehrin kenarına kazılan hendeklerle savunma taktiği, önceki savaşlardaki gibi Arapların aslında aşına olduğu teke tek savaş usulünden farklı olmuştur. Diğer savaşlardaki tarafların sayısal kayıplarına göre Hendek Gazvesi'ndeki kayıpların çok az sayıda olma sebebi de İslâm ordusunun kullandığı hendek taktiğidir.

Hendek Gazvesi'nde herhangi bir olay ve olguyla ilgili birbirinden çok farklı rivayetlerle karşılaşılmaktadır. Araştırmada hendeğin kazılması önerisinin kim tarafından yapıldığından, hendek ölçülerine, savaşın başlama/bitiş tarihine, savaşın gerçek organizatörüne, kuşatma süresine, tarafların kayıp sayılarına kadar karşılaşılan rivayetlerdeki farklılıklar mukayeseli olarak derinlemesine incelenip neticelendirilmeye çalışılmıştır.

Hendek kazma teklifi, savaş öncesi ashabıyla yaptığı istişarede Hz. Peygamber'in alternatif tekliflerinden biriydi. Cenâb-ı Allah bunu Hz. Peygamber'e ilham etmiş, Selmân'ın önerisiyle hendek kazma kararı alınmıştır. Hendek yaklaşık 5,5 km. uzunluğunda, bir süvarinin karşı tarafa geçemeyeceği genişlik ve derinlikte ölçülere sahiptir ve kazım işi 6 günde tamamlanmıştır.

Hendek Gazvesi, Şevvâl ayının 7. günü olan Pazar gününde başlamış ve Zilkade ayının girmesinden önceki Cumartesi günü (27 Şevvâl/21 Mart) sona ermiş, kuşatma 21 gün sürmüştür. Kuşatma süresiyle ilgili olarak rivayet edilen 10 günden 1 aya kadarlık sürelerdeki farklılıkların sebebi müttefik kuvvetlerin farklı zamanlarda

Medine'ye gelmeleri ve hendek kazılma süresinin kuşatma süresine eklenip eklenmemesiyle ilgili bir durumdur. Gazvede en az 9 Müslüman şehit olmuş, Mekkeli Müşriklerden 3, Benî Kurayza Yahudilerinden 2 kişi öldürülmüştür.

Hendek Gazvesi'nin azmettiricisi Yahudilerdir. Aslında Müşriklerin de Müslümanlara karşı bir savaş yapma düşüncesi var idi. Ancak zamanlama açısından en azından o sıralarda bir savaş, planlarında mevcut değildi. Yahudilerin teklifleri bu planlarını öne çekmelerine sebep olmuştur.

Hendek Gazvesi'nde aydınlatılması gereken, ancak kaynaklarda rastlanılmayan önemli hususlardan biri Benî Nadîr, Benî Kaynukâ Yahudileri ve Münafıkların savaşa hazırlık süreci ve savaş esnasındaki davranışlarıyla ilgili belirsizliklerdir. Rivayetlerde geçen sadece Huyey b. Ahtâb'ın bir grup arkadaşıyla Müşriklerle ve diğer kabilelerle Müslümanlara karşı savaşma teklifi ve asker toplaması, Benî Kurayza liderinin Müslümanlarla olan antlaşmasını bozma gayretleri ve Huyey'in Hayber'den gelen erzak ve yemlerin parasını ödediğine dair bilgiler yer almaktadır. Diğer kabilelerin kaç askerle katıldığı net bir şekilde verildiği halde gerek Benî Nadîr gerek Benî Kaynukâ gerekse Münafıklardan kaç kişinin katıldıklarına, savaşta nerede konuşlanıp hangi alanda savaştıklarına dair bilgiye rastlanılamamıştır. Aynı şekilde Kureyşli ve diğer Müşrik kabilelerden asker topladıkları, Benî Kurayza'yı saflarına çektikleri halde niçin kendi dindaşları olan Hayber Yahudilerini bu ittifaka çağırmadıklarının cevapları herhangi bir kaynakta bulunamamıştır. Şayet bunlar korkaklıkları, ikiyüzlülükleri sebebiyle savaştan geri durmuşlarsa bu durumda da Müşriklerin onlarla iş birliğini sürdürmesinin açıklamasını yapmak güçleşmektedir.

Hendek Gazvesi taraflar açısından karakter yapısı, siyasî, dinî, sosyal, ekonomik, askerî sonuçları olan bir gazvedir. Gazve her ne kadar ölen/shhit olan asker sayısı açısından Müslümanların aleyhine gibi görünse de Müslümanların net galibiyeti, müttefik kuvvetlerin hezimetıyla sonuçlanmıştır. Hz. Peygamber ve ona itaatte kusur etmeyen 3 bin kişilik ordusunun hendek kazımından, savaşın bitimine kadar uyguladıkları siyasî, askerî strateji ve taktikleri savaşın Müslümanlar lehine sonuçlanmasını sağlamıştır. Sonuçları itibariyle bu gazve, Müslümanlar için ileriye dönük hedeflere ulaşmanın mesajını vermiş; müttefik kuvvetler açısından da tam

aksine Müslümanlar üzerinde kurdukları emellerinin yok olmasını net bir şekilde göstermiştir.

KAYNAKÇA

- ABDÜRREZZÂK, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî (ö. 211/826-27), *Tefsîr-u Abdürrezzâk*, thk. Mahmûd Muhammed, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1429.
- AĞARI, Murat, "Hz. Muhammed'in Hristiyan ve Yahudi Siyasetlerine Genel Bir Bakış", *Journal of Islamic Research*, 2007, 20 (2), ss. 135-144.
- AĞARI, Murat, "Ya'kûbî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, (43/287-288).
- AHMED b. HANBEL, Ebû Abdullah eş-Şeybânî (ö. 241/855), *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- AHMED CEVDET PAŞA (ö. 1312/1895), *Kısas-ı enbiyâ ve tevârîhi hulefâ*, çev. Ali Arslan, Arslan Yayınları, İstanbul, 1980.
- ALGÜL, Hüseyin, "Gazve", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, (13/488).
- ALGÜL, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, Gonca Yayınları, İstanbul, 1986.
- ALPER, Hülya, "Münafık", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2020, (31/564-565).
- APAK, Âdem, *İslâm Tarihi*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2012.
- APAK, Âdem, *Siyer-i Nebî*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2018.
- ARSLANTAŞ, Nuh, "Hz. Peygamber'in Çağdaşı Yahudilerin Sosyo-Kültürel Hayatlarına Dair Bazı Tespitler", *İSTEM*, Yıl: 6, Sayı: 11, 2008, ss. 9-46
- ARSLANTAŞ, Nuh, *İslâm Dünyasında Yahudiler*, İfav Yayınları, İstanbul, 2009.
- AVCI, Casim, "Benî Kaynukâ", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, (25/88).
- AVCI, Casim, "Benî Kurayza", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, (26/431-432).
- AVCI, Casim, "Mes'ûdî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, (29/353-355).
- AYDIN, Mustafa, *İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenışı*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1991.
- AZİMLİ, Mehmet, *Siyer*, Bilay Yayınları, Ankara, 2018.
- BAKKAL, Ali, *Komutan Sahâbiler*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2015.

- BELÂZÜRÎ, Ahmed b. Yahyâ (ö. 279/892), *Ensâbü'l-eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr-Riyad Zirikli, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1996.
- BEYHÂKÎ, Ahmed b. Hüseyin b. Ali (ö. 458/1066), *Delâ'ilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli sâhibi's-şerî'a*, thk. Abdülmütî Kal'acî, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayınları, İstanbul, bty.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (ö. 256/870), *es-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı (ö. 1137/1725), *Ruhu'l-beyân tefsiri*, çev. Heyet, Erkam Yayınları, İstanbul, 2016.
- BÛTÎ, M. Said Ramazan, *Fıkhu's-siyre*, çev. Ali Nar-Orhan Aktepe, Gonca Yayınevi, İstanbul, 1992.
- CARR, Edward Hallet, *Tarih Nedir*, çev. Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- CEVAD ALÎ, *el-Mufasssal fî târihi'l-Arab kable'l-İslâm*, çev. Dursun Hazer-Fethullah Zengin, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2018.
- DÂRİMÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd (ö. 275/888), *Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- DARYAL, Ali Murat, *İslâm'ın Doğuş ve İlk Yayılışının Psiko-Sosyal Açısından Tahlili*, İfav Yayınları, İstanbul, 1993.
- DEMİR, Mahmut, "Tarihsel Bağlamından Koparılmış Bir Hadis:-'O'nu azgın bir topluluk öldürecek...' rivayeti üzerine bir inceleme-", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII, Ankara, 2007, Sayı: 3, ss.154,155.
- DERMENGHEM, Emile, *Hiz. Muhammed ve Risaleti*, çev. Ahmet Ağırakça, İnsan Yayınları, İstanbul, 1997.
- DEMİRCAN, Adnan, *Siyer*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2016.
- DERVEZE, Muhammed İzzet b. Abdilhâdî b. Dervîş (1888-1984), *et-Tefsîrû'l-hadîs*, çev. Mustafa Altınkaya, Ekin Yayınları, İstanbul, 1998.
- DİYÂRBEKRÎ, Kâdî Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen (ö. 990/1582), *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefîs*, Dâru Sâdir, Beyrut, bty.
- EBÛ DÂVÛD, Süleymân b. Eş'as b. İshâk (ö. 275/888), *es-Sünen*, İstanbul, 1992.

- EFE, Zehra, “Hz. Peygamber Dönemi’nde Hastabakıcı Kadınlar: İlk Müslüman Hemşireler”, *Sağlık Akademisi Dergisi*, Kastamonu, Yıl: 2019, Cilt: 4, Sayı: 3, ss. 243-256.
- EFENDİOĞLU, Mehmet, “Sa’d b. Muâz”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, (35/374-375).
- EFENDİOĞLU, Mehmet, “Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, (37/326-327).
- ERKAL, Mehmet, “Arşın”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, (3/411-413).
- ERUL, Bünyamin; “Rivayetlerdeki Hendek ve Hendek’teki Rivayetler”, *Siyer Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 9, Ocak-Haziran İstanbul, 2021, ss. 13-69.
- ERUL, Bünyamin, “Üsdü’l-Gâbe”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, (42/363).
- FAYDA, Mustafa, “Bedrülmev’îd”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, (5/335).
- FAYDA, Mustafa, “Belâzü’rî”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, (5/392-393).
- FAYDA, Mustafa, “İbn Hişâm”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, (20/71-73).
- FAYDA, Mustafa, “İbn Sa’d”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, (20/294-297).
- FAYDA, Mustafa, “Târîhu’l-ümem ve’l-mülûk”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, (40/92-94).
- FAYDA, Mustafa, “Vâkıdî”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, (42/471-475).
- FIRESTON, Reuven, *Yahudi-Müslüman İlişkileri*, çev. Ahmet Rifat Geçioğlu-Ertuğrul Döner, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 17, S: 2, Adana, 2017, ss. (367-386).
- GÖKMEN, Osman, *Hadislerde Yahudilerin Özellikleri*, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan, 2017.
- GÜLER, Büşra Nur, “Sîret-Nüzûl İlişkisi Bağlamında Bedir ve Hendek Savaşı’nda Meleklerin Yardımı Meselesi”, *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, Yıl: 2017, Meridyen Derneği, İstanbul, 2017, ss. 43-74.

- GÜNER, Ahmet, *Resulullah'ın Ehl-i Kitap'la Münasebetleri*, Fecr Yayınları, Ankara, 1997.
- GÜRKAN, Salime Leyla, “Yahudi”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, (43/182-184).
- GÜZEL, Ahmet, *H. Peygamberin Savaşları*, Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul, 2018.
- GÜZEL, Ahmet, *2000'li Yıllarda H. Musa-H. İsa ve H. Muhammed*, NKM Yayınevi, Konya, 2008.
- HALEBÎ, Ebü'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed el-Halebî (ö. 1044/1635), *es-Sîretü'l-Halebiyye (İnsânü'l-uyûn fî sîreti'l-emîni'l-me'mûn)*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2006.
- HALÎFE b. HAYYÂT el-Asferî, (ö. 240/854), *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziya el-Ömerî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1977.
- HALKIN, Leon H., *Tarih Tenkidinin Unsurları*, çev. Bahaeddin Yediyıldız, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.
- HAMİDULLAH Muhammed, *H. Peygamber'in Savaşları*, çev. Nazire Erinç Yurter, Beyan Yayınları, İstanbul, 2019.
- HAMİDULLAH Muhammed, “Hendek Gazvesi”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, (17/194).
- HAMİDULLAH Muhammed, *İslâm Peygamberi*, çev. M. Said Mutlu, İrfan Yayınları, İstanbul, 1972.
- HASAN İbrahim Hasan, *Siyasi-Sosyal-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, çev. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1985.
- HATTÂB, Mahmud Şit, *Komutan Peygamber*, çev. Ahmet Ağırakça, Bir Yayıncılık, İstanbul, 1988.
- HEYKEL, Muhammed Hüseyin, *H. Muhammed'in Hayatı*, çev. Vahdettin İnce, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2000.
- HİTTÎ, K. Philip, *Siyasi-Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1980.
- IRVING, Washigton, *H. Muhammed*, çev. Ruhiye Erulaş, Mitra Yayınları, İstanbul, 2012.
- İBN ABDİLBERR, Ebû Ömer Yûsuf el-Kurtubî (ö. 463/1070), *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, nşr. Ali Muhammed el-Becavî, Dârü'l-Ceyl, Beyrut, 1992.
- İBN EBÎ ŞEYBE, Abdullah b. Muhammed (ö. 235/850), *Kitâbü'l-meğâzî*, byy, bty.

- İBN HABÎB, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî (ö. 245/860), *Kitâbu'l-muhabber*, Dârü'l-ifâka'l-Cedîde, Beyrut, bty.
- İBN HACER, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali el-Askalânî (ö. 852/1447), *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Maûd, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1994.
- İBN HAZM, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed (ö. 456/1064), *Cevâmiu's-sîreti'n-nebeviyye*, thk. İhsân Abbâs, Dârü'l-Meârif, byy, 1900.
- İBN HİBBÂN, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân (ö. 354/965), *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahhâru'l-hulefâ*, thk. es-Seyyid Aziz Bek, Kütübü's-Sekafiyye, Beyrut, 1996.
- İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Abdülmelik (ö. 213/828), *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekkâ-İbrahim el-Ebyârî-el-Hâfız eş-Şelebî, Şirketü ve Matbaatü Mustafa, Mısır, 1955.
- İBN İSHÂK, Muhammed b. İshâk b. Yesar, (ö. 151/768), *Sîretü ibn İshâk*, thk. Muhammed Hamidullah, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2021.
- İBN KESÎR, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Alî Şîrî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1988.
- İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (ö. 276/889), *el-Maârif*, thk. Servet Ukkâşe, el-Hey'etü'l-Mısriyye, Kahire, 1992.
- İBN MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî (ö. 273/887), *es-Sünen*, thk. M. Fuâd Abdalbâkî, Kahire, 1952.
- İBN SA'D, Ebû Abdullah Muhammed (ö. 230/844), thk. Muhammed Abdülkadir Ata, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.
- İBN SEYYİDİNNÂS, Ebü'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî (ö. 734/1334), *Uyûnü'l-eser fî fûnûni'l-meğâzî ve's-semâil ve's-siyer*, thk. İbrahim Muhammed Ramazan, Beyrut, 1993.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Cemâlüddin Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201), *el-Muntazam fî târihi'l-ümem ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata-Mustafa Abdülkadir Ata, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiye, Beyrut, 1992.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Cemalüddin Abdurrahmân Ali b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201), *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsir*, çev. Abdülvehhâb Öztürk, Kahraman Yayınları, İstanbul, 2009.
- İBNÜ'L-ESÎR, İzzüddin Ebi'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem (ö. 630/1232), *el-Kâmil fî't-târîh*, thk. Ali Şîrî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, Beyrut, bty.

İBNÜ'L-ESÎR, İzzüddin Ebi'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem (ö. 630/1232), *Üsdü'l-ğabe fî ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Maûd, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1415.

İSFAHANÎ, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî (ö. 502/1109), *Câmi'u't-tefsîr (Tefsîru Râgıb)*, thk. Âdil Ali eş-Şidî, Dârü'l-Vatân, Beyrut, 1420/1999.

KALLEK, Cengiz, "Ukıyye", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, (42/67-70).

KANDEMİR, M. Yaşar, "el-İsâbe", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, (22/487).

KAPAR, Mehmet Ali, "İlk İslâm Diplomatı Amr b. Ümeyye ed-Damrî", *İSTEM*, 2017, Sayı: 30, ss. 271-285.

KAPAR, Mehmet Ali, "Ehâbiş", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, (10/496).

KAPAR, Mehmet Ali, *Hiz. Muhammed'in Müşriklerle Münasebetleri*, Esra Yayınları, İstanbul, 1993.

KARATAŞ, Zeki, "Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri", *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, Ocak 2015, ss. 1-19.

el-KASTALLÂNÎ, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr (ö. 923/1517), *el-Mevâhibü'l-ledünniyye*, Mektebetü't-Tevfikîyye, Kahire, bty.

KEYLANÎ, Mustafa Seyyid, *Hiz. Muhammed*, çev. İbrahim Coşkun, Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul, 2016.

KILIÇ, Ünal, *Mekke'nin Fethi*, Kayhan Yayınları, İstanbul, 2009.

KİTÂB-I MUKADDES, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1997.

KONRAPA, Zekai, *Peygamberimiz-İslâm Dini ve Aşer-i Mübeşşere*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005.

KONUŞKAN, Saim, *Tarihin Yahudi Boyutu*, byy. 1997.

KÖSE, Feyza Betül, *Medine'de Sosyal Hayat*, Mana Yayınları, İstanbul, 2016.

KÖSTÜKLÜ, Nuri, *Sosyal Bilimler ve Tarih Öğretimi*, Kuzucular Ofset, Konya, 1998.

KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî (ö. 671/1273), *el-Câmiu li-ahkâmi'l-Kur'ân*, Buruc Yayınları, İstanbul, 2002.

- KUTUB, Seyyid b. Kutb b. İbrâhîm b. Hüseyin eş-Şâzilî (ö. 1386/1966), *fî zilâli'l-Kur'ân*, çev. B. Karlıağa-M. Emin Saraç-İ. Hakkı Şengüler, Hikmet Yayınları, İstanbul, 1966.
- LINGS, Martin (Ebubekir Siraceddin), *H. Muhammed'in Hayatı*, çev. Nazife Şişman, İnsan Yayınları, İstanbul, 2006.
- MAĞLUS, Sami b. Abdullah b. Ahmed, *Siyer Atlası*, çev. Abdullah Karaca, Siyer Yayınları, İstanbul, 2011.
- MAHMUDOV, Elşad, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, İsam Yayınları, İstanbul, 2018.
- MAKDÎSÎ, Mutahhar b. Tâhir (ö. 355/966'dan sonra), *el-Bed' ve't-târîh*, Mektebetü's-Sekâfiyyeti'd-Diniyye, byy. ve bty.
- MAKRÎZÎ, Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkadir b. Muhammed el-Makrîzî (ö. 845/1442), *İmtâ'u'l-esmâ bimâ li'r-resûl mine'l-ebnâ'i (enbâ'i) ve'l-ahvâl ve'l-hafede ve'l-metâ*, thk. Muhammed Abdülhamîd en-Nemisî, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1999.
- MARGOLIOUTH, D. S., *Muhammed ve İslâm'ın Yükselişi*, çev. M. İkbâl Saylık, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2020.
- MÂTÜRÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî (ö. 333/944), *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Mecdî Bâsim, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2005/1426.
- MÂVERDÎ, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî (ö. 450/1058), *en-Nüket ve'l-uyûn (Tefsîrü'l-Mâverdî)*, thk. Seyyîd b. Abdilmaksûd, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, bty.
- MEKKÎ b. EBÎ TÂLİB, Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed b. Muhtâr el-Kaysî (ö. 437/1045), *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-nihâye fî ilmi me'âni'l-Kur'ân ve tefsîrihî ve ahkâmihî ve cümelin min fûnûni ulûmih*, thk. Mecmûati Bühûsi'l-Kitâb, byy., 1429/2008.
- MES'ÛDÎ, Ebu'l-Hasen (ö. 346/957), *et-Tenbih ve'l-işraf*, thk. Süheyl Zekkâr, Dârülfikr, Beyrut, 1978.
- MEVLÂNÂ MUHAMMED ALÎ, *Peygamberimizin Hayatı*, çev. Ali Genceli, Nur Yayınevi, Ankara, bty.
- MEVLÂNÂ ŞİBLÎ, *Asr-ı Saadet*, çev. Ö. Rıza Doğrul, Eser Yayınevi, İstanbul, 1977.
- MEVDÛDÎ, Ebu'l- 'la, *Tefhîmü'l-Kur'an*, çev. Heyet, İnsan Yayınları, İstanbul, bty.

- MUKÂTİL b. SÜLEYMÂN, Ebü'l-Hasen Mukâtîl b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî (ö. 150/767), *Tefsîr-i kebîr*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte, çev. M. Beşîr Eryarsoy, İşaret Yayınları, İstanbul, 2006.
- MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc (ö. 261/874), *es-Sahîh*, thk. M. Fuâd Abdülbâkî, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- NEBHÂNÎ, Yusuf b. İsmail, *Peygamber Efendimiz'in Mucizeleri*, çev. Abdülhalık Duran, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1977.
- NEDVÎ, Ebü'l-Hasen, *Rahmet Peygamberi*, çev. Abdülkerim Özaydın, İz Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- NESÂÎ, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb (ö. 279/892), *es-Sünen*, İstanbul, 1992.
- ÖNKAL, Ahmet, *Muhtasar Siyer-i Nebî*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2019.
- ÖNKAL, Ahmet, *Rasûlüllah'ın İslâm'a Davet Metodu*, Hibaş Yayınları, Konya, 1983.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "el-Bidâye", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, (6/132-133).
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "el-Kâmil", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, (24/281-283).
- ÖZDEMİR, Serdar, "Seriyye", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, (36/565).
- ÖZKAN, Mustafa, "Medine Vesikası", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2019, (Ek 2/ 212-215).
- ÖZKUYUMCU, Nadir, "Benî Nadîr", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, (32/275).
- RAZÎ, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî (ö. 606/1210), *Mefâtihu'l-gayb (Tefsîr-i kebîr)*, çev. Heyet, Akçağ Yayınları, Ankara, 1994.
- SA'LEBÎ, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî en-Nîsâbü'rî (ö. 427/1035), *Keşfü'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ebû Muhammed Âşûr, Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 1422/2002.
- SARI, Yasemin, *Hendek Savaşı*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2006.
- SARIÇAM, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004.

- SCHROEDER, Eric, *Hız Muhammed'in İzinde*, çev. Semih Yazıcıoğlu, Kapı Yayınları, İstanbul, 2016.
- SEMERKANDÎ, Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkindî (ö. 373/983), *Tefsîru Ebi'l-Leys es-Semerkindî (Bahri'l-'ulûm diye kaydedilen eser)*, byy, bty.
- SÖNMEZ, Mehmet Ali, "İbn Hazm", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, (20/63-64).
- SÜHEYLÎ, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed (ö. 581/1185), *Ravdu'l-unuf*, thk. Ömer Abdüsselâm es-Selâmî, Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 2000.
- ŞÂMÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî (ö. 942/1536), *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-ıbâd (es-Sîretü's-Şâmiyye)*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Maûd, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.
- ŞENEL, Abdülkadir, "Nuaym b. Mes'ûd", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, (33/219220).
- ŞENGÜL, Hilal, *Hız Peygamber'in Sefere Çıkarken Bıraktığı Vekiller ve Atama Kriterleri*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2012.
- ŞİMŞEK, Hasan, bkz. Yıldırım, Ali.
- ŞİMŞİR, Mehmet, *İlk Dönem Haberleşme Tarihinde Haberleşme Yöntemleri*, Hüner Yayınevi, Konya, 2011.
- ŞİMŞİR, Mehmet, *Hız Peygamber Döneminde Suikastler*, Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul, 2018.
- ŞİRVÂNÎ, Harun Han, *İslâm'da Siyasi Düşünce ve İdare*, çev. Kemal Kuşçu, Nur Yayınları, Ankara, 1965.
- ŞULUL, Kasım, *Ana Hatlarıyla Siyer-i Nebî*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2014.
- TABBÂRA, Afif Abdülfettah, *Kur'an'da Peygamberler ve Peygamberimiz*, çev. Ali Rıza Temel-Yahya Akalın, Milsan Yayınları, İstanbul, 1998.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923), *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dâru Hicre, byy., 2001.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923), *Târîhü'l-ümem ve'l-mülûk*, Dârü't-Türâs, Beyrut, 1967.

- TİRMÎZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (ö. 279/892), *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- TOGAN, A. Zeki Velidi, *Tarihte Usul*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1985.
- ÜNALAN, Sıddık, “Hz. Muhammed’in Arap Yarımadası’ndaki Yahudilerle İlişkileri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20:2, Elazığ: 2015, ss. (49-71).
- VÂKIDÎ, Ebû Abdullah, Muhammed b. Ömer (ö. 207/822), *Kitâbü’l-meğâzî*, nşr. Marsden Jones, Dârü’l-A’lemî, Beyrut, 1989.
- WATT, Montgomery, *Haz. Muhammed*, çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1963.
- WENSINCK, Arent Jan (ö. 1358/1939), “Handak”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, Eskişehir, 1997, (5/1. Cilt/209).
- YA‘KÛBÎ, Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya‘kûb İshâk b. Ca’fer b. Vehb b. Vâzih (ö. 292/905), *Târîhu’l-Ya‘kûbî*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1379/1959.
- YAMAN, Ahmet, *İslâm Devletler Hukukunda Savaş*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1998.
- YARDIM, Ali, “el-İstîâb”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, (23/314-315).
- YAVUZ, Yusuf Şevki-AVCI, Casim, “İbnü’l-Cevzî, Ebû’l-Ferec”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, (20/543-549).
- YAZICI, Hüseyin, “İbn Kuteybe”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, (20/145-149).
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi ((ö.1361/1942), *Hak Dini Kur’an Dili*, Eser Yayınları, İstanbul, 1993.
- YILDIRIM, Ali-ŞİMŞEK, Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2008.
- YÜCEL, İrfan, *Peygamberimizin Hayatı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012.
- ZEBİDÎ, Ahmed b. Ahmed (ö. 893/1488), *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, (et-Tecrîdü’s-sarîh li-ehâdisi’l-câmi’i’s-sahîh), çev. Ahmed Naim-Kâmil Miras, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1976.
- ZEHEBÎ, Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed (ö. 748/374), *Siyer-u A’lâmin nübela*, thk. Şu‘ayb el-Arnaûd, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1985.

ZÜHRÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb (ö. 124/742), *el-Meğâzi'n-nebeviyye*, thk. Süheyl Zekkâr, Dârülfikr, byy., bty.

ADLER, Alfred, *Karakterin Yapısı ve Oluşumu*, <https://www.insanokur.org/karakterin-yapisi-ve-olusumu-alfred-adler/> erişim tarihi 31.03.2023. 02.00.

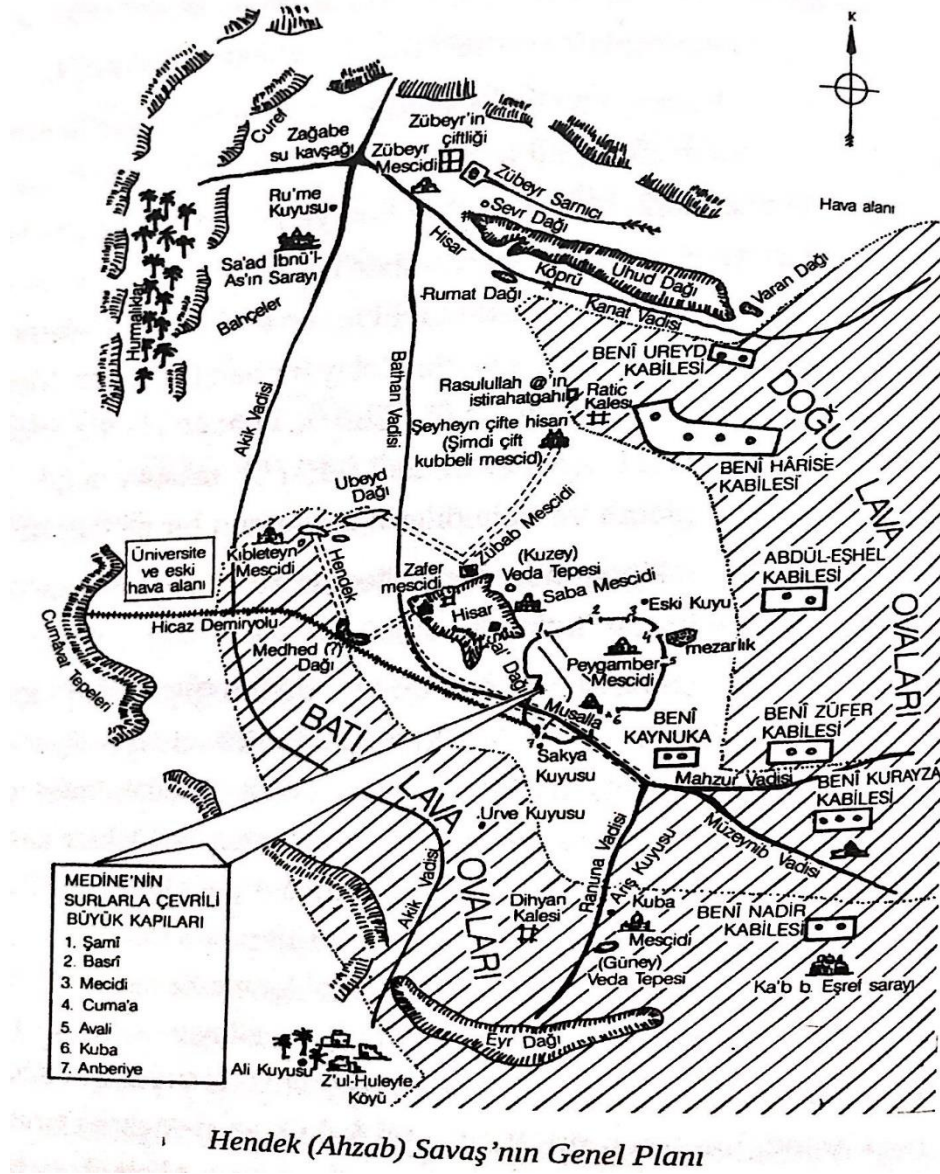
BESALEL, Yusuf, *Tarihte Müslüman-Yahudi ilişkileri ve Türkiye'de antisemitizm*, <https://www.salom.com.tr/haber110970tarihteimuslimaniiyahudiiliskileriiveiturkiyedeantisemitizm.html> erişim tarihi:21.03.2022. 01.26.

<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/M%C3%BCn%C3%A2fik%C3%BBnsûresi/5189/1-8-ayet-tefsiri> erişim tarihi 06.03.2022, 15.20.

<https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/> erişim tarihi 01.03.2022 Salı 23.30.

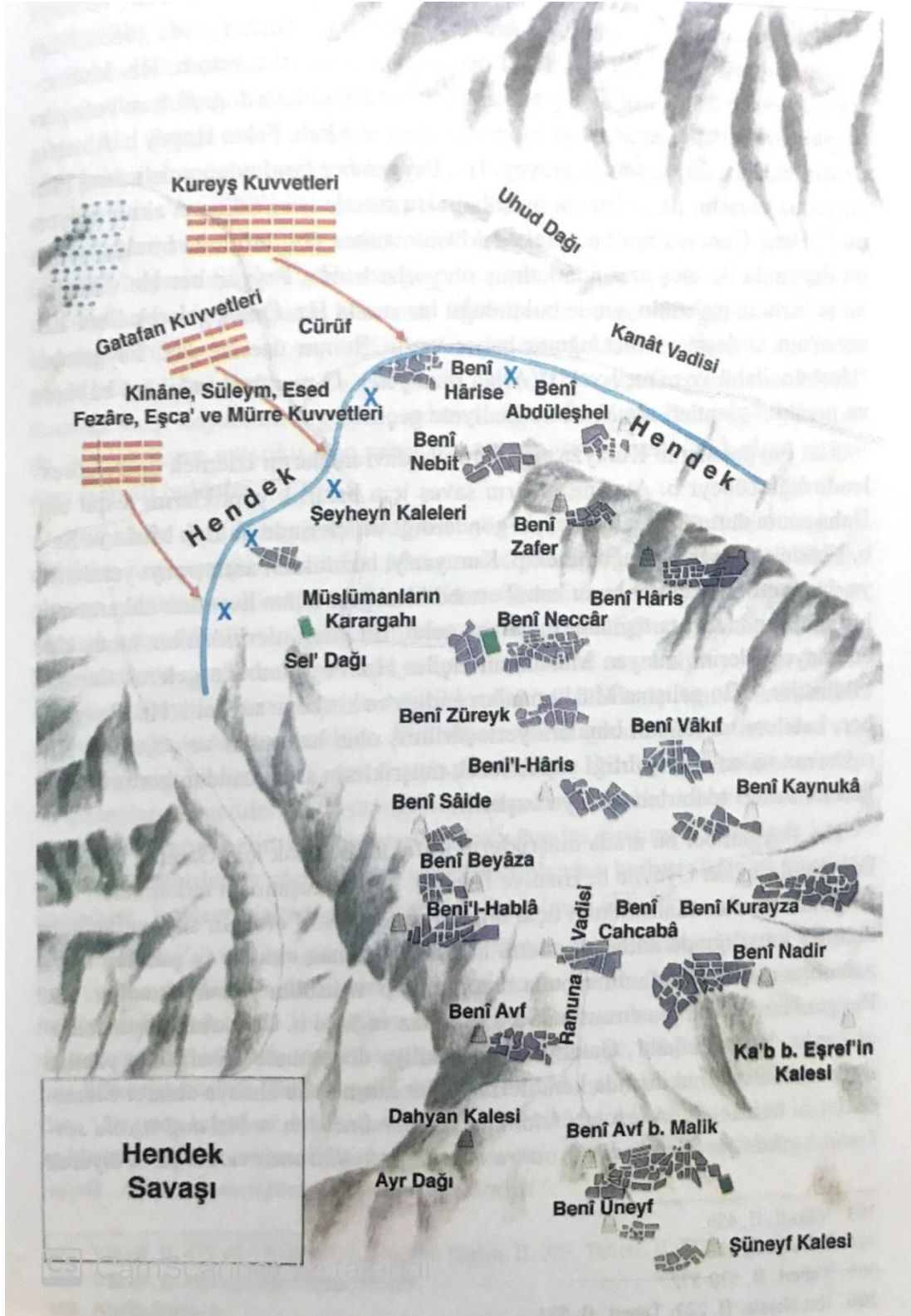
EKLER

EK 1: Hendek Gazvesi'nin Genel Planı

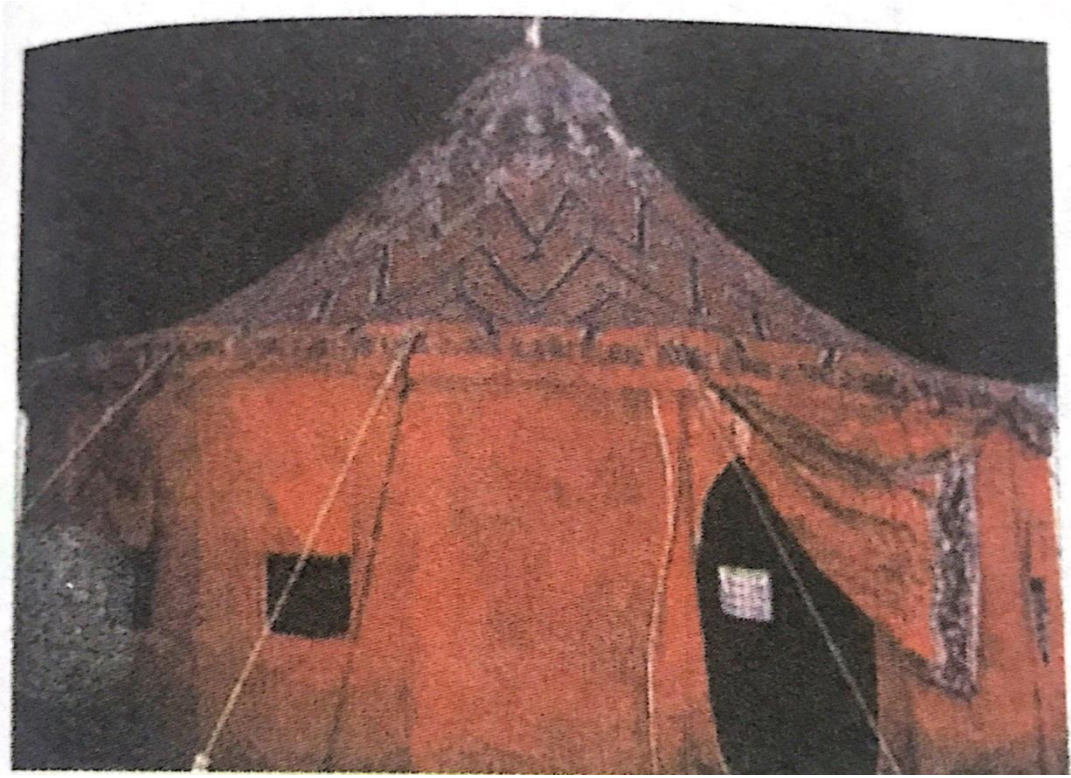
Kaynak: Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 80.

EK 2: Hendek Gazvesi'nin Tarafların Karargâh Yerleri

Kaynak: Sarıçam, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, s. 187.

**EK 3: Hendek Gazvesi'nde Hz. Peygamberimiz İçin Kurulan Türk Çadırı
(Kubbetu't Türki)**

Kaynak: Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s.185.